

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

[स्तुतिः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं

सुसूक्ष्मव्यक्तजगत्सुसारम् ।

हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं

प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १:१ ॥

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।

पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२ ॥

अतृप्तः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।

जनमेजय यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितः ॥ १:३ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. iv–3v, K₁₀ exp. 44, 43 lower and then upper leaf; (1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v (collated only up to 1.15ab), M ff. 1r–3v, E pp. 580–585; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a cf. ŚDhU 10.6: आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः शिवागमे ॥

2c cf. MBh 1.2.70ab: एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना

1a न्तमनन्त० C₉₄ C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ ME न्तमन्त० C₄₅^{ac} • ०पारं C_Σ K₇ ME ०पारं K₈₂ K₁₀ K₃ **1b** सुसूक्ष्म० C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ ME सुसूक्ष्म० C₀₂ • ०जगत्सुसारम् C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ ME ०जगत्सुसारं C₀₂ ०जगत्सुसारं K₁₀ ०जगत्सुसारम् K₃ **1c** ०भिरासमग्रं C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ E ०भिर्यत्समग्रं M (unmetr.) **1d** वृष० C₉₄ C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ ME ०वृषो C₉₄^{ac} **2b** सहस्राध्यायमु० C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ M सहस्राध्यायमु० C₀₂ सहस्राध्यायमु० E **2c** पर्व चास्य C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ M^{pc} पर्वचास्य C₄₅ पर्वमस्य C₀₂ K₃ M^{ac} E • शतं पूर्णं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ ME त C₀₂ **2d** श्रुत्वा C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ ME श्रद्धा C₄₅ • भारतसंहिताम् C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ M भारतसंहिता C₀₂ भारतसंहितं K₃ नारादसंहिताम् E **3a** अतृप्तः पुनः पप्रच्छ em. अतृप्तः पुनः प्रच्छ C₉₄ अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ अतृप्तः पुनः प्रच्छ C₀₂ अतृप्तः पुनः प्रच्छ K₃ अतृप्तः पुनः प्रच्छ M अतृप्ता पुनः पप्रच्छ E **3b** वैशम्पायन० C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ K₃ ME वैशम्पायन० C₀₂ **3c** जनमेजय यत्पूर्वं em. जनमेजयेन यत्पूर्वं C₉₄ C₄₅ K₇ K₃ E जनमेजयेन यत्पूर्वं C₉₄^{ac} जनमेजयेन यत्पूर्वं C₀₂ जनमेजयेन यत्पूर्वं K₈₂ जनमेजयेन यत्पूर्वं K₁₀ जनमेजयेन यत्पूर्वं M **3d** तच्छृणु त्वम० C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ ME तच्छृणु त्वम० C₀₂ ——— K₁₀ तच्छृणु त्वम० K₃ • ०तन्द्रितः C₀₂ K₈₂ ०तन्द्रितम् C₉₄ C₄₅ K₇ K₃ ME ——— K₁₀

जनमेजय उवाच ।
 भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
 अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४ ॥
 द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं वा यद्विजोत्तम ।
 कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥
 वैशम्पायन उवाच ।
 शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।
 व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥
 अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।
 शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥
 जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

4ab = MBh 13.112.9ab

4 जनमेजय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME जन्मेजय C₀₂ 4a भगवन्सं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भचावं
 सं C₀₂ भगव सं K₃ भगवं सं M • ०धर्मज्ञ C₂K₁₀K₇ME ०ज्ञ K₈₂ ०धर्मज्ञ: K₃ 4b ०विशारद
 C₉₄K₁₀K₇K₃ ०विसारद: C₄₅C₀₂K₈₂E ०विशारदम् M 4c अस्ति धर्मं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E अस्ति धर्मः
 C₄₅ अस्ति धर्मं C₀₂M अधर्म K₃ • परं गुह्यं C₉₄K₁₀K₃ME परो गुह्य C₄₅ परं गुह्य C₀₂K₈₂ परगुह्यं K₇
 5a द्वैपायनं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME द्वैपायनं C₀₂ • ०मुखोद्गीर्णं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०मुखोद्गीर्णं
 C₀₂ ०मुद्गीर्णं K₃ मुखं गीर्णं M^{ac} मुखं गीर्णं M^{pc} मुखोद्गीर्णं E 5b धर्मं वा यद्वि C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 E धर्मं यत्तद्वि C₄₅ धर्मवत्य द्वि C₀₂ धर्मं वा यद्वि K₃ धर्मवाक्यं द्वि M • ०त्तम C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 K₃E ०त्तम: C₀₂ ०तम: M 5c हि मे तृप्तिं C₂K₈₂K₁₀K₇E हि मे तृप्ति K₃ प्रसादेन M 5d यत्नात्तपोधन
 C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यत्नात्तपोधन C₉₄ यत्ना तपोधन: C₀₂ यत्ना तपोधन K₃ यत्नन्तपोधन M 6 वैशम्पायन
 उवाच C₂K₈₂K₁₀K₇K₃M^{pc}E om. M^{ac} 6a राजन्नं C₂K₈₂K₁₀K₇E राजनं K₃ राजनं M
 6b ०ख्यानमनुत्तमम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ME ०ख्यानमुत्तमम् C₄₅ ०ख्यानमुत्तमम् C₀₂ ०धर्मव्याख्यानमुत्तमं
 K₃ (hypermetr.) 6c ०प्राप्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME ०प्राप्त C₀₂ 6d ०धर्मं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇K₃ME ०र्म C₀₂ • शृणोतु C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME शृणोत C₀₂ • मे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃
 ME मै C₄₅ 7a ०कर्तारं C₂K₈₂K₇K₃ME ०कर्तन्तं K₁₀ 7b ०व्रतं C₂K₈₂K₁₀K₇K₃E ०व्रतं
 M • ०यणम् C₉₄C₄₅K₁₀ME ०यन C₀₂ ०यण: K₈₂ ०यनं K₇ ०यणं K₃ 7d ०परम् C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇ME ०न्वितम् C₀₂K₃ ०परं K₁₀ 8a ०र्थं प्रश्नैकं C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०र्थं प्रश्नैकं C₉₄K₃ ०र्थप्रश्नैकम्
 C₀₂E ०र्थप्रश्नैकं M 8b प्रभं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃ME प्रभुं C₀₂ प्राभं K₇ 8c ०धरो C₄₅C₀₂
 K₈₂K₇K₃ME ०धरो C₉₄ ०धरा K₁₀ 8d ०न्वित: C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०न्वितं C₀₂K₃M

प्रथमो ऽध्यायः

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]

ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।

स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अनुच्चार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।

निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:१० ॥

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।

देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।

यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥

कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।

स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।

एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥

11b cf. KūrmP 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन प्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

❖

9a ज्ञेया C₉₄K₈₂K₁₀K₇M ज्ञेयं C₄₅C₀₂ ज्ञेय K₃ भूयो E 9b वर्णं C₉₄K₈₂K₁₀K₇K₃M वर्णां
E • वर्जिता C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃ME वर्जितं C₀₂ वर्जिताः K₇ 9c व्यञ्जनं C₉₄K₈₂K₁₀K₇
K₃M व्यञ्जनं E 9cd मुक्तमक्षं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E मुक्तं अक्षं C₄₅ मुक्तं अखं K₃ मुक्तं
अक्षं M 9d किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₇E किमतः परम् C₄₅C₀₂ किमतत्परं K₁₀K₃M 10a चार्यं
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ME चार्यं C₀₂K₇K₃ 10ab सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₃
ME विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुलं C₀₂ सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀ 10d किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₁₀
K₇E किमतः परम् C₄₅M किमतत्परं C₀₂K₃ 11 राग उवाच C₉₄K₈₂K₁₀K₇ME रागोवाच K₃
11a देहे क्षं C₉₄C₀₂K₇ देहात्क्षं C₄₅ देहक्षं K₈₂K₁₀K₃ME • याते C₉₄K₈₂K₁₀K₇ME यान्ते
K₃ 11b अग्निशिवादिभिः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME अग्निशिवादिभिः C₀₂ अग्निं शिवादिभिः K₃ 11c दूतैः
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME दूतैः C₀₂K₃ • नीतो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ नीत्वा C₀₂ नीतः M नीता
E 11d निरञ्जनः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₃ME निरञ्जन C₀₂ 12a पाशैः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME
पाशैः C₀₂ पाशैः K₃ • बद्धो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME बद्धो C₄₅ बद्ध K₃ 12b निर्देहश्च C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇M^{pe}E निर्देहः स C₀₂ निर्देहस्य K₃ निर्देहन्म M^{ac} • व्रजेत् C₉₄K₈₂K₇K₃ME भवेत् K₁₀
12c स्वर्गं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्वर्गं C₀₂K₃M • स C₉₄K₈₂K₇K₃E सं K₁₀M • याति K₈₂
K₁₀K₇K₃M यान्ति C₉₄E 12e संशयं C₉₄K₇ME संशये K₈₂ संशयो K₁₀K₃ 12f तुमिच्छामि
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₃ME तुमि C₄₅

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 अतिसंशयकष्टं ते पृष्ठो ऽहं द्विजसत्तम ।
 दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥
 कर्महेतुः शरीरस्य उत्पत्तिर्निधनं च यत् ।
 सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥
 तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।
 सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥
 हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।
 यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥
 न त्वया विदितं किञ्चिज्ज्ञास्यसि कथं द्विज ।
 कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥
 कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।
 त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥

13 अनर्थयज्ञ उवाच $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}K_{10}K_7K_3ME$ om. K_{82}^{ac} **13a** अतिसंशयकष्टं ते $C_{45}K_{82}K_{10}K_7M^{pc}$
 अतिसंशयकष्टं ते C_{94} अतिसंशयकष्टमे $C_{02}M^{ac}E$ अतिसंशयकष्टो मो K_3 **13b** द्विजसत्तम $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7ME$ च द्विजोत्तमः C_{02} द्विजसत्तमः K_3 **13c** ज्ञेयं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ ज्ञेय $C_{02}K_{10}K_3ME$
 • मनुष्यैस्तु $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ मनुष्यैश्च C_{45} मनुष्यैस्तु C_{02} मनुष्यैस्तु K_3 **14a** कर्म $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_3M$ अनर्थयज्ञ उवाच ॥ कर्म $C_{02}E$ • हेतुः C_{45} हेतु $C_{94}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ हेतु C_{02} •
 शरीरस्य $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3ME$ शरीरस्य C_{02} **14b** उत्पत्तिर्नि M उत्पत्तिर्नि $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$
 K_7E उत्पत्तिर्नि $C_{02}K_3$ • च यत् $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ च यः K_{10} यत् K_3 **14c** सुकृतं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$
 K_7ME सुकृतकृतं C_{02} सुकृत K_3 • चैव $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7ME$ वापि K_3 **14d** हृतम् $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7K_3ME$ हृतः C_{02} **15a** तेनैव $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ तेनैव $C_{02}K_3$ • संयाति $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7E$ सा यान्ति $C_{02}K_3$ सा याति M **15b** वा $C_{\Sigma}K_{10}K_7ME$ च $K_{82}K_3$ **15c** सुखं C_{Σ}
 $K_{82}K_{10}K_7E$ सुखं M • दुःखं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7M$ दुःख $C_{02}K_{10}E$ **15d** सम्भवम् $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}K_7M$ सम्भवः $C_{02}E$ **16a** न्द्र $C_{\Sigma}K_{82}K_7ME$ न्द्रः K_{10} **16b** देहः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ देहे
 C_{02} देह $K_{10}M$ • नृणाम् $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ नृणा $C_{45}C_{02}$ **16c** यं कालपाशमित्याहुः em. यं
 कालपाशमित्याहु $C_{94}C_{45}K_{82}$ कालपासेति सत्वाह C_{02} यं कालपाशमित्याहु $K_{10}K_7E$ कालपाषेति ऽपस्त्वेह
 M **16d** व्रत $C_{94}K_{82}K_{10}K_7ME$ व्रतः $C_{45}C_{02}$ **17a** विदितं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ विदित
 C_{02} **17ab** किञ्चिज्ज्ञा $C_{45}M$ किञ्चिद्वि $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ किद्वि C_{94}^{ac} किञ्चि जि C_{02} **17b** कथं
 द्विज $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि (cancelled) कथं द्विज
 C_{02} **17c** कालपाशं च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ कालपाषेति M **17d** वेत्तुमर्हसि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ वेत्तुमर्हसि K_7
 वेत्तुमर्हसि ME **18a** कला $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ काला $C_{02}K_{82}^{ac}$ • कालं च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$
 K_7 कालश्च ME **18b** कला $C_{94}C_{02}K_{10}E$ कला $C_{45}K_7$ विधिं K_{82} कलाः M **18c** त्रुटिद्वयं
 $C_{94}C_{02}K_7E$ त्रुटिद्वय $C_{45}K_{10}$ त्रुटिद्वयं $K_{82}M$ • मेषस्तु $C_{45}C_{02}K_{10}K_7ME$ मेषस्तु C_{94} मेषद्वि
 K_{82} **18d** निमेषद्वि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ निमेषाद्वि M

कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।
 त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥
 मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।
 अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥
 समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।
 शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ॥ १:२१ ॥
 षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ।
 द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ॥ १:२२ ॥
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ।
 एषा चतुर्युगा संख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ॥ १:२३ ॥
 मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ।
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ॥ १:२४ ॥
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२५ ॥

22 K₁₀ omits verses 22–24

19a गुणिता C_ΣK₈₂K₁₀K₇E गुणितं M **19b** काष्ठा वै त्रिंशतिः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वै त्रिंशता C₄₅
 काष्ठा वै त्रिंशति C₀₂ काष्ठान्वै त्रिंशति M **19c** मुहूर्तश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇M मुहूर्तश्च C₄₅ मुहूर्तश्च E
19d मानुषेन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME मानुषश्च C₀₂ • •त्तम C_ΣK₈₂K₇^{pc}E •तमः K₁₀M •त्तमः K₇^{ac}
20a मुहूर्तः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मुहूर्तः M मुहूर्तः E **20c** रात्रं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E रात्र M **20d** नीषिणः
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇E नीषिण M **21a** समा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME मास C₀₂ • •मासाश्च C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇ •मासश्च C₀₂E मासाहुः M **21b** कालः C_ΣK₈₂K₁₀ME कलाः K₇ **21c** शतं C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇M शतः E **21b** मानुषः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ME माणुष्यः C₄₅C₀₂ (unmetr.) **22a** षष्टिं
 चैव C_ΣK₇M षष्टिं वर्षः K₈₂ om. K₁₀ षष्टिश्चैव E **22b** युगः C_ΣK₈₂K₇ om. K₁₀ युग M
 E **22c** द्विगुणः कलिसंख्यातो C_ΣK₈₂K₇ om. K₁₀ कलिसंख्यास्तु द्विगुणो M द्विगुणा कलिसंख्यातो E
22d द्वापरो युग संज्ञितः C_ΣK₈₂K₇ om. K₁₀ द्वापरः युगः संज्ञिकम् M द्वापरे युग संज्ञितः E **23a** त्रेता
 C₉₄C₄₅K₈₂E त्रेता C₀₂M om. K₁₀ त्रेता K₇ • त्रिगुणा C_ΣK₈₂K₇E तृगुणो M om. K₁₀ • ज्ञेया
 C_ΣK₈₂K₇E ज्ञेयः M om. K₁₀ **23b** युगः C_ΣK₈₂K₇M om. K₁₀ युग E **23d** ह्ये C_ΣK₈₂M
 E om. K₁₀ हेः K₇ • •सप्ततिः C_ΣK₈₂K₇E •सप्तति M om. K₁₀ **24a** चैकस्य C_ΣK₈₂K₇M^{pc}E
 om. K₈₂K₁₀M^{ac} **24b** •क्तं C_ΣK₈₂K₇E •क्त M om. K₁₀ **24c** कल्पो C₄₅ कल्प C₉₄C₀₂
 K₈₂K₇ME om. K₁₀ • मन्वन्तः C_ΣK₈₂K₇E न्वन्तः M^{ac} मन्वन्तः M^{pc} om. K₁₀ **24d** दश
 C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME दश C₄₅ om. K₁₀ • संख्यया C_ΣK₈₂K₇E संख्यया M om. K₁₀ **25b** आहः
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME आह C₉₄ • परिकल्पितम् C₉₄K₇ करिकल्पितम् C₄₅ परिकल्पितः C₀₂K₁₀
 ME परिकीर्तिताः K₈₂ **25d** दर्शिभिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E दर्शिभि M

रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२६ ॥
 परार्थपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२७ ॥
 यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
 कालचक्रं भ्रमत्वैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२८ ॥
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
 कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२९ ॥
 चतुर्दशपरार्थानि देवराजा द्विजोत्तम ।
 कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:३० ॥
 एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
 अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३१ ॥
 [परार्थादि]
 विगतराग उवाच ।
 श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।
 परार्थं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३२ ॥

29ab ≈ UMS 12.34cd: कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 29 ≈ KūrmP I.II.32: कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥ 30d = MBh 12.220.4Id = GarP 1.108.7d

26a प्रलीयन्ते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME प्रलीयते C₄₅ 26b सर्वं च० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E सर्वश्च० M
 26c अहागमे C_ΣK₈₂K₇ अहाग_ K₁₀ अहागमे M (unmetr.) अहागमे E 26d पद्यन्ते C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇E पद्यन्ति M 27a ०र्ध० C_ΣK₈₂K₇ME ०र्ध K₁₀ 27cd ०वाहुर्भृ० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०वाहु
 भृ० C₀₂K₁₀M 27d महर्षयः C_ΣK₈₂K₁₀E महयः K₈₂ महर्षयः K₇ महर्षिभिः M 28a ०आर्क० C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇M^{pc}E ०आर्का० M^{ac} • ०तारेन्दु C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०तारैन्दु M 28b दृश्यते त्विह C₉₄K₈₂
 K₁₀K₇E दृश्यन्दिह C₄₅ दृश्यते त्विहः C₀₂ दृश्यते त्विहः M 28c ०त्वैव C₉₄K₈₂K₇E ०त्वैव C₄₅K₁₀
 M ०त्वेह C₀₂ 28d ०श्रमं C_ΣK₈₂K₇E ०श्रमो K₈₂ ०श्रामन् K₁₀ ०श्रामो M • विद्महे C₉₄C₀₂K₈₂
 K₁₀K₇E विद्महे C₄₅ विद्यते M 29b कालः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M काल E 29c कालस्य C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇M^{pc}E कालःस्य M^{ac} • वशगाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M वशगा E 29d कालवशकृ० C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 E कालो वशकृ० M 30b देवराजा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ देवराज ME • ०त्तम C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०त्तमः
 M 31a कालो C₉₄C₄₅K₈₂ काल C₀₂K₁₀K₇ME 31b ब्रह्मा विष्णुः परः C₄₅ ब्रह्मविष्णुपरः C₉₄K₇
 M ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀ ब्रह्मविष्णुपर E (unmetr.) 32a श्रुतं वै C_ΣK₈₂K₁₀K₇E श्रुतो वः
 M • ०चक्रं तु C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०चक्रस्य C₀₂ ०चक्रत्तु M 32b विनिःसृतम् corr. विनिसृतम्
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ME (unmetr.) 32c परार्थं च C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E परार्द्धं च C₉₄ परार्धश्च M^{ac}
 परार्धश्च M^{pc} • परं चैव C_ΣK₈₂K₁₀K₇E पराश्चैव M 32d वः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M^{ac} नः M^{pc} यः E
 • ०दीपितम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०दीयतां M

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 एकं दशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।
 प्रयुतं नियुतं कोटिर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३३ ॥
 खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कुः पद्मं तथैव च ।
 समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३४ ॥
 सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।
 परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३५ ॥
 परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।
 पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३६ ॥

[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।
 ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं प्रापितं क्वचित् ।
 कति चाङ्गुलिमूर्ध्वेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३७ ॥

34cd E omits 34cd-35

34ab = BrahmanḍaP 3.2.101

33 अनर्थयज्ञ उवाच C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇ME om. K₈₂^{ac} **33b** सहस्रं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E साहस्रं M •
 •युतं C_ΣK₈₂K₇ME •तन् K₁₀ **33cd** कोटिम् C_ΣK₈₂K₁₀ME कोटिः K₇ **33d** •बुदं C_ΣK₈₂
 K₁₀ME •बुदं K₇ **34a** निखर्वं च C_ΣK₈₂K₇E निखर्वं तु K₁₀ निसर्वश्च M **34b** शङ्कुः corr. शङ्कु C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇M शङ्ख E • पद्मं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E पद्म M **34c** समुद्रो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ समुद्रं M om.
 E • मध्यमन्तं च C_ΣK₈₂^{ac}M मध्यमान्तं च K₈₂^{pc} मध्यमन्तश्च K₁₀ मध्यमन्तश्च K₇ om. E **34d** परार्धं
 च परं तथा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परार्धपरद्वेगुणाम् M om. E **35b** परार्धं K₇ परार्धं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀M
 परार्धं C₉₄ om. E **35c** परार्धं C_ΣK₈₂K₁₀M परार्धं K₇ om. E **35d** •संख्या C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇ •संख्या M om. E **36ab** परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः C_ΣK₁₀K₇^{pc} परात्परतरं नास्ति
 इति मे निश्चिता मतिः K₈₂K₇^{ac} परात्परतरनास्ति इति मे निश्चिता मतिः M वृन्दश्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च ।
 परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ॥ E **36c** •वेदं C₉₄E •वेदं C₄₅C₀₂K₁₀K₇ (unmetr.)
 •वेदं K₈₂ •वेदः M **36f** •आख्याता C₉₄C₄₅K₈₂ •आख्यातां C₀₂K₁₀K₇ME • •तम C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇E •तम M **37a** ब्रह्माण्डं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME ब्रह्माण्ड C₀₂ **37b** प्रमाणं प्रापितं क्वचित्
 conj. प्रमाणश्चापितं क्वचित् C_ΣK₈₂K₁₀E प्रमाणश्चापितं क्वचित् K₇ प्रमाणश्चापितां कति M **37c** •ध्वेषु
 em. •ध्वेषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇ME **37d** सूर्यस्तं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E सूर्यो M^{ac} सूर्यो M^{pc} • महीम् C₄₅
 C₀₂K₈₂M महीम् C₉₄ मही K₁₀K₇E

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।
 देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३८ ॥
 पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।
 ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३९ ॥
 शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।
 दश नाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:४० ॥
 [भूभृतां नामानि]

[पूर्वतः]
 सहासहः सहः सद्यो विसहः संहतो ऽसभा ।
 प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४१ ॥
 [आग्नेये]
 प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।
 दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ।
 आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ॥ १:४२ ॥

39cd cf. BrahmanḍaP 3.4.58cd: ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्चने

38a ब्रह्मा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ब्रह्म० M • प्रसंख्यातुं C_ΣK₈₂K₇M प्रसंसा तु K₁₀ च संख्यातुं E
38b शक्यं क० K₈₂K₁₀E शक्या क० C_ΣK₇ सक्याङ्क० M **38c** देवास्ते C_ΣK₈₂K₁₀K₇E देवतापि
 M **38d** मानुषाणां च C_ΣK₈₂K₁₀K₇E मानुषान्श्च M^{ac} मानुषानाश्च M^{pc} **39c** पुराख्यातो C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇ पुराख्यातं M ममाख्यातो E **40a** शिवाण्डा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शिवाण्ड० M^{ac} शिवाण्डे० M^{pc}
40b सर्वेषामिव भूभृताम् conj. सर्वेषामिव भूरिताः C₉₄C₄₅K₇ सर्वेषामेव भूरिताः C₀₂ सर्वेषामिव भूरिता
 K₈₂ सर्वेषामेव भूरिणाम् K₁₀ सर्षपाः इव भाविता M सर्वेषामेव भूरिमां E **40c** दिशा० C_ΣK₈₂K₇ME
 शिवा० K₁₀ **40d** ब्रह्माण्डे C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ब्रह्माण्डा M • कीर्तितं शृणु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E य च
 कीर्तितम् C₄₅ कीर्तिता शृणु M **41a** सहासहः K₇ साहासह C_ΣK₈₂K₁₀ME • सहः सद्यो C₉₄C₀₂K₈₂
 K₁₀K₇ सहः सज्ञा C₄₅ सहो सद्यः M सहः सज्ञो E **41b** विसहः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विसह C₀₂M
 • ऽसभा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सहा M सभाः C₄₅ सता E **41c** प्रसहो C_ΣK₈₂K₁₀K₇M प्रसहेः E •
 प्रसहः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M प्रसहः C₀₂ सप्रहः E • सानुः C_ΣK₈₂K₁₀ सानु K₇ME **41d** पूर्वतो
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇M पर्वतो E **42a** भासनो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M भास_ C₀₂ भासतो E • भानुः
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E भानु C₄₅M **42b** द्युतिमो C_ΣK₈₂K₁₀M द्युतिनो K₇E **42c** दीप्ततेजाश्च
 तेजाश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ दीप्ततेजाश्च तेजश्च C₄₅ दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.) दीप्ततेजश्च तेजाश्च E
42d तेजा तेजवहो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E तेजतेजयह M **42e** आग्नेये C_ΣK₈₂K₁₀E आग्नेय K₇ आग्नेर्ये M
 • त्वेतदा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E त्वेचमा M **42f** शृण्वथ C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शृणुथ M • द्विज C_ΣK₈₂
 K₇ME द्विजः K₁₀

प्रथमो ऽध्यायः

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ।
संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ॥ १:४३ ॥

[नैरुते]

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ।
नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ॥ १:४४ ॥

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ।
बभ्रः सेतुर्भवोद्भद्रः प्रभवोद्भवभाजनः ।
भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४५ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भो ऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।
वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १:४६ ॥
ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।
नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४७ ॥

43b संयमो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E संयम M • यमुनो C₉₄C₄₅K₁₀ यमनो C₀₂K₇ यमुना K₈₂ यमतो M यमुना० E • यमः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E यन M **43c** संयनो यमनोयानो K₈₂ संयमो यमनोयानो C₉₄C₀₂E संयमो यमुनोयानो C₄₅K₁₀ संयमा यमनो यामो K₇ यमियुग्मा यनो यानः M **43d** यनियुग्मा यनोयनः K₁₀ यनियुग्मा नयो यनः C₉₄C₀₂K₈₂ यनियुग्मा नयो नयः C₄₅ यनियुग्मा नयो यमः K₇ दशमा याम्यमाश्रुता M यनियुग्मा नयोयन E **44a** नगना नन्दो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ नगजा नन्दो C₄₅ नगनागेन्द्र M नगनो नदो E **44b** नगरो नगनन्दनः K₁₀M^{ac} नगरोनगनन्दनः C₉₄K₇ नगरोनगनन्दनः C₄₅ नगरो _ नन्दनः C₀₂ नगरोनगनन्दनः K₈₂ नगरो नननन्दनः M^{pc} नगरोन्नगनन्दनः E **44c** नगर्भो C_ΣK₈₂K₇E नृगर्भो K₁₀ नगर्भ M • गहनो गुह्यो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ गुहनो गुह्य M गहनो गुह्य E **44d** गूढजो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E गुडजो M • तत्परः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E तत्परम् M **45a** वारुणेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇M वारुणे च E **45b** शृणु K₁₀ M शृङ्गे C₉₄C₄₅K₈₂K₇ शृङ्गे C₀₂ मृद्धे E **45c** बभ्रः सेतुर्भ० corr. बभ्रं सेतुर्भ० C₉₄C₄₅ बभ्रं सेतु भ० C₀₂ बभ्रः सेतु भ० K₈₂ बभ्रं सेतुर्भ० K₁₀ बभ्र सेतुर्भ० K₇ बभ्र सेतु भ० M बभ्रत्सेतुर्भ० E **45d** प्रभवोद्भव० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E प्रभवोभव० M • भाजनः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M भाजन E **45e** भरणो C₄₅K₇ भरण C₉₄K₈₂ भरणां C₀₂E भरणा K₁₀ भरणः M **45f** दशैते C_ΣK₈₂K₁₀E दशेते K₇ दशैता M • आलयाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आलया ME **46a** नृगर्भो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E नृगर्भा M • गर्भश्च C₉₄C₄₅ K₁₀K₇ गर्भाश्च C₀₂K₈₂ME **46b** देवगर्भो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E देवगर्भ M **46c** गर्भश्च C_ΣK₁₀ K₇E गर्भाश्च K₈₂ गर्भाश्च M **46d** वृषाङ्को C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वृषाङ्गो M • वृषभ० C₉₄C₄₅K₈₂ K₁₀K₇ME वृष० C₀₂ **47a** ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वृषञ्जवृषनन्दश्च M ज्ञानवाञ्च तथा सत्य० E **47b** वृषजो वृषनन्दनः C_ΣK₁₀K₇E वृषनन्दनः K₈₂ दशनायक वायवे M **47cd** नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज C₉₄C₄₅K₈₂E नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विजः C₀₂K₁₀ नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज K₇ कीर्तिता ये मया द्विप्र यथा तथ्येन सुव्रतः M

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।
सतः सत्य लयः शम्भुर्दश नायकमुत्तरे ॥ १:४८ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।
इलनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:४९ ॥

[मध्यमे]

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।
अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:५० ॥

[परिवाराः]

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतम् ।
शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५१ ॥
सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।
अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतम् ॥ १:५२ ॥
एकैकस्य परिवारो नियुतः पृथगेव च ।

48a सुलभः C_ΣK₈₂K₁₀K₇M सुरभः E • सुमनः C_ΣK₈₂K₁₀E सुमनाः K₇ सुमनो M • सौम्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E सोम्य M **48c** सतः सत्य corr. सत सत्य C_ΣK₇ सत्यसत्य K₈₂ सुत सत्य K₁₀ सुतः सत्य M सत सत्या. E • लयः C_ΣK₈₂K₁₀ME लयं K₇ **48cd** शम्भुर्द. C₉₄C₄₅K₁₀E शम्भु द. C₀₂K₈₂K₇ शम(भुं) द. M **48d** नायकमु. C_ΣK₈₂K₁₀K₇M नायक उ. E **49a** वज्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇E व्रजः M **49b** वर्षणः C_ΣK₈₂K₁₀M ०x(शणम) K₇ ०दर्य च E **49c** इलनो वलिनो ब्रह्मा C_ΣK₈₂K₁₀K₇E इलिनो वलिनो ब्रह्मः M **49d** दश. C₉₄K₈₂K₇E दशै. C₄₅C₀₂K₁₀ दिशै. M • नायकाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E नायका M **50a** अपरो विमलो मोहो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E अपरः विमला मोहा M **50b** निर्मलो म. em. निमलो म. C₉₄ निर्मलोन्म. C₄₅K₇ निर्मलोत्म. C₀₂E निमलोर्म. K₈₂K₁₀ निर्मलोन्म. M **50c** अक्षयश्चाव्ययो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ अक्षयाश्चाव्ययो C₀₂ अक्षयश्चाव्ययं M अक्षयश्चाव्ययो E **50cd** विष्णुर्व. C₉₄C₄₅K₇E विष्णु व. C₀₂K₈₂M विष्णुर्व K₁₀ **50d** मध्यमे दश C₉₄C₄₅K₇ मध्यमो दश C₀₂K₈₂ वरवर्षणः K₁₀ मध्यमो दशः M मध्यमे दशः E **51a** सर्वेषां C_ΣK₈₂K₁₀ME सर्वेषा K₇ • दशमीशानां C_ΣK₈₂K₁₀K₇M दशरीशानां E **51b** परिवार. C₉₄C₀₂K₁₀K₇ME परि. C₄₅ परिवारं K₈₂ **51d** सहस्रैः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E सहस्रै M • ०वारितम् C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०वारिता C₀₂^{ac} ०वारितः M ०वारिताः E **52ab** एकैकम. C₉₄C₄₅K₁₀K₇E एकैकं म. C₀₂K₈₂M **52b** परिवारितम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परिवारितः M परिवारितमाः E **52c** अयुतं E अयुतैः C_ΣK₈₂K₇M अयुतै K₁₀ • प्रयुतैर्वृन्दैः C_ΣK₈₂K₁₀E प्रयुतै वृन्दैः K₇ प्रयुतैर्भृत्य M **52d** प्रयुतं नियुतैर्वृतम् corr. प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C₀₂ प्रयुतै नियुतै वृतः K₁₀ प्रयुतः नियुतैः वृतः M प्रयुतं नियुतैर्वृतः E **53a** परिवारो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परिवार M (unmetr.) परिवारो E (unmetr.) **53b** नियुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME नियुत C₀₂ • च C_ΣK₈₂K₁₀K₇^{pc}ME चः K₇^{ac}

कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५३ ॥

दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।

वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५४ ॥

खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।

दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५५ ॥

शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।

पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५६ ॥

समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।

मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५७ ॥

अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।

परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।

एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५८ ॥

[प्रमाणम्]

प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्भवतो मम ।

चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:५९ ॥

53c कोटिभिर्दशकोट्येन $C_{94}C_{02}E$ कोटिभिर्दशकोट्येन C_{45} कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7$ कोटिभिर्दशकोट्येन: K_{10} कोटिभिः परिवाराणि कोटिभिर्दशकोटिकम् M 53d एकैकः परिवारितः $C_{45}K_{82}E$ एकैकः परिवारितः C_{94} एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7$ एकैकपरिवाराणां M 54a दशकोटिषु एकैकं $C_{45}C_{02}K_{10}E$ दशकोटीषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7$ दशकोट्येषु एकैकं M 54b वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् $C_{\Sigma}K_{10}$ वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_{82} वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_7 वृन्दवृन्देषु एकैकं M वृन्दवृन्दं वृत्तैर्वृतः E 54c वृन्दवर्गेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ वृन्दवर्गभिः तैर्वृतम् M 54d खर्वभिः परिवारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ खर्वभिः परिवारितम् K_7 खर्वभिः परिवाराणि M खर्वभिः परिवारितः E 55a खर्ववर्गेषु एकैकं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ खर्ववर्गेव एकैकम् M 55b दशखर्वगणैर्वृतम् $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ दशखर्वगणैर्वृतम् C_{45} दशखर्वगणे वृत्तं K_7 दशखर्वेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् M दशखर्वगणैर्वृतः E 55c खर्वेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}ME$ खर्वेषु K_7 55d शङ्कुभिः परिवारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ शङ्कुभिः परिवारितः E 56a पृथगेकैकं em . पृथगेनैव $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$ पृथगेनैव C_{45} 56b वारितम् K_{82}^pM वारितः $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ तं K_{82}^{ac} 56d समुद्रैः $C_{02}K_{82}K_{10}K_7ME$ समुद्रैः C_{94} समुद्रैः C_{45} • वारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ वारितः E 57a तथैव $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ तथैव C_{02} 57b मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् $C_{\Sigma}K_{82}M$ मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् K_{10} मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतं K_7 मध्ये शङ्क्यायुतैर्वृतः E 57c मध्यसंख्येषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ मध्यसांख्यो च M मध्ये सांख्येषु E 57cd एकैकमनन्तैः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ एकैकं मनन्तैः K_7 एकैकं अनन्तै M 57d वारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7M$ वारितः E 58b परार्धपरिवारितम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ परार्धपरिवारितम् C_{02} परार्धपरिवारितम् । अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं M परार्धपरिवारितः E 58d वारितम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ वारितं K_{10} वारितः E 58e कथितो $C_{\Sigma}K_{82}K_7M$ कथितो K_{10} कथिता E 58f शक्यं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7ME$ शक्यं C_{02} • सांख्यमुं $C_{94}C_{02}K_{10}M$ सांख्यमुं C_{45} स्यख्यमुं K_{82} संख्यमुं K_7 संख्यामुं E 59a प्रमाणं $C_{02}K_{82}K_7ME$ प्रमाणं $C_{94}C_{45}$ प्रमाण K_{10} 59b संक्षेपाद्भवतो $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$ संक्षेपाद्भवतो C_{45} संख्येपाद्भवतो K_7 संक्षेपं भवतो M

कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।
 अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:६० ॥
 सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।
 विंशकोटिष्वङ्गुलीषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६१ ॥
 प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।
 ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६२ ॥

[व्यासाः]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।
 ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६३ ॥
 वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।
 तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६४ ॥
 बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।
 पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १:६५ ॥
 एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।
 इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १:६६ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।

✧

61cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व०, and the folios that may have contained verses 1.61d–2.22 are missing.

✧

60a कोटिकोटि० C_२K_{८२}K_{१०}K_७E कोटीकोटि० M **60a** च परीमाणं C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E च परीमाणं C_{४५} (unmetr.) परिमाणश्च M **60b** ब्रह्मणा C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ME — C_{०२} • कीर्तितम् C_{९४}C_{४५}K_{१०}K_७E कीर्तिताः C_{०२} कीर्तितः K_{८२}M **61c** विंशकोटिष्वङ्गुलीषु conj. विंशकोटिषु गुल्मेषु C_२K_{८२}K_{१०}K_७E विंशकोटि विना गुल्मे M **61d** ऊर्ध्वतस्त० C_२K_{८२}K_७E ऊर्ध्व — K_{१०} ऊर्ध्वतो त० M • रविः C_२K_{८२}K_७M रवि E **62a** प्रमाणं C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७ME प्रणामं C_{४५} **62c** ब्रह्माण्डं चा० K_{८२} ब्रह्माण्डश्च C_{९४}C_{४५}K_७M ब्रह्माण्डाश्चा० C_{०२} ब्रह्माण्डाश्चा E • मेयाणां C_{९४}K_{८२}ME मेयाणा C_{४५}C_{०२}K_७ **62d** कीर्तितम् C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E कीर्तिताः C_{०२} कीर्तितः M **63b** सत्तम C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७ME — मः C_{०२} **63c** पूर्णं C_{९४}C_{०२}K_{८२}E पूर्वं C_{४५} पूर्णं K_७ पूर्वं M **63d** मातरिश्वा C_२K_{८२}K_७E मातरिश्च M • तथम् C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E तथा C_{०२}M **64a** संक्षिप्य C_२K_{८२}K_७E संक्षिप्यः M **64b** प्राप्तं चोशनसं C_{४५}K_{८२}K_७ प्राप्तं चौशनसं C_{९४} प्राप्तं औशनसं C_{०२} प्राप्ताश्चोशनसम M (unmetr.) प्राप्ताश्चोशनसं E **64c** संक्षिप्य C_२K_{८२}K_७E संक्षिप्यः M **64d** प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः C_२K_{८२}K_७E प्राप्तवांश्च बृहस्पति M **65b** सूर्यं C_{०२}E सूर्यस् C_{९४}K_{८२}K_७ सूर्य C_{४५}M • त्रिंशत्स० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E त्रिंशत्स० C_{०२}M **65c** विंशत्सहस्राणि corr. विंशहस्राणि C_{९४} विंशत्सहस्राणि C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_७M विंशत्सहस्राणि E **65d** मृत्युं प्राह C_२K_{८२}K_७E मृत्यु प्राहः M **66a** विंशत्स० E विंशत्स० C_२K_{८२}K_७M **66b** कीर्तितम् E कीर्तितः C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७ कीर्तिताः C_{०२} कीर्तितं K_७^{ac} **66c** वसिष्ठाय C_{९४}C_{०२}K_{८२}ME विशिष्ठाय C_{४५} वहिष्ठाय K_७ **66d** विंशत्श्लो० corr. विंशत्श्लो० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E विशत्श्लो० C_{४५} त्रिंशत्श्लो० M **67a** अष्टादशसहस्राणि C_२K_{८२}E अष्टादशसहस्राणि K_७ वसिष्ठेदशसहस्रं M

प्रथमो ऽध्यायः

सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १:६७ ॥

षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।

दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १:६८ ॥

67c सारस्वतस्त्रि० em. सारस्वता त्रि० $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ सारस्वतास्त्रि० C_{45} सारस्वत तृ० M • ०धामाय
 $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}K_7ME$ om. K_{82}^{ac} 67d सहस्रदश $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ सहस्रादश M 68b भर० $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$
E भार० C_{02} सन० M 68d अभाषत $C_{94}C_{45}K_{82}$ अभाषत C_{02} अभाषतः K_7E मभासतः M

चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।
 त्रय्यारुणिं सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १:६९ ॥
 त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।
 द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १:७० ॥
 कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।
 कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७१ ॥
 ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।
 गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यात्मनाय तु ॥ १:७२ ॥
 राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।
 सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणबिन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७३ ॥
 तृणबिन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
 शक्तिः पराशरं प्राह जतुकर्णाय वै ततः ॥ १:७४ ॥
 द्वैपायनं तु प्रोवाच जतुकर्णो महर्षिणम् ।
 रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १:७५ ॥

69b अन्तरी० C_ΣK₈₂K₇E अन्तरि० M **69c** त्रय्यारुणिं corr. त्रैयारुणि C₉₄C₄₅K₈₂M त्रैयारुणि C₀₂E त्रैयारूपिनि K₇ **69d** अभाषत C₉₄C₀₂K₇ अभाषतः C₄₅ स्वभावत K₈₂ मभाषतः M ह्यभाषत E **70a** त्रय्यारुणि० corr. त्रैयारुणि० C_ΣK₇ त्रैयारुणि० K₈₂E त्रैयारुणि० M • विप्रेन्द्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₇ E विप्रेन्द्र C₀₂M **70b** धनंजय० C_ΣK₈₂^{pc}K₇ME धन० K₈₂^{ac} • •भाषत C₉₄C₀₂K₈₂K₇ •भाषतः C₄₅ ME **71b** •मुनिः C_ΣK₈₂K₇E •मुनि M **71c** कृतंजयाद्वि० C₉₄K₈₂E कृतंजया द्वि० C₄₅C₀₂K₇ धनञ्जय द्वि० M • •श्रेष्ठ C_ΣK₈₂K₇M •श्रेष्ठो E **71d** ऋणंजय० C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME ऋणंजाय० C₄₅ • •महात्मने C_ΣK₈₂K₇E •मभाषतः M **72a** प्राप्तो C_ΣK₈₂K₇ प्राप्तः M प्राप्तौ E **72b** महर्षिणे C_ΣK₈₂K₇E महर्षिणः M **72c** गौतमाच्च C_ΣK₈₂E गौतमाश्च K₇ गौतमेन M **72cd** भरद्वाजस्तस्माद्धर्यात्मनाय em. भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्रताय C₉₄C₀₂K₈₂K₇ भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्रताय C₄₅ भरद्वाज तस्मा हर्यद्रताय M भरद्वाजस्तस्माद्म्याद्माय E **73a** राजश्रवास्त० em. राजश्रव त० C_ΣK₈₂E राजश्रव त० K₇ राजर्षव त० M **73c** •शुष्मात्त० C_ΣK₇ME •शुष्मा त० K₈₂ **73cd** प्राप्तस्तृ० C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME प्राप्त तृ० C₀₂ **73d** भो C₉₄C₀₂K₈₂K₇ME om. C₄₅ **74b** वृक्षः C_ΣK₈₂K₇E वृक्ष M • •भाषत C₉₄C₄₅K₈₂K₇ •भाषतः C₀₂ME **74c** शक्तिः पराशरं C_ΣK₈₂K₇E शपरासर M^{ac} शक्ति परासर M^{pc} **74d** जतु० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E तु० C₄₅ जंतु० M **75a** द्वैपायनं तु em. द्वैपायनस्तु C_ΣK₈₂K₇M द्वैपायनाय E **75b** जतुकर्णो महर्षिणम् C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₇ जतुकर्णो महर्षिणः C₀₂ जकर्णो महर्षिणं K₈₂^{ac} जंतुकर्णमहर्षिणा M जतुकर्णमहर्षिणा E **75d** •मुनिः C_ΣK₈₂K₇ •मुनि ME

प्रथमो ऽध्यायः

रोमहर्षेण प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।
दश द्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १:७६ ॥
॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

76ab ≈ BrahmanḍaP 3.4.67ab: मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये

76a ०हर्षेण M ०हर्षाय C_ΣK₈₂K₇ ०हर्षणाय E **76b** ०बुद्धये C_ΣK₈₂K₇E ०बुद्धयः M **76b** पुराणं
सम्प्रकाशितम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME पुराणं सम्प्रकाशितं C₀₂ **76e** मानुषाणां C₉₄C₀₂K₈₂K₇E मनुषाणां
C₄₅ मानुषाना M • हितार्थाय C_ΣK₈₂K₇E हित्यथाय M **76f** भूयः C_ΣK₈₂K₇ भूय ME **Colophon:**
नामाध्यायः प्रथमः C_ΣK₈₂K₇ नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७ M नाम प्रथमो ऽध्याय E

[द्वितीयोऽध्यायः]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं मया जनाग्रेण ब्रह्माण्डस्य तु निर्णयम् ।

प्रमाणं वर्णरूपं च संख्या तस्य समासतः ॥ २:१ ॥

शिवाण्डेति त्वया प्रोक्तो ब्रह्माण्डालयकीर्तितः ।

कीदृशं लक्षणं ज्ञेयं प्रमाणं तस्य वा कति ॥ २:२ ॥

कस्य वा लयनं ज्ञेयं प्रमाणं वात्र वासिनः ।

का वा तत्र प्रजा ज्ञेया को वा तत्र प्रजापतिः ॥ २:३ ॥

[शिवाण्डसंख्या]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

शिवाण्डलक्षणं विप्र न त्वं प्रष्टुमिहार्हसि ।

दैवतैरपि का शक्तिर्ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वतः ॥ २:४ ॥

अगम्यगमनं गुह्यं गुह्यादपि समुद्धृतम् ।

न प्रभुर्नेतरस्तत्र न दण्ड्यो न च दण्डकः ॥ २:५ ॥

न सत्यो नानृतस्तत्र सुशीलो नो दुःशीलवान् ।

नानृजुर्न च दम्भित्वं न तृष्णा न च ईर्ष्यता ॥ २:६ ॥

न क्रोधो न च लोभो ऽस्ति न मानो ऽस्ति न सूयकः ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 195v-197r, C₄₅ ff. 203v-204v, C₀₂ ff. 270r-270v (it breaks off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 3v-4v, K₁₀ exp. 43 and 42 (sic; it broke off at 1.62d and resumes at 2.23), K₇ ff. 211v-213r; E pp. 585-588; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

5ab cf. LinP 1.21.71ab: नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च

1a जनाग्रेण C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E जना__ C₉₄ **2b** ब्रह्माण्डा० C_Σ K₈₂ K₇ ब्रह्माण्ड E **2c** ज्ञेयं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E ज्ञेया C₀₂ **2d** कति C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E कति: C₀₂ **3a** लयनं ज्ञेयं C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ लयनं C₄₅ लक्षणं ज्ञेयं E **3b** वासिनः C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E वासिरानः C₄₅ **3c** का em. को C_Σ K₈₂ K₇ किं E • प्रजा ज्ञेया C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E प्रजा_ या C₉₄ **4b** न त्वं C_Σ K₈₂ K₇ तत्त्वं E • ०हसि C_Σ K₈₂ E ०हसि K₇ **4c** दैवतैः C₉₄ C₄₅ K₈₂ देवतैः C₀₂ K₇ E • शक्तिर् C₉₄ शक्ति C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E **5a** अगम्यगमनं C₉₄ C₄₅ K₈₂ E अगम्यगमनं C₀₂ अगम्यगमनं K₇ **5b** गुह्या० K₇ E गुह्या० C_Σ K₈₂ • समुद्धृतम् em. समुद्धृतम् C_Σ K₈₂ समुद्धृतं K₇ समुद्धृतम् E **5c** प्रभुर्ने० C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E प्रने० C₀₂ **5d** दण्ड्यो C₀₂ K₈₂ K₇ दण्डो C₉₄ C₄₅ दण्ड्या E • दण्डकः C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E ण्डकः C₄₅^{ac} ण्डकः C₄₅^{pc} **6a** सत्यो C_Σ K₈₂ K₇ सत्यौ E • तत्र C_Σ K₈₂ K₇ तत्रा E **6b** नो C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E _ C₉₄ **6c** नानृजुर्न em. नानृजुर्न C₉₄ E नानृजुर्न C₄₅ K₇ नानृजुर्न K₈₂ नानृजुर्न C₀₂ **6d** न तृष्णा न च C_Σ K₇ E न च तृष्णा न K₈₂ • ईर्ष्यता C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ ईर्ष्यता: C₀₂ ईर्ष्यता E **7a** क्रोधो C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E क्रोधौ C₀₂ **7b** सूयकः C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ सूयकः C₄₅ स्तेयकः E (unmetr.)

ईर्ष्या द्वेषो न तत्रास्ति न शठो न च मत्सरः ॥ २:७ ॥
 न व्याधिर्न जरा तत्र न शोकोऽस्ति न विक्लवः ।
 नाधमः पुरुषस्तत्र नोत्तमो न च मध्यमः ॥ २:८ ॥
 नोत्कृष्टो मानवस्तस्मिन्त्रयश्चैव शिवालये ।
 न निन्दा न प्रशंसास्ति मत्सरी पिशुनो न च ॥ २:९ ॥
 गर्वदर्पं न तत्रास्ति क्रूरमायादिकं तथा ।
 याचमानो न तत्रास्ति दाता चैव न विद्यते ॥ २:१० ॥
 अनर्थी ब्रज तत्रस्थः कल्पवृक्षसमाश्रितः ।
 न कर्म नाप्रियस्तत्र न कलिः कलहो न च ॥ २:११ ॥
 द्वापरो न च न त्रेता कृतं चापि न विद्यते ।
 मन्वन्तरं न तत्रास्ति कल्पश्चैव न विद्यते ॥ २:१२ ॥
 आहूतसम्प्लवं नास्ति ब्रह्मरात्रिदिनं तथा ।
 न जन्ममरणं तत्र आपदं नाप्नुयात्कचित् ॥ २:१३ ॥
 न चाशापाशबद्धोऽस्ति रागमोहं न विद्यते ।
 न देवा नासुरास्तत्र न यक्षोरगराक्षसाः ॥ २:१४ ॥
 न भूता न पिशाचाश्च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
 ताराग्रहं न तत्रास्ति नागकिंनरगारुडम् ॥ २:१५ ॥
 न जपो नाह्निकस्तत्र नाग्निहोत्री न यज्ञकृत् ।
 न व्रतं न तपश्चैव न तिर्यन्तरकं तथा ॥ २:१६ ॥

16d cf. 19.4.8cd:विशिष्टे त्विन्द्रियग्रामे तिर्यन्तरकसाधनम्

7d शठो $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ षठो C_{02} शठे E • मत्सरः $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ मत्सराः E 8a व्याधिर्न $C_{94}C_{45}K_{82}E$ व्याधि न $C_{02}K_7$ • जरा तत्र $C_{45}K_7$ जरास्तत्र $C_{94}C_{02}K_{82}E$ 8b विक्लवः $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ विक्लव E 9a मानवः $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$ मा_ वः C_{94} 9c प्रशंसास्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ प्रशंसाश्च E 10c तत्रास्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ तत्रा K_{82}^{ac} 11a ब्रज तः $C_{\Sigma}K_{82}E$ ब्रजस्तः K_7 11c कर्म नाः em. कर्म न $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ कर्मणा E 11d कलिः $C_{\Sigma}K_{82}K_7^{pc}$ कलि $K_7^{ac}E$ 12a च न त्रेता $C_{02}K_{82}K_7E$ च न त्रेता C_{94} च त्रेता न C_{45} 12b कृतं चाः $C_{02}K_{82}$ कृतश्चाः $C_{94}C_{45}K_7E$ 12c मन्वन्तरं न तत्रास्ति $C_{94}C_{45}K_{82}E$ मन्वन्तत्रास्ति C_{02} मन्वन्तरनन्त तत्रास्ति K_7 12d कल्पश्चैव $C_{\Sigma}K_7E$ कल्पं चैव K_{82} 13a आहूतः $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ आहूतः E 13b ब्रह्मरात्रिदिनं $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ ब्रह्मरात्रिदिवस् E 13c जन्ममरणं तत्र $C_{02}K_{82}E$ जन्मरणं तत्र $C_{94}C_{45}$ जन्ममरणन्तत्र K_7 13d आपदं $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ आपदं E 14a चाशापाशः $C_{45}K_7^{pc}$ च सायाशः $C_{94}C_{02}K_{82}K_7^{ac}E$ • षड्विंशो $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ षड्विंशो C_{02} षड्विंशो E 14b मोहं $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$ मोहो C_{94} 14c देवा $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ देवो C_{45} 15b गन्धर्वा $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ गन्धर्वो E 16a जपो $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$ जयो C_{94} • नाह्निकस्तः $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ नाह्निक तः C_{45} 16d न तिर्यन्तरकं em. नातिर्यन्तरकस् $C_{94}C_{02}K_{82}$ नातिर्यन्तरकन् C_{45} नातिर्यन्तरकस् K_7 न तीर्थन्तरकन् E

तस्येशानस्य देवस्य ऐश्वर्यगुणविस्तरम् ।
 अपि वर्षशतेनापि शक्यं वक्तुं न केनचित् ॥ २:१७ ॥
 हरेच्छाप्रभवाः सर्वे पर्यायेण ब्रवीमि ते ।
 देवमानुषवर्ज्यानि वृक्षगुल्मलतादयः ॥ २:१८ ॥
 परार्धद्विगुणोत्सेधो विस्तारश्च तथाविधः ।
 अनेकाकारपुष्पाणि फलानि च मनोहरम् ॥ २:१९ ॥
 अन्ये काञ्चनवृक्षाणि मणिवृक्षाण्यथापरे ।
 प्रवालमणिषण्डाश्च पद्मरागरुहाणि च ॥ २:२० ॥
 स्वादुमूलफलाः स्कन्धलताविटपपादपाः ।
 कामरूपाश्च ते सर्वे कामदाः कामभाषिणः ॥ २:२१ ॥
 तत्र विप्र प्रजाः सर्वे अनन्तगुणसागराः ।
 तुल्यरूपबलाः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभाः ॥ २:२२ ॥
 परार्धद्वयविस्तारं परार्धद्वयमायतम् ।
 परार्धद्वयविक्षेपं योजनानां द्विजोत्तम ॥ २:२३ ॥
 ऐश्वर्यत्वं न संख्यास्ति बलशक्तिश्च भो द्विज ।
 अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति न तिर्यश्चेति कश्चन ॥ २:२४ ॥
 शिवाण्डस्य च विस्तारमायामं च न वेद्म्यहम् ।
 भोगमक्षय तत्रैव जन्ममृत्युर्न विद्यते ॥ २:२५ ॥

21c After कामरू०, C₀₂ has two folios missing (ff. 271–272) and resumes only at 3.30b

17c cf. MBh (Indices) 14.4.2743: ऐश्वर्यगुणसंपन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम्, and BrahmāṇḍaP 1.26.1: महादेवस्य महात्म्यं प्रभुत्वं च महात्मनः । श्रोतुमिच्छामहे सम्यगैश्वर्यगुणविस्तरम् ॥

18a हरेच्छाप्रभवाः K₇ हरेच्छाप्रभवाः C_ΣK₈₂ हरेच्छाप्रभवा E 18c वर्ज्यानि C_ΣK₈₂K₇ वज्रानि E
 19a गुणोत्सेधो conj. गुणोच्छेधा C₉₄C₄₅K₈₂K₇ गुणोच्छेधा C₀₂ गुणाच्छेधा E 19b विस्तारश्च
 K₇ विस्तारं च C_ΣK₈₂E • विधः K₇ विधा C_ΣK₈₂E 19c अनेकाकार० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E अनेकार०
 C₉₄ 20a अन्ये C_ΣK₈₂K₇ बहु० E 20c षण्डाश्च C_ΣK₈₂K₇ षण्डाश्च E 20d रुहाणि C₀₂ रुहानि
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇ रुहानि E 21a स्वादु० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E स्वाधु० C₉₄ • मूल० C_ΣK₇E मूला
 K₈₂ • फलाः conj. फला C_ΣK₈₂K₇E 21b स्कन्ध० conj. स्कन्ध० C_ΣK₈₂K₇E 22c बालाः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇ वराः E 23c द्रय० C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₁₀K₇E द्र० K₈₂^{ac} • विक्षेपं em. विक्षेपा
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ विज्ञेया E 23d तम C₉₄C₄₅K₁₀K₇E तमः K₈₂ 24b बलशक्तिश्च भो द्विज
 C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₁₀K₇ om. K₈₂^{ac} तव शक्तिश्च भो द्विज E 24c अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}
 K₁₀K₇E om. K₈₂^{ac} 24d न तिर्यश्चेति कश्चन K₈₂^{pc}K₇ न तिर्यश्चेति कश्चन C₉₄C₄₅K₁₀E न तिर्यं चेति
 कश्चन K₈₂^{ac} 25c भोगमक्षय त० em. भोगमक्षयस्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) भोगमयास्तु त०
 E 25d मृत्युर्न C₉₄C₄₅K₈₂K₇E मृत्यु न K₁₀

शिवाण्डमध्यमाश्रित्य गोक्षीरसदृशप्रभाः ।
 परार्धपरकोटीनामीशानानां स्मृतालयः ॥ २:२६ ॥
 बालसूर्यप्रभाः सर्वे ज्ञेयास्तत्पुरुषालये ।
 परार्धपरकोटीनां पूर्वस्यां दिशमाश्रिताः ॥ २:२७ ॥
 भिन्नाञ्जनप्रभाः सर्वे दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनामधोरालयमाश्रिताः ॥ २:२८ ॥
 कुन्देन्दुहिमशैलाभाः पश्चिमां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां सद्यमिष्टालयः स्मृतः ॥ २:२९ ॥
 कुङ्कुमोदकसंकाशा उत्तरां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां वामदेवालयः स्मृतः ॥ २:३० ॥
 ईशानस्य कलाः पञ्च वक्त्रस्यापि चतुष्कलाः ।
 अधोरस्य कला अष्टौ वामदेवास्त्रयोदश ॥ २:३१ ॥
 सद्यश्चाष्टौ कला ज्ञेयाः संसारार्णवतारकाः ।
 अष्टत्रिंशत्कला ह्येताः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ २:३२ ॥
 संख्या वर्णा दिशश्चैव एकैकस्य पृथक्पृथक् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन बोधव्यास्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २:३३ ॥
 शिवाण्डगमनाकृष्ट्या शिवयोगं सदाभ्यसेत् ।
 शिवयोगं विना विप्र तत्र गन्तुं न शक्यते ॥ २:३४ ॥

26b प्रभाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ प्रभा E **26d** शानानां $C_{94}C_{45}K_{82}E$ शानाना K_{10} शानानां K_7
 • स्मृतालयः $C_{94}K_{10}K_7$ स्मृतालय C_{45} स्मृतालयं K_{82} स्मृतालया E **27a** भाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$
 भा E **27b** ज्ञेयास्तत् $C_{94}C_{45}K_{10}K_7$ ज्ञेया तत् $K_{82}E$ • आलये $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ आलयं E
27d दिशं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ दिशि K_{10} **28a** प्रभाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ प्रभा E **28b** दक्षिणां
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ दक्षिणं E • दिशम् $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ दिशिम् $C_{45}E$ **28d** धोरां $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7$ धोरां E • श्रिताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ श्रिता E **29b** पश्चिमां $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$
 E पश्चिमा C_{45} • दिशं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ दिशि K_7 • श्रिताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ श्रिता E
29d सद्यमिष्टां $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ सद्यमिष्टां K_{82} • स्मृतः $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ स्मृताः C_{45} **30b** उत्तरां
 $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ उत्तरा C_{45} • दिशम् $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ दिशिम् C_{94} **30d** लयः $C_{94}C_{45}K_{82}$
 $K_{10}E$ लय K_7 **31a** कलाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ कला E **31b** चतुष्कलाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$
 चतुष्कले E **31d** वामदेवां $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ वामदेव K_{10} **32a** ज्ञेयाः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ ज्ञेया
 E **32b** संसारां $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ संसां C_{45}^{ac} **32c** त्रिंशत्कं corr. त्रिंशकं $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7E$ • ह्येताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ ज्ञेयाः E **32d** सत्तम $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ सत्तम $K_{10}E$
33a संख्या वर्णा $C_{45}K_7$ संख्या वर्णो $C_{94}K_{10}$ संख्या वर्णा K_{82} संख्या वर्णा E **33b** एकैकस्य $C_{94}K_{10}$
 K_7E एकैकस्य $C_{45}K_{82}$ **33d** बोधव्यास्तं em. बोधव्या तं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ **34a** कृष्ट्या
 $C_{94}C_{45}K_{10}E$ कृष्ट्या $K_{82}K_7$ **34b** योगं सदाभ्यसेत् $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ योग समभ्यसेत् K_{10} **34c** योगं
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ योग E

अश्वमेधादियज्ञानां कोट्यायुतशतानि च ।
 कृच्छ्रादितप सर्वाणि कृत्वा कल्पशतानि च ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत देवैरपि तपोधन ॥ २:३५ ॥
 गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा तप्त्वा च वै पुनः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत ऋषिभिर्वा महात्मभिः ॥ २:३६ ॥
 सप्तद्वीपसमुद्राणि रत्नपूर्णानि भो द्विज ।
 दत्त्वा वा वेदविदुषे श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत विना ध्यानेन निश्चयः ॥ २:३७ ॥
 स्वदेहान्मांसमुद्धृत्य दत्त्वार्थिभ्यश्च निश्चयात् ।
 स्वदारपुत्रसर्वस्वं शिरो ऽर्थिभ्यश्च यो ददेत् ।
 न तत्र गन्तुं शक्येत अन्यैर्वापि सुदुष्करैः ॥ २:३८ ॥
 यज्ञतीर्थतपोदानवेदाध्ययनपारगः ।
 ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु भुङ्क्ते कालवशानुगः ॥ २:३९ ॥
 कालेन समप्रेष्येण धर्मो याति परिक्षयम् ।
 अलातचक्रवत्सर्वं कालो याति परिभ्रमन् ।
 त्रैकाल्यकलनात्कालस्तेन कालः प्रकीर्तितः ॥ २:४० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शिवाण्डसंख्या नामाध्यायो द्वितीयः ॥

37ab Cf. ŚDhU 2.104: त्रिः प्रदत्त्वा महीं पूर्णा...

35c तप E तपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) **35e** शक्येत C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शक्येत C₄₅
 शक्येते E **35f** देवैः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E देवैः K₇ • •धन C₉₄K₈₂K₁₀K₇E •धनम् C₄₅ **36a** गन्तुं
 C₉₄C₄₅K₈₂E गन्तु K₁₀K₇ • शक्येत C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शक्यन्ते E **37a** •द्वीपः C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀E •दीपः K₇ • •समुद्राणि C₉₄C₄₅K₈₂K₇E •समुद्राय K₁₀ **37c** गन्तुं C₉₄C₄₅K₈₂E गन्तु K₁₀
 गन्तु K₇ • शक्येत C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शक्यन्ते E **38a** स्वदेहान्मांसः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ स्वदेहान्मांसः
 K₇ स्वदेहान्मांसं E **38a** •स्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E •स्व K₁₀ **38c** न तत्र गन्तुं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
 न तत्र गन्तुं न C₄₅ **38f** •दुष्करैः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E •दुष्कृतः K₁₀ **39c** •दानः C₉₄C₄₅K₇E
 •दानं K₈₂ •दानै K₁₀ **39d** •पारगः C₄₅K₈₂K₇E •पारगाः C₉₄K₁₀ **39a** ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु K₁₀ ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु E **39b** भुङ्क्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 (भुङ्क्ते) K₇ भुत्त्वा E • •गः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •गाः K₈₂^{ac} **40b** धर्मो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E धर्मो
 K₇ **40e** •कलनात्कालः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E •कलना कालः K₁₀ **Colophon:** नामाध्यायो द्वितीयः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇ नामाध्याय द्वितीयः K₁₀ नाम द्वितीयो ऽध्यायः E

[तृतीयो ऽध्यायः]

[धर्मप्रवचनम्]

विगतराग उवाच ।
 किमर्थं धर्ममित्याहुः कतिमूर्तिश्च कीर्त्यते ।
 कतिपादवृषो ज्ञेयो गतिस्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:१ ॥
 कौतूहलं ममोत्पन्नं संशयं छिन्धि तत्त्वतः ।
 कस्य पुत्रो मुनिश्रेष्ठ प्रजास्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 धृतिरित्येष धातुर्वै पर्यायः परिकीर्तितः ।
 आधारणान्महत्त्वाच्च धर्म इत्यभिधीयते ॥ ३:३ ॥
 श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः ।
 चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ३:४ ॥
 गतिश्च पञ्च विज्ञेयाः शृणु धर्मस्य भो द्विज ।
 देवमानुषतिर्यं च नरकस्थावरादयः ॥ ३:५ ॥

Testimonia for this chapter: P₅₇ exp. 215r-215v (breaks off after 3.14d and resumes at 4.8a), C₉₄ ff. 197r-198v, C₄₅ ff. 204v-206r, C₀₂ ff. 273r-273v (broke off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 4v-6r, K₁₀ exp. 42, 47 (upper), 48 (lower), K₇ ff. 213r-214v, E pp. 588-591; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂ 5ab C₄₅ reads here गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह, skipping to 3.7cd, omitting 3.5-7ab.

3cd cf. LinP 1.10.12cd-13ab: धारणार्थं महान्छेष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते । 3 cf. BrahmanḍaP 1.32.29: धारणार्थं धृतिश्चैव धातुः शब्दे प्रकीर्तितः । आधारणामहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥; cf. Vāyup 1.59.28: धारणा धृतिरित्यर्थाद्भातोर्धर्मः प्रकीर्तितः । आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥; ≈ MatsP 145.27: धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते । 4 cf. 4.74 below: चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः । गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः ॥

1a आहुः P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ आहु E 1d स्मृताः P₅₇C₉₄K₈₂K₁₀K₇ स्मृता C₄₅ स्मृतः E
 2a कौतूहलं P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ कौतूहल E • ममोत्पन्नं P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E समोत्पन्नं K₇
 2b संशयं P₅₇C₄₅K₈₂K₁₀K₇E संशयं C₉₄ 3c आधारणान्म. P₅₇C₉₄K₁₀ आधारणात्प. C₄₅
 आधारणात्प. K₈₂K₇ आधारेण म. E 3d इत्यभिधीयते C₉₄K₈₂K₇E इत्यभिधीयते P₅₇ इत्यभिधीयते
 C₄₅K₁₀ 4ab ऽस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च. C₉₄ ऽस्मृतिद्वयो मूर्तिश्च. P₅₇C₄₅K₁₀ ऽस्मृतिद्वयो मूर्तिं च. K₈₂
 K₇ ऽस्मृतिद्वयो मूर्तिश्च E 4b ऽवृषः P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ऽवृष K₇ 4c चतुरा. P₅₇C₄₅K₈₂K₁₀
 E चतुरा. C₉₄K₇ 5a विज्ञेयाः em. विज्ञेयः P₅₇C₉₄K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ 5c ऽमानुष. P₅₇
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ऽमानुषि. P₅₇

ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा जातो धर्मः सनातनः ।
तस्य पत्नी महाभागा त्रयोदश सुमध्यमाः ॥ ३:६ ॥
दक्षकन्या विशालाक्षी श्रद्धाद्याः सुमनोहराः ।
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह ।
एष धर्मनिसर्गो ऽयं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३:७ ॥
विगतराग उवाच ।
धर्मपत्नी विशेषेण पुत्रस्ताभ्यः पृथक्पृथक् ।
श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ३:८ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया लज्जा ।
बुद्धिः शान्तिर्वपुः कीर्तिः सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः ॥ ३:९ ॥
श्रद्धा कामः सुतो जातो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ।
धृत्यास्तु नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः स्मृतः ॥ ३:१० ॥
पुष्ट्या लाभः सुतो जातो मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ।

6ab cf. DevīP 4.59cd: ब्रह्मणो हृदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः • cf. also MBh 1.60.40ab: ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः **10** For 3.10-13, see a rather similar passage e.g. in KūrmP 1.8.20 ff.: श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः । धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥ पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा । क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत । लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥ क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत । यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य हर्षः पुत्रो ऽभूद्देवानन्दो व्यजायत । इत्येष वै सुखोदकः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥

6a ब्रह्मणो P₅₇C₉₄K₈₂K₁₀K₇ om. C₄₅ ब्राह्मणो E • भित्त्वा P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वित्त्वा K₁₀
6b धर्मः P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₇E धर्म K₁₀ **6d** मध्यमाः P₅₇C₉₄K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ **7a** आक्षी P₅₇C₉₄K₈₂K₁₀K₇ om. C₄₅ आक्षि E **7b** आद्याः em. आद्या P₅₇K₁₀K₇E आढ्याः K₈₂ om. C₄₅ आढ्या C₉₄ • हराः K₁₀E हरा P₅₇C₉₄K₇ om. C₄₅ माः K₈₂ **7cd** तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह P₅₇C₉₄K₁₀ गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह (eyeskip to 3.5a) C₄₅ तस्य पुत्राश्च योत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह K₈₂K₇ तस्य पुत्रा अनेकाश्च तथा पौत्रा बभूवहः E **8** विगतराग उवाच C₄₅K₈₂K₇E विगतराग उ P₅₇C₉₄K₁₀ om. K₈₂ **8b** ताभ्यः em. तेभ्यः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E **9a** लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः C₉₄ लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः C₄₅ लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₈₂ लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₈₂ लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₁₀ लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः P₅₇K₇ लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः E **9b** पुष्टिर्मे P₅₇C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुष्टि मे E • लज्जा P₅₇C₉₄C₄₅K₁₀K₇E लजा K₈₂ **9c** बुद्धिः P₅₇C₄₅K₈₂K₁₀K₇E बुद्धि C₉₄ **9d** सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः conj. सिद्धिश्चाभूतिसम्भवाः P₅₇ सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा C₉₄K₈₂K₁₀K₇ सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा C₄₅ सिद्धिश्च भूतिसम्भवा E **10a** कामः K₈₂ काम P₅₇C₉₄C₄₅K₁₀K₇ धर्म E **11a** लाभः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ लाभ K₈₂E **11b** पुत्रः em. पुत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • श्रुतः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E श्रुत C₄₅

क्रियायास्त्वभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ ३:११ ॥
लज्जाया विनयः पुत्रो बुद्ध्या बोधः सुतः स्मृतः ।
लज्जायाः सुधियः पुत्र अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ३:१२ ॥
क्षेमः शान्तिसुतो विन्ध्याद्व्यवसायो वपोः सुतः ।
यशः कीर्तिसुतो ज्ञेयः सुखं सिद्धेर्व्यजायत ।
स्वायम्भुवे ऽन्तरे त्वासन्कीर्तिता धर्मसूनवः ॥ ३:१३ ॥
विगतराग उवाच ।
मूर्तिद्वयं कथं धर्मं कथयस्व तपोधन ।
कौतूहलमतीवं मे कर्तव्यं ज्ञानसंशयम् ॥ ३:१४ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिधर्मस्य परिकीर्तिता ।
दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।

14c In P₅₇, folio 215v ends with कौतूहलमती and the next available folio side (217r) starts with त्वमिष्टगतिः प्रोक्तं in 4.8a. Thus one folio (f. 216), containing 3.14d-4.7, is missing.

11cd ≈ LinP 1.70.295ab: क्रियायामभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च; ≈ KūrmP 1.8.22cd: क्रियायाश्चभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च; cf. LinP 1.5.37: धर्मस्य वै क्रियायां तु दण्डः समय एव च **15cd** cf. Manu 3.171ab: दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते यो ऽग्रजे स्थिते; and also MatsP 142.41: दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिबहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयो ऽब्रुवन् ॥

11c त्वभवत्पुत्रो em. त्वभयः पुत्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तूभयः पुत्रौ E **11d** दण्डः corr. दण्डे C₉₄K₈₂^{ac} दण्डो C₄₅ दण्डो K₈₂^{pc}K₁₀K₇E • च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तु E **12a** लज्जाया विनयः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ लज्जायाः विनयो E **12b** सुतः स्मृतः K₈₂K₁₀K₇E सुतः xx C₉₄ सुतःस्तथा C₄₅ **12c** सुधियः E सुधिय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ • पुत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुत्रः E **12d** अप्रमादो C₉₄C₄₅K₁₀K₇E अप्रमादा K₈₂ **13b** वपोः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E वपो K₈₂ **13d** सिद्धे C₄₅K₈₂K₁₀ सिद्धि C₉₄K₇E • व्यजायत C₉₄C₄₅K₈₂ व्यजायते K₁₀E व्यजायतः K₇ **13e** स्वायम्भुवे C₉₄K₈₂K₇ स्वायम्भुवो C₄₅ स्वायम्भुवे K₁₀E • ऽन्तरे त्वासन् conj. ऽन्तरे त्वासि C₉₄C₄₅K₈₂ ऽन्तरे त्वासीत् K₁₀ ऽन्तरे त्वासं K₇ ऽन्तरेवासि E **14a** धर्मं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ धर्मं K₇ धर्मः E **14c** कौतूहल C₉₄K₈₂K₁₀K₇E कौतूहलो C₄₅ • तीव्रं मे C₉₄K₈₂K₁₀K₇E तीव्रं मे C₄₅ **14d** कर्तव्य em. कीर्तय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • संशयम् C₉₄K₈₂K₇E संशयः C₄₅K₁₀ **15a** श्रुति C₉₄K₈₂K₁₀K₇ श्रुतिः C₄₅E **15ab** ऽद्वयोर्मूर्तिर्ध C₉₄ ऽद्वयो मूर्ति ध C₄₅K₈₂K₁₀ ऽद्वयी मूर्ति ध K₇ ऽद्वयोर्मूर्ति ध E **15b** ऽकीर्तिता C₉₄C₄₅K₈₂E ऽकीर्तितः K₁₀ कीर्तिताः K₇ **15cd** ऽबन्धमि em. ऽबद्ध इ C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ऽबन्ध इ K₁₀E **15d** श्रौतस्य em. श्रोतस्य C₉₄C₄₅K₇ श्रौत्रस्य K₈₂ श्रोत्रस्य K₁₀ श्रुतस्य E

स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ३:१५ ॥

[यमनियमभेदः]

यमश्च नियमश्चैव द्वयोर्भेदमतः शृणु ।

अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यं दमो घृणा ।

धन्याप्रमादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ॥ ३:१६ ॥

एकैकस्य पुनः पञ्चभेदमाहुर्मनीषिणः ।

अहिंसादि प्रवक्ष्यामि शृणुष्ववहितो द्विज ॥ ३:१७ ॥

[यमेष्वहिंसा (१)]

[पञ्चविधा हिंसा]

त्रासनं ताडनं बन्धो मारणं वृत्तिनाशनम् ।

हिंसां पञ्चविधामाहुर्मनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:१८ ॥

काष्ठलोष्टकशाद्यैस्तु ताडयन्तीह निर्दयाः ।

तत्प्रहारविभिन्नाङ्गो मृतवध्यमवाप्नुयात् ॥ ३:१९ ॥

बद्धा पादौ भुजोरश्च शिरोरुक्कण्ठपाशिताः ।

अनाहता प्रियन्त्येवं वधो बन्धनजः स्मृतः ॥ ३:२० ॥

शत्रुचौरभयैर्घोरैः सिंहव्याघ्रगजोरगैः ।

15c-f ≈ MBh Indices 1.36.10: दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्वि लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ MatsP 145.30cd-31ab: दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ BrahmanḍaP 1.32.33cd-34ab: दाराग्निहोत्रसम्बन्धाद् द्विधा श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारैर्यमैः स नियमैः स्मृतः ॥ **16cd** ≈ MBh 12.8.17ab: अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा **16** ≈ VDhU 3.233.203: आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा च दमः स्पृहा । ध्यानं प्रसादो माधुर्यं चार्जवं च यमा दश ॥

15c स्मार्तो em. स्मार्त C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E **16a** नियम C₉₄C₄₅K₁₀K₇E नियमै K₈₂ **16d** मानृशंस्यं em. मानृशंस्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E मानृशंस्य K₇ **16e** धन्या E धन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ धन्यं K₈₂ • माधुर्य E माधुर्य C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ **16f** आर्जवं च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ आर्जवश्च E **17b** माहुर्म C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E माहु म K₇ **17d** शृणुष्व C₉₄C₄₅K₇E शृणुष्व K₈₂K₁₀ **18a** बन्धो C₉₄C₄₅K₈₂K₇ बद्धो K₁₀ बन्ध E **18c** हिंसा C₉₄K₈₂K₇ हिंसा C₄₅K₁₀E • विधामाहु C₄₅K₈₂K₇ विधमाहु C₉₄ विधान्याहु K₁₀ विध प्राहु E **19a** काष्ठलोष्ट C₉₄C₄₅K₈₂K₇E काष्ठलोष्ट K₁₀ **19b** निर्दया C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ निर्दया E **19c** भिन्नाङ्गो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ भिन्नाङ्गो E **19d** वध्यमवा C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वध्यववा C₉₄ **20a** भुजोरश्च C₉₄C₄₅K₁₀K₇ भुजोरश्च K₈₂E **20b** शिरोरुक्कण्ठ em. शिरोरुक्कण्ठ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शिरोरुः कण्ठ E **20c** अनाहता प्रियन्त्येवं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E अनाहत प्रियन्त्ये K₁₀ **20d** वधो बन्धनजः स्मृतः conj. नजाः स्मृताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ नजाः स्मृता K₇ नज स्मृतः E **21a** चौरभयैर्घोरैः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E चौरभयैर्घोरैः K₁₀

त्रासनाद्धमाप्रोति अन्यैर्वापि सुदुःसहैः ॥ ३:२१ ॥
यस्य यस्य हरेद्वित्तं तस्य तस्य वधः स्मृतः ।
वृत्तिजीवाभिभूतानां तद्वारा निहतः स्मृतः ॥ ३:२२ ॥
विषवह्निशरशस्त्रैर्मायायोगबलेन वा ।
हिंसकान्याहु विप्रेन्द्र मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:२३ ॥
[अहिंसाप्रशंसा]
अहिंसा परमं धर्मं यस्त्यजेत्स दुरात्मवान् ।
क्लेशायासविनिर्मुक्तं सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ ३:२४ ॥
नातः परतरो मूर्खो नातः परतरं तमः ।
नातः परतरं दुःखं नातः परतरो ऽयशः ॥ ३:२५ ॥
नातः परतरं पापं नातः परतरं विषम् ।
नातः परतराविद्या नातः परं तपोधन ॥ ३:२६ ॥
यो हिनस्ति न भूतानि उद्भिज्जादि चतुर्विधम् ।
स भवेत्पुरुषः श्रेष्ठः सर्वभूतदयान्वितः ॥ ३:२७ ॥
सर्वभूतदयां नित्यं यः करोति स पण्डितः ।
स यज्वा स तपस्वी च स दाता स दृढव्रतः ॥ ३:२८ ॥
अहिंसा परमं तीर्थमहिंसा परमं तपः ।
अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं सुखम् ॥ ३:२९ ॥
अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमं व्रतम् ।

29d C₀₂ resumes here in exp. 189, f. 273r (sic!) with रमं सुखम्

29 This and the following verses are similar to MBh 13.117.37-38

21d अन्यैर्वापि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E अन्ये चापि K₇ 22a हरेद्वि० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E हरे वि० K₁₀
22b वधः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ वध E 22a ०भिभूतानां C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०विभूतानां K₁₀ 22b तद्वारा
नि० conj. तद्वारान्नि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तद्वारान्नि० E 23ab ०शस्त्रैर्माया० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ ०शस्त्रै
मा० K₇ ०शस्त्रैर्मया० E 23c हिंसकान्याहु वि० C₄₅K₁₀K₇ हिंसकान्याहुर्वि० C₉₄K₈₂ (unmetr.)
हिंसकेत्याहु वि० E 24c परमं धर्मं C₉₄C₄₅K₈₂E परमं धर्मं K₁₀ परमो धर्मं K₇ 24d त्यजेत्स दुरात्मवान्
C₄₅K₇E त्यजेच्छ दुरात्म० C₉₄ त्यजेत्सदुरात्मवान् K₈₂ त्यजेत्स दुरात्मनम् K₁₀ 25b ०तरं C₉₄C₄₅^{pc}
K₈₂K₁₀K₇ ०तन् C₄₅E 26d परं तपोधन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पर तपोधमाः E 27a यो हिनस्ति
न C₉₄C₄₅K₈₂K₇ यो न हि नस्ति K₁₀ यो हि नास्ति न E 27b उद्भिज्जादि em. उद्भिज्जादि C₉₄C₄₅
K₁₀K₇E उद्भिज्जानि K₈₂ • ०विधम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०विधिं K₇ 27c पुरुषः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
पुरुष० E 28a ०दयां नित्यं C₉₄K₈₂E ०दया नित्यं C₄₅K₁₀ ०दया नित्य K₇ 28c यज्वा C₉₄C₄₅K₈₂
K₇E यज्या K₁₀ 29a परमं ती० C₉₄K₈₂K₁₀K₇E परन्ती० C₄₅ 30a यज्ञः C₄₅C₀₂K₁₀E यज्ञर्
C₉₄ यज्ञ K₈₂K₇

अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमा क्रिया ॥ ३:३० ॥

अहिंसा परमं शौचमहिंसा परमो दमः ।

अहिंसा परमो लाभः अहिंसा परमं यशः ॥ ३:३१ ॥

अहिंसा परमो धर्मः अहिंसा परमा गतिः ।

अहिंसा परमं ब्रह्म अहिंसा परमः शिवः ॥ ३:३२ ॥

[मांसाहारः]

मांसाशनान्निवर्तेत मनसापि न काङ्क्षयेत् ।

स महत्फलमाप्नोति यस्तु मांसं विवर्जयेत् ॥ ३:३३ ॥

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।

अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततो ऽन्यो ऽस्ति पापकृत् ॥ ३:३४ ॥

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।

अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्र मनुर्ब्रवीत् ॥ ३:३५ ॥

क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ।

देवान्पितृंश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३:३६ ॥

वेदयज्ञतपस्तीर्थदानशीलक्रियाव्रतैः ।

✧

After pādas cd, E inserts this: अहिंसा परमा कीर्ति अहिंसा परमो दमः, which is not to be found in C_ΣK₈₂K₁₀K₇

34ab = MBh 13.116.14ab and 13.116.34ab ≈ UUMS 2.48cd: स्वमांसं परमांसेन यो देहे वृद्धिमिच्छति 34 ≈ Manu 5.52 35 ≈ Manu 5.41: मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ 36 = Manu 5.32 (in Olivelle's critical edition; other editions read परोपकृतं in pāda b)

✧

30c परमं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परमो E 30d परमा C_ΣK₈₂K₇E परमां K₁₀ 31ab (अहिंसा... दमः) C_ΣK₈₂K₁₀K₇ om. E 31c लाभः K₇ लाभ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E लाभो C₀₂ 31d परमं C_ΣK₁₀K₇E परमा K₈₂ 32a धर्मः K₈₂K₇ धर्म C₉₄C₄₅E धर्मो C₀₂ ध_ K₁₀ 32b अहिंसा परमा गतिः C_ΣK₈₂K₇ _____ K₁₀ अहिंसा परमो गतिः E 32e अहिंसा परमं ब्रह्म C_ΣK₈₂E अहिंसा परमं ब्रह्म K₁₀ अहिंसा परमं ब्रह्म K₇ 33a मांसाशनान्नि. C₉₄C₄₅E मान्साशन नि. C₀₂ मांसाशनान्नि. K₈₂ मन्सासननि. K₁₀ मांसाशनान्नि. K₇ 33d मांसं C_ΣK₈₂ मांस K₁₀E मांसं K₇ 34a मांसेन C_ΣK₈₂K₁₀E मासेन K₇ 34b वर्धयितुं C_ΣK₈₂K₇E वर्धयति K₁₀ 34c पितृन् C₉₄C₄₅K₈₂K₇ पितृन् C₀₂E पितृन् K₁₀ 34d ततो ऽन्यो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तदन्यो E 35b देवत. C₉₄C₄₅K₈₂K₇E देवत. C₀₂K₁₀ 35c अत्रैव पशवो हिंस्या C₉₄C₀₂K₇E अत्रैव पशवो हिंसा C₄₅ अत्रैव पशवो हिंस्यान् K₈₂ _____ K₁₀ 35d नान्यत्र मनुर्ब्रवीत् C_ΣK₈₂K₇E _____ त्र मनुर्ब्रवीत् K₁₀ 36a क्रीत्वा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ कृत्वा E • प्युत्पाद्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇ प्युत्पाद्या. E 36b हत. C_ΣK₈₂K₁₀K₇ हत. E • वा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ च E 36c पितृंश्चार्चयित्वा C_ΣK₈₂K₇ पितृश्चार्चयित्वा K₁₀ पितृश्चार्चयित्वा E 36d मांसं C_ΣK₈₂K₁₀E मांसं K₇ 37b शील. C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E शल. C₀₂ • व्रतैः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E व्रतैः C₄₅

मांसाहारनिवृत्तानां षोडशांशं न पूर्यते ॥ ३:३७ ॥
 मृगाः पर्णतृणाहारादजमेषगवादिभिः ।
 सुखिनो बलवन्तश्च विचरन्ति महीतले ॥ ३:३८ ॥
 वानराः फलमाहारा राक्षसा रुधिरप्रियाः ।
 निहता राक्षसाः सर्वे वानरैः फलभोजिभिः ॥ ३:३९ ॥
 तस्मान्मांसं न हीहेत बलकामेन भो द्विज ।
 बलेन च गुणाकर्षात्परतो भयभीरुणा ॥ ३:४० ॥
 अहिंसकसमो नास्ति दानयज्ञसमीहया ।
 इह लोके यशः कीर्तिः परत्र च परा गतिः ॥ ३:४१ ॥
 त्रैलोक्यं मणिरत्नपूर्णमखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
 कोटीयज्ञसहस्रपद्मयुतं दत्त्वा महीं दक्षिणाम् ।
 तीर्थानां च सहस्रकोटिनियुतं स्नात्वा सकृन्मानवः
 एतत्पुण्यफलमहिंसकजनः प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ३:४२ ॥
 ॥ इति वृषसारसंग्रहे अहिंसाप्रशंसा नामाध्यायस्तृतीयः ॥

37c वृत्तानां C_ΣK₈₂K₇ °वृत्ताना K₁₀ °वृत्तीनां E 37d न C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E त C₄₅ 38a पर्ण°
 C_ΣK₁₀K₇ पर्ण° K₈₂ पर्णा° E 38ab °हाराद° C₉₄C₀₂K₁₀^{pc}K₇E °हाद° K₁₀^{ac} °हारा अ° C₄₅K₈₂
 39ab °हारा रा° C₄₅K₈₂K₁₀ °हाराद्रा° C₉₄C₀₂K₇E 39d °भोजिभिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °भोगिभिः
 E 40a मांसं C_ΣK₈₂K₁₀E मांसं K₇ 40b हीहेत C_ΣK₇E हीयेत K₈₂K₁₀ 40c गुणाकर्षा°
 conj. TÖRZSÖK गुणाकाशा° C_ΣK₈₂K₁₀K₇ गुणा कुर्या° E 41b °यज्ञसमीहया C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 °धर्मसमीहया C₀₂ °यज्ञसमीहयाः K₇ °धर्मसमीहय E 41c यशः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यशं C₀₂
 41d परा गतिः C₀₂K₈₂K₇ परा गतिः C₉₄ पराङ्गतिम् C₄₅K₁₀ परां गतिः E 42a त्रैलोक्यं C_ΣK₈₂K₇
 E त्रैलोक्य K₁₀ • अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे C₄₅C₀₂K₁₀K₇E अखिलं(°xxxxxxx C₉₄ अखिलं दत्त्वोत्तमे
 ब्राह्मणे K₈₂ 42b कोटीयज्ञसहस्रपद्मम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °xxxxxxx C₉₄ • महीं C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E मही C₀₂ 42c °कोटि° C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °कोटी° E (unmetr.) • स्नात्वा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
 K₇E स्ना S C₄₅ 42d °फलमहिंस° C_ΣK₈₂K₁₀E °फलं त्वहिंस° K₇ • निःसंशयः C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 °xxx C₉₄ निःसंशय° C₄₅ निःसंशयं E Colophon: नामाध्यायस्तृतीयः C_ΣK₈₂K₁₀ नामाध्यायस्तृतीय
 K₇ नामस्तृतीयो ऽध्यायः E

[चतुर्थो ऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।
 यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥
 आक्रोशताडनादीनि यः सहेतुः सहम् ।
 क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥
 वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।
 न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥
 वधार्हः पुरुषः कश्चिद्भजेत्पथि भयातुरः ।
 पृच्छतो ऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥
 न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
 न स्त्रीषु राजन् विवाहकाले ।
 प्राणात्यये सर्वधनापहारे

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 198v–201v, C₄₅ ff. 206r–208v, C₀₂ ff. 273v–277r, K₈₂ ff. 6r–9r, K₁₀ exp. 48–50 (lower–upper), K₇ ff. 214v–217r, E pp. 591–597; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a ≈ MBh 12.288.45d: सद्भावः सत्यमुच्यते • cf. also BrahmanḍaP 3.3.86ab: असद्भावो ऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते 1cd cf. ŚDhŚ II.105: स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गूहति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. ŚDhŚ II.82: आक्रुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

1a सद्भावः C_ΣK₈₂K₇ सद्भावः K₁₀E 1ab सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₄₅K₈₂K₇E सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₉₄ सत्यमित्याहुर्दृष्टं C₀₂ सत्यामित्याहुर्दृष्टं K₁₀ 1b प्रत्ययः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ प्रत्ययः C₀₂ प्रत्येयः K₇ प्रत्यक्षः E 1c यथाभूतार्थकथनं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यथाभूतार्थं C₀₂^{ac} यथाभूतार्थकथनं C₀₂^{pc} 1d तत्सत्यकथनं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तत्सत्यकथनं C₄₅ कथनं स्मृतं C₀₂^{ac} सत्यकथनं स्मृतं C₀₂^{pc} 2a ताडनाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नाडनाः C₄₅ 2b सुदुःसहम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सुदुःसहं C₀₂ 2d सत्यमुदाहृतम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सत्यमुदाहृतम् C₉₄ 3a द्यतः C_ΣK₁₀K₇E द्यतः K₈₂ • शस्त्रं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शस्त्रं C₀₂ सत्यं C₄₅E 3b कर्हिचित् C_ΣE कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇ 3c सत्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सत्यं C₄₅E 4b तुरः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तुरः C₄₅ 4c पृच्छतो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पृच्छते E 4d तद्वापि C_ΣK₈₂K₇E तदपि K₁₀ 5a हिनस्ति C₉₄C₄₅K₁₀K₇ हि नास्ति C₀₂K₈₂E 5b राजन् C₉₄C₄₅K₁₀K₇E राज न C₀₂ राज्यं न K₈₂ 5c त्यये C_ΣK₈₂K₇E त्यजे K₁₀ • पहारे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E प्रहारे C₀₂K₁₀

सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥
 तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।
 सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥
 अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिना चरः ।
 सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥
 लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥
 सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।
 सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥
 सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
 रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥
 एवं सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।
 सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥
 [यमेष्वस्तेयम् (३)]
 विगतराग उवाच ।

11 ≈ VarP 193.37: सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥
 ≈ VDhU 3.265.4cd-5ab: सत्येन वायुरभ्येति सत्येनाभासते रविः ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गं सत्येन
 गच्छति । 13c ≈ VarP 193.37cd: अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता

11c वायवो $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ वात्यवो K_{10} 11d सत्ये $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सत्यात् E 12a सागराः $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7E$ सागरा C_{02} 12b समयेन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सत्येन च E 13ab सत्येन सत्येन $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}$
 $K_{10}E$ सत्येन $K_{82}^{ac}K_7$ 13b शशिनाचरः conj. सशिभाचरः C_{94} शशिराचरः $K_{82}K_{10}K_7$ शशि \times चरः
 C_{45} स शिरा वरः C_{02} शशिभाष्करः E 13c विन्ध्यास्तिष्ठन्ति $C_{94}K_{82}K_7$ विन्ध्यस्तिष्ठन्ति $C_{45}K_{10}$
 विन्ध्या तिष्ठन्ति C_{02} तिष्ठते विन्ध्यो E 14a लोकः E लोक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • स्थितः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$
 स्थिः K_7 • सत्ये $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सत्यं E 14b मेरुः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ मेरु $C_{02}E$ 14c वेदास्ति०
 $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ देवास्ति० C_{45} वेदा ति० E 14d सत्ये $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ धर्मे C_{02} • प्रतिष्ठति
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ प्रतिष्ठति K_7^{ac} प्रतिष्ठितः K_7^{pc} 15a गौः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ गौ $C_{02}K_{10}$ 15ab क्षीरं
 सत्यं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ क्षीत्यं C_{45}^{ac} कसी \times नित्यं C_{45}^{pc} 15b क्षीरे घृतं स्थितम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ क्षीरं
 घृतं स्थितम् C_{02} क्षीरे घृत स्थितम् K_{10} क्षीरं स्थितं घृतम् E 15c सत्ये जीवः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ सत्ये जीव
 K_7 सत्यं जीव E 15d जीवः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ जीव C_{02} 16a सत्यमेकेन $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$
 सत्यमेकेन K_{10} सत्यमेकेन C_{45} 16b धर्मः E धर्मः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • निश्चयः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$
 निश्चयः C_{94} 16d सत्यमेकं $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ सत्यमेकं K_{10} • सुरक्षितम् $C_{94}C_{02}K_{10}K_7E$ सुरक्षितः K_{82}
 सुरक्षितम् C_{45} 17a एवं सत्य० C_{45} एतत्सत्य० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ 17b सुव्रत $C_{94}K_{82}K_7$ सुव्रते
 $C_{45}K_{10}$ सुव्रतः C_{02} सुव्रतं E

न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।
उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।
प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥
धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।
वार्यमाणापि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥
उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।
मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।
तेन चासौ विजानीयाद्द्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥
प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।
तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥
तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।
चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥
दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।

23cd cf. UMS 8.3cd:कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

18a तृप्तिं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तृप्ति C₀₂ • विजानामि C₂K₈₂K₇E विनामि K₁₀ **18b** श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ श्रु धर्मन्तवाप्यहम् C₉₄ धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E **18d** धनं C₀₂K₈₂K₁₀E • धनं C₉₄ • धनः C₄₅K₇ **19b** कीर्तितम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कीर्तिताम् C₄₅ **19d** उत्कोचं च ततः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ त्कोच ततः C₄₅ उत्कोचं चानृतः E **19c** तुलाव्याजः C₄₅K₇E तुलाव्याज C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ **19d** सह्यं C₂K₈₂K₇E सह्ये K₁₀ • स्तेय C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E स्तेन C₉₄K₇ • पञ्चमम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पञ्चमः C₀₂E **20a** धृष्टदुष्टं C₉₄K₈₂K₇E धृष्टदुष्टं C₄₅ धृतदुष्टं C₀₂ दृष्टदुष्टं K₁₀ **20b** कर्षणम् C₂K₁₀K₇E कर्षण K₈₂ **20b** वार्यमाणापि em. वार्यमाणो ऽपि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वार्यमानो वि. C₄₅ **21a** उत्कोचं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E उत्कोच C₉₄ • विप्रेन्द्र C₂K₈₂K₇E विप्रेन्द्र K₁₀ **21b** संकरं C₀₂K₈₂ संशङ्करं C₉₄C₄₅K₁₀ संकरं K₇ संहारं E • संकारकम् C₂K₁₀K₇E संकारकः K₈₂ **21c** मूल्यं conj. मूल C₂K₈₂K₁₀K₇E • विनाशार्थं C₂K₈₂K₁₀K₇E विनार्थं K₈₂ **21d** त्कोचः C₂K₈₂K₇ त्कोचं K₁₀ त्कोच E **21ef** विजानीयाद्द्रव्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विजानीया द्रव्यं C₀₂ **22c** तं च स्तेनं C₉₄ तश्च स्तेन C₄₅ तं च स्तेयं K₈₂ तश्च तेन K₁₀ सो ऽपि तेन C₀₂E तश्च तेन K₇ **22d** हारकम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇E हारकः C₀₂ हारका K₈₂ हारकाः K₁₀ **23a** परस्वार्थं C₉₄C₀₂K₈₂K₇ परस्वार्थं C₄₅K₁₀ परस्वार्थं E • हरेद्यदि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E हरेद्यदि C₄₅ **23d** कूटकापटिका K₁₀ कूटका यटिका C₉₄ कूटकायटिका C₄₅C₀₂K₈₂K₇ कूटकार्यटिका K₈₂E **24a** र्जवं C₂K₈₂K₇E र्जवं K₁₀ **24b** च्छद्मना E च्छन्मना C₂K₈₂K₁₀ च्छत्माना K₇

अपहृत्य धनं मूढः स चौरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥

नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।

नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥

नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।

नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥

नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमो ऽप्रियः ।

नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेयसमो ऽयशः ॥ ४:२७ ॥

प्रच्छन्नो ह्रियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्

निक्षेपाद्धनहारिणो ऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।

अन्ये लेख्यविकल्पनाहृतधना †अन्यो हताद्वै हता†

अन्यः क्रीतधनो ऽपरो धयहृत एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥

स्तेनतुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनो ऽधमः

24cd मूढः स C_२K_{८२}K_७E मूढास्स K_{१०} 24d चौरश्चोर K_७ चौरश्चोर C_{९४}C_{०२}K_{१०}E चौर चोर C_{४५} चौरश्चौर K_{८२} 25ab (नास्ति... तत्समः) C_२K_{८२}K_{१०}K_७ om. E 25a स्तेय० K_{८२}K_७ तेन C_{९४} स्तेन० C_{४५}C_{०२}K_{१०} om. E 25b ०समः C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ ०समं C_{०२} om. E 25cd (नास्ति... ऽनयः) C_२K_{८२}K_{१०}K_७ om. E 25c स्तेन० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०} तेन C_{०२} स्तेय० K_७ om. E • ०समा० C_{४५}C_{०२}K_{१०} ०समो C_{९४}K_{८२}K_७ om. E 25d स्तेन० C_२K_{१०}E स्तेय० K_{८२}K_७ 26a स्तेय० K_{८२}K_७E स्तेन० C_२K_{१०} • ०समा C_{०२}K_{१०} ०समो C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E 26b स्तेन० C_२K_{१०} स्तेय० K_{८२}K_७ तेन E 26c स्तेन० C_{९४}C_{४५}K_{१०}K_७ स्तेय० C_{०२}K_{८२}E • ०सम C_२K_{८२}K_७E (unmetr.) ०समं K_{१०} • अज्ञो C_{४५} अज्ञं C_{९४} अज्ञ C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७ अज्ञः E 26d स्तेन० C_{९४}C_{४५}K_{१०} स्तेय० C_{०२}K_{८२}K_७ तेन E 27a स्तेन० C_{९४}C_{४५}K_{१०} स्तेय० C_{०२}K_{८२}K_७ तेन E 27b स्तेन० K_{१०} स्तेय० C_२K_{८२}K_७E 27c स्तेय० C_{०२} स्तेन० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०} स्तेन्य० K_७ तेन E 27d स्तेय० C_{०२}K_७ स्तेन० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०} तेन E 28a प्रच्छन्नो C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E प्रस्थन्नो C_{४५} • ऽर्थमन्यपुरुषः C_{४५}K_७ च वित्तमथवा K_{८२}E वित्तम् C_{९४}K_{८२}K_{१०} चित्त C_{०२} • प्रत्यक्षमन्यो C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७ प्रत्यक्षमनो C_{४५} प्रत्यक्ष्यमन्ये E 28b निक्षेपाद्धन० C_{९४}C_{४५}K_{८२} निक्षेपा धन० C_{०२}K_{१०}K_७ निक्षेपात्रय० E • ०हारिणो C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E ०हारिण्यो C_{४५} ०हारिणा K_{१०} • ऽन्यमधमो C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ ऽन्यमधनो C_{०२} ऽन्यविधयो E • चान्यो C_२K_{८२}K_{१०}K_७ चान्या E • हरेत् C_२K_{१०}K_७E हरे K_{८२} 28c अन्ये लेख्य० corr. अन्या लेख० C_{४५}C_{०२} अन्यो लेख्य० C_{९४} अन्यो लेख्य० K_{८२}K_{१०}K_७ अन्योल्लेख्य E • ०धना अन्यो C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E ०धन्यो C_{४५} • हताद्वै C_२K_७E हताद्वै K_{८२} हताद्वै K_{१०} 28d अन्यः क्रीतधनो C_२K_{८२}K_{१०} अन्य क्रीतधनो K_७ अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहृत C_{९४}C_{०२}K_{१०} परो धयहृत C_{४५} परो धनहृत K_{८२} परोधप्रहृत K_७ मदा ह्यपहृतं E • जघन्याः C_२K_{८२}K_{१०}K_७ जघन्यः E 29a स्तेनतुल्य C_{९४}C_{४५}K_७ (unmetr.) स्तेयस्तुल्य C_{०२} स्तेयतुल्य K_{८२} (unmetr.) तेन तुल्य K_{१०} (unmetr.) स्तेनस्तुल्य E

यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।
 प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मरितः
 कालेन म्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥
 नीत्वा दुर्गतिकोटिकल्प निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
 तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षाबुदम् ।
 मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलं
 तस्मादुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥
 [यमेष्वानुशंस्यम् (४)]
 अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।
 गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥
 अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
 सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः स नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
 पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
 पितृदैवतमादिश्वमानुशंस तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

29b यावज्जीवति C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यावत्तज्जीवति E • पतेः C₄₅K₁₀K₇ पतिः C₉₄C₀₂K₈₂E • संत्रस्यमानो रटन् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ संत्रास्यमानो शठः E 29c प्राप्तः C_ΣK₁₀K₇E प्राप्तः K₈₂ • सहा C_ΣK₈₂K₇ — K₁₀ सद्यः E • विषमं em. विषमः C_ΣK₈₂K₇E — K₁₀ • कर्मरितः C₄₅C₀₂K₈₂K₇E कर्मरितः C₉₄ — रितः K₁₀ 29d निरयमाक्रन्दमानो C_ΣK₈₂ निरयमाक्रन्दमानो K₁₀ निरयं स क्रन्दमानो K₇ नियममाक्रन्दमानो E 30a निरयात्तिर्यत्वः C₄₅K₈₂ निरयान्तिर्यत्वः C₉₄ निरया तिर्यत्वः C₀₂ निरयात्तिर्यत्वः K₁₀ निरयान्तिर्यत्वः K₇ निरयान्तिर्यत्वः E 30b तिर्यत्वे C_ΣK₈₂K₇ तिर्यत्वे K₁₀ तिर्यत्वं E • तथैवमेकशतिकं C₄₅ तथैकमेकशतिकं C₉₄K₈₂K₇ तथैकमेकशतिकं C₀₂ तथैकमेकशतिकं K₁₀ तथैकमेकशतिकं E • भ्रम्यः C_ΣK₇E भ्राम्यः K₈₂ • म्रियः K₁₀ • वर्षाबुदम् K₇^{pc} वर्षाबुदम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇^{ac} वर्षाबुदः C₀₂E 30c मानुष्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₇E मानुष्यः C₄₅ (unmetr.) मानुष्यः K₁₀ (top of akṣaras lost) • विपुले C_ΣK₈₂K₇ विपुलः K₁₀ (top of akṣaras lost) विपुलं E • दारिद्र्यः C_ΣK₈₂K₇ रितः K₁₀ दारिद्र्यः E 30d तस्मादुः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तस्मादुः C₀₂ तस्मादुः K₁₀ • चाश्रयेत् C_ΣK₁₀K₇E चाश्रयः K₈₂ 31a शिवः C_ΣK₈₂K₁₀E शिवं K₇ 31c गवां वा C₉₄C₀₂K₈₂K₇E अवाम्वा C₄₅ रितः K₁₀ • अतिथेर्द्वेष्टा C₉₄C₄₅K₁₀K₇E अतिथिद्वेष्टा C₀₂ अतिथेर्द्वेष्टा K₈₂ 31d नृशंसाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ नृशंसाः C₄₅K₇E 32a मूर्तिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मूर्तिः E 32b न्वितः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E न्विताः C₀₂K₁₀ 32c सूर्यः C_ΣK₈₂ सूर्यः K₁₀K₇ सूर्यः E • दीक्षः C_ΣK₈₂K₇ दीक्षः K₁₀ दीक्षुः E 33b करः पिता C₉₄C₄₅K₈₂K₇E करः पिता K₁₀ करपिताः C₀₂ 33c दैवतः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E दैवतः C₄₅ वतः K₁₀ 33cd दिश्वमानुशंस तमन्वितः C₉₄C₄₅ दिश्वमानुशंस तमन्वितः C₀₂K₁₀ दिश्व अनृशंस तमन्वितः K₈₂ दिश्वमनृशंस तमन्वितः K₇ दिश्वमानुशंस ततोऽन्वितः E

पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत् मातरम् ।
यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥
जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।
घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥
पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं
ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।
ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति
तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥
गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्
दुहन्ति बाह्यन्ति बहिश्चरन्ति ।
तृणानि भुक्त्वा अमृतं स्रवन्ति
विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥
गवाहिकं यश्च करोति नित्यं
शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।

35a ≈ ViṣṇuS 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिता) • cf. also MBh Indices 13.15.33: गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and AgniP 29L.1cd: गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c = VDhU 3.29L.25c 36 cf. ŚDhU 12.92ff 38a = ŚDhU 12.102d, 103d, 104d; cf. MBh 13.51.26cd: गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत 38 cf. ŚDhU 12.92: तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । दुहन्ति बाह्यन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्जीवति जीवलोकः ॥

34a पृथ्व्या C₉₄C₄₅K₇ {पृथ्व्या} C₀₂K₈₂ पृथ्वी K₁₀ पृथ्व्यां E 34b वन्देत् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वन्देन वन्देत् C₄₅ वन्देत् C₀₂ 34d सर्वं em. सर्वं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 35a पवित्रं C_ΣK₈₂K₇E {पवित्र} K₁₀ • मङ्गल्यं C₉₄C₄₅K₈₂ {मङ्गल्यं} K₁₀ माङ्गल्यं C₀₂K₇E • देवताः C_ΣK₇ दैवताः K₈₂ {देवताः} K₁₀ देवता E 35d स्मादेव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ स्मादुव C₄₅ स्माद्वावं E 36a जातमात्रस्य लोकस्य C₉₄C₀₂K₈₂K₇E जातमात्रस्य लोकस्य K₁₀ सतसातस्य C₄₅^{ac} सतसातस्य लोकस्य C₄₅^{pc} 36d शकृत्क. C₉₄C₀₂K₈₂K₇E {शकृत्क.} K₁₀ क्षत्क. C₄₅ 37a पवित्रपूतम् C₀₂K₈₂E पवित्रपूतन C₉₄ (unmetr.) पवित्रं C₄₅ (unmetr.) पवित्रपूत K₁₀ पवित्रपूतनं K₇ (unmetr.) 37b गव्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E गव्या C₀₂ गव्यां K₁₀ • पुरुषाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुरुषा C₀₂ पुरुषः E • पिबन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विवन्ति C₀₂ 37c लभन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भवन्ति C₀₂ 37d स्वर्ग. C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्व. C₄₅ 38a गोभिर्न तु. K₇ न गोभिस्तु. C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.) न गावतु. E 38d दत्ताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ {दत्ता} C₀₂ दत्ता E 39a गवाहिकं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E गवाहिकं C₉₄ • यश्च करोति C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यः प्रकरोति E 39b गवां तु C₄₅K₇ गवान्तु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ गवानाम् E

अशेषयज्ञतपदानपुण्यं

लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥

अतिथिं योऽनुगच्छेत अतिथिं योऽनुमन्यते ।

अतिथिं योऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥

अतिथिं यो न पीडयेत् अतिथिं यो न दुष्यति ।

अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।

अतिथेः कृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥

आसनेनार्धपात्रेण पादशौचजलेन च ।

अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥

पुत्रदारात्मना वापि योऽतिथिमुपपूजयेत् ।

श्रद्धया चाविकल्पेन अङ्गीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥

न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।

चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।

पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥

अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।

44ab = UUMS 10.7ab = UMS 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab: न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव वा
44cd cf. 12.37cd: द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः

39c °तप० C_२K_{८२}K_७ °तप० K_{१०} °जप० E 39d लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता em. लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता
C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता C_{९४} लभत्यसौ तमनृतं स कर्ता C_{०२} भवत्यसौ धर्ममशेषकर्ता E
40d प्रशंसते C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E प्रशंस्यते C_{०२} 41a न पीडयेत् C_{९४}C_{४५}K_{८२}E न गच्छेत (eyeskip
to 4.40c) C_{०२} न पीडयेत् K_{१०} निपीडयेत् K_७ 41b अतिथिं C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E अति C_{०२} ××× K_{१०} •
न दुष्यति C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E न दुष्यति C_{४५} ×दुष्यति K_{१०} 41c अतिथि० C_{९४}K_{८२} अतिथिं C_{४५}C_{०२}K_७
E अतिथिं K_{१०} • °प्रिय० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E प्रियः C_{०२} • यः C_{४५}C_{०२}K_{१०}K_७E यः C_{९४} यः K_{८२}
41e अतिथेः C_{४५}C_{०२}K_७ अतिथि० C_{९४}K_{८२}K_{१०} अतिथिं E 41ef °संतोषस्तस्य C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७
E °संता यस्य C_{४५} 41f पुण्य० C_२K_{८२}K_{१०}E पून० K_७ 42a °आर्घ्य० C_२K_{८२}K_{१०}K_७ °आर्घ्य० E
• °पात्रेण conj. °पात्रेण C_२K_{८२}K_{१०}K_७E 42c अन्नव० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E अन्नम् C_{०२} अन्नव०
K_{१०} 42d निवेदयेत् C_२K_{८२}K_{१०}K_७ प्रदापयेत् E 43a °दारात्मना em. °दारात्मनो C_{४५}C_{०२}K_{८२}
K_{१०}K_७ °दारात्मनो C_{९४} °दारात्मको E 43b °पूजयेत् C_{९४}K_{८२}E °पूज्यते C_{४५}C_{०२}K_{१०} °पूजते K_७
43c श्रद्धया C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E श्रद्धया C_{०२} • चाविकल्पेन C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E चापि कल्पेन
C_{९४} 44a °चरणं C_२K_{८२}K_{१०}K_७ °प्रवरं E 44b देशजन्मनी C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E देशजन्मना C_{९४}
44c चिन्तयेन्म० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}E चिन्तयेन्म० C_{४५} चिन्तयेन्म० K_७ 44d °गतः C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E
°गताः C_{०२} गतम् K_{१०} 45b °सूय० C_{९४}K_{८२}K_७E °सूर्य० C_{४५}C_{०२} °सूर्य० K_{१०} 45d °तपः
C_२K_{८२}K_{१०}E °तप० K_७ (unmetr.) 46b नृशंसमतमुत्सृजेत् C_{९४}K_{८२}K_७ नृशंसमत उत्सृजेत् C_{४५}
नृशंसकमममुत्सृजेत् C_{०२} नृसंसमतमुत्सृजेत् K_{१०} न संशय समश्नुते E

स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥
 †न गतिमतिथिज्ञस्य† गतिमाप्नोति कर्हिचित् ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥
 सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महाद्भुतः ।
 अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥
 नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
 विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥
 [यमेषु दमः (५)]
 दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
 दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥
 दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।
 दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥
 निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।
 त्वग्निह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥
 दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।
 दमं यो जयते ऽसम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥

47cd = VāyuP 2.17.8 = BrahmanḍaP 2.15.8 ≈ ŚDhU 4.44ab: तस्मादतिथिमायान्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः
 50b cf. e.g. MBh Indices I4.4.2477: श्रोतुमिच्छामि काल्पयेन धर्मसारसमुच्चयम्

47a न गतिम० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ न गति ना० K₈₂ न तिथिम० C₀₂E 47b कर्हिचित् C₉₄E कर्हिचित्
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 47c यान्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यान्ति० C₀₂ 48a सक्तु० em. शक्तु०
 C₉₄C₄₅ शक्तु० C₀₂ शक्तु० K₈₂K₇ शक्तु० K₁₀ शक्ति० E • चैकेन C_ΣK₈₂K₁₀E चैकेन K₇ 48b आसीन्महाद्भुतः
 corr. आसीन्महाद्भुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ आसी महाद्भुतः C₀₂ आसीन्महाद्भुतः K₇ आसीन्महाद्भुतम् E 48c दानेन
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E प्रादानेन C₀₂ 48d स्व० C_ΣK₈₂K₁₀ रस० K₇ स० E • गतम् C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E गतः C₀₂ 49b उत्तम C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ उत्तमम् C₀₂ उत्तमः E 49d कीर्तिता C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇ कीर्तितम् C₀₂ कीर्तिताः E 50b धर्मसार० em. धर्मः सार० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ धर्मभार० E
 50c स्वर्गो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्वर्ग C₀₂ 50d कीर्तिर्द० C₉₄C₄₅K₁₀E कीर्ति द० C₀₂K₈₂K₇
 51a दमस्ती० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दम ती० C₄₅ 51d दमः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ दम C₀₂ दमं E •
 काम० C_ΣK₈₂K₁₀E कामं K₇ 52a दमः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E दम C₀₂ 52b भ्रमर० C_ΣK₈₂
 K₁₀E (unmetr.) भ्रमर० K₇ 52c घ्राणा C₉₄K₈₂K₁₀K₇E घ्राणं C₄₅ घ्राण C₀₂ 52d इन्द्रियाः
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ इन्द्रियः E 53b सर्वे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सर्व० C₄₅ • हराः C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 हरा E 53d व्रजेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E व्रजे C₉₄

मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।
 घ्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वया ॥ ४:५४ ॥
 स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।
 किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥
 पुरुरवोऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।
 सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥
 अतिक्रोधेन सौदास अतिपानेन यादवाः ।
 अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्रया ॥ ४:५७ ॥
 अतिदानाद्बलिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
 अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥
 दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र
 स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।
 विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश
 भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

58 After this verse, E adds: तस्माद्दम सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand: तस्माद्दमं सदा रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत्); cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

54 cf. BuddhCar II.35: गीतैर्हि यन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिरत्यायसमामिषार्थं तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 56d cf. MahāSubhS 563cd: विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्
 58a cf. MahāSubhS 563ab: अतिदानाद्बलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः

54a मृगे C_ΣK₈₂K₇ मृगे K₁₀E • श्रोत्रं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E श्रोत्रं C₀₂ श्रोतं K₇ • वशां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वचशां C₄₅ 54b पतङ्गाश्च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पतङ्गा च E • षोर्मृताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E • सो मृताः C₀₂ षो मृताः K₇ 54c घ्राणया C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E घ्रातया C₄₅ 54cd नष्टो नष्टो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नष्टो C₄₅ 55b •सदुःसहः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E •सदुःसह C₄₅ •सदुःसहः K₁₀ 55c पुनः C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पुन C₉₄ 55d तेभ्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तेभ्य E 56a पुरुरवो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुरुरवे C₀₂ पुरुरवां E • तिलोभेन अतिकामेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तिकामेन अतिलोभेन E 56b दण्डकः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पुण्डकः E 56a सागरां em. सगरं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सागरं C₀₂ 57b अतिपानेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अतिपापेन E 57c अतितृष्णाच्च मान्धाता conj. अतितृष्णा च मान्धातो C₉₄ अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅C₀₂K₈₂K₇ अतितृष्णा च मन्धातो K₁₀ अतितृष्णा च मानाच्च च E 57d नहुषो C_ΣK₈₂K₇E नहुषो K₁₀ 58a •नष्ट C₉₄K₈₂K₁₀K₇E •नष्ट C₄₅ नष्टो C₀₂ 58c अतिद्यूतान्नलो C₉₄C₀₂K₁₀K₇ अतिद्यूतान्नरो C₄₅K₈₂ अतिख्यातान्नलो E 58d नृगो गो E नृगङ्गो C₉₄C₀₂K₁₀K₇ नृगं गो C₄₅K₈₂ 59a हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र C_ΣK₈₂K₇ हीन पुरुषो द्विजेन्द्र K₁₀ हीनं पुरुषं द्विजेन्द्रः E 59c •नाश C₄₅ •नाशो E •नाम C₉₄C₀₂K₈₂ •नश्च K₁₀ •नागा K₇ 59d विप्र C_ΣK₈₂K₁₀E विप्रा K₈₂K₇ • दमया C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दया C₄₅

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।
निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥
परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।
परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥
परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।
राज्ञी विप्री परिव्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥
परार्थे शृणु भूयो ऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।
आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं यो ऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥
जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।
वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥
परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।
देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥
परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।
सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥
एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनो

65cd These two pādas are illegible in K₁₀ 66 This verse is mostly illegible in K₁₀

63b cf. BhG 16.12: आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥

60a निर्घृणो C₉₄C₄₅K₁₀ निर्घृणो C₀₂K₇ निर्घृण K₈₂^{ac} निर्घृणे K₈₂^{pc} निर्घृणे E 60b निर्घृणो C₉₄C₄₅
K₈₂^{ac}K₁₀ निर्घृणो C₀₂K₇ निर्घृणे K₈₂^{pc}E 60c निर्घृणे C₉₄C₄₅K₁₀E निर्घृणे C₀₂K₈₂K₇ 60d निर्घृणे
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E निर्घृणे C₀₂K₇ 61b जीवापकर्षणे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ जीवापकर्षणे C₄₅ जीवापकर्षणे
E 61c परनिन्दा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E परनिन्द C₉₄ • परान्नेषु C₅K₈₂K₇E परान्नेषु K₁₀
61d घृणां C₉₄C₄₅K₈₂K₇ घृणा C₀₂K₁₀E 62a घृणी C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E घृणा C₄₅ 62c ब्राजा
C₅K₇ ब्राजी K₈₂K₁₀ ब्राज्या E 62d पर C₅K₈₂K₇E पशु K₁₀ 63b अन्याया C₅K₈₂
K₇E अन्यया K₁₀ • र्जनम् C₅K₈₂K₇E र्जवम् K₁₀ 63c तुला C₅K₈₂K₇E तुल K₁₀
63d र्थ C₉₄C₄₅K₈₂E र्थ C₀₂ र्थ K₁₀ र्थ K₇ 64a विप्र C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विप्र C₉₄
विप्रे C₀₂ 64b घृणी C₅K₈₂K₁₀K₇ घृणां E 64c वनजावनजा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E वनजावनजा
C₄₅ वनजा वनजा C₄₅ वनज वनजा K₇ 64d विलगाश्चरणाचराः corr. विलगाचरणाचराः C₉₄C₄₅
K₇ विलगोचरगोचरः C₀₂E विलगोचरगोचराः K₈₂ विलगाचरणाचराः K₁₀ 65b वक्ष्ये C₅K₈₂K₁₀K₇
वक्ष्या E 66b अभोज्येषु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E अभोज्ये C₄₅ 66c शौण्डे K₈₂ सौण्ड्ये C₉₄C₀₂
K₇ शौण्ड्ये C₄₅ सौण्ड्ये K₁₀ सौण्ड्ये E 67a पुरुषाः K₇ पुरुषः C₅K₈₂K₁₀E • र्थिनो em. र्थिनः
K₇^{pc} र्थिनां C₅K₈₂K₁₀E र्थिना K₇^{ac}

लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृताः ।
प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेद्
दाक्षिण्यं सभवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु पञ्चविधो धन्यः (७)]

चतुर्मानं चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।
चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥
चतुर्मानस्य वक्ष्यामि शृणुष्वनावहितो भव ।
पारुष्यपिशुनामिथ्यासम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।
करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥
चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।
आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥
आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।
षड्विंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥

69cd cf. Divyāṅv 186.21: आर्य, किमेभिः कर्म कृतम्येनैवंविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति? स कथयति ।
एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिकाः पैशुनिकाः पारुषिकाः संभिन्नप्रलापिका
अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।; cf. DharmP 1.3cd-32ab: मिथ्या पिशुनसम्भिन्नपारुष्यवचनानि
च ॥ जल्पतः सम्भवन्त्येते तस्मान्मौनं प्रशस्यते ।

67b ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति C₀₂ नन्दनवायुवान्ति E • ०कृताः em.
०कृतम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E 67c ०श्रुतिं K₇ ०श्रुतिः C₉₄K₈₂K₁₀E • नित्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
नित्य C₄₅ 67d स आयुष em. समायुष C₉₄K₇ समायुषः K₈₂ (unmetr.) समायुषः K₁₀ स मानुष
E • निःसंशयः C₉₄K₁₀K₇E निःसंशयः K₈₂ 68a चतुर्मानं च० corr. चतुर्मानश्च० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E
चतुर्माणश्च० C₀₂ चतुर्मानश्च० K₁₀ 68ab ०तुःशत्रुश्च० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०तुःशत्रु च० C₀₂ ०तुःशत्रु
च० E 68b ०तुरायतनं C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ०तुरायतनं C₉₄ ०तुरायतनम् K₁₀ 68c ०पादं C₉₄K₇E
०पादः K₈₂ × K₁₀ 68d पञ्चधन्य० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ धन्यपञ्च० E 69a ०मौनस्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
K₇E ०मौनस्य C₄₅ 69c पारुष्य० C₉₄K₁₀K₇E पारुष्यं K₈₂ • ०पिशुना० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ ०पिण्डाना०
E 70c चतुःशत्रुर्नि० C₉₄C₄₅E चतुःशत्रु नि० C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 70d सो ऽरिहा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
स्रोहिहा C₄₅ सर्वथा E 71c मुदितो० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ मुदितौ० E 71d चायतनं C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
चायतन C₉₄ चायतनं C₄₅ 72c ०भवः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०भव C₉₄C₀₂ ०भवं E 72cd सूक्ष्मं
ध्या० C₉₄K₈₂K₇E सूक्ष्माध्या० C₄₅ सूक्ष्मध्या० C₀₂ सूक्ष्मध्यान० K₁₀ 72d ०नमुक्तं चतुर्विधम् C₀₂
K₁₀ ०नमुक्तश्चतुर्विधम् C₉₄ ०नमुक्तश्चतुर्विधः C₄₅K₈₂ ०नमुक्तं चतुर्विधिं K₇ ०नयज्ञश्च E 73a स्मृतो
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ स्मृता C₀₂E • धर्मो C₉₄K₈₂K₁₀K₇ धन्या E 73cd आहुः सू० C₄₅C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E आ×× C₉₄

चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।
 गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥
 धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।
 पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥
 आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।
 शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥

[यमेष्वप्रमादः (८)]

प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।
 महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥
 अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।
 गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ४:७८ ॥
 ब्रह्मोज्झं वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्बधः ।
 गर्हितानाद्ययोजग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥

74cd = MBh 12.234.13ab ≈ MBh 14.4513ab etc. 74 cf. 3.4 above: श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः । चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ 77c-f ≈ MBh Indices 12.30: ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈ Manu 11.55 (in Olivelle's edition): ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ cf. also YājñS 3.227: ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ 78 ≈ MBh 5.40.3 and Manu 11.56: अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ≈ ViṣṇuS 37.1-4 ≈ AgniP 168.25 79 ≈ Manu 11.57: ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्बधः । गर्हितानाद्ययोजग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ cf. YājñS 3.228: गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्बधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥

74ab धर्मश्च० C₉₄C₄₅K₈₂K₇E धर्मं च० C₀₂K₁₀ 74b श्रितः C₅K₈₂K₁₀E श्रिताः K₇ 74d भैक्षुकः C₅K₈₂K₁₀K₇ भक्षकः E 75a यैरिदं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E यैरिदं C₄₅C₀₂ • वेत्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वेत्ति C₀₂ 75d प्रवर्धनम् C₅K₈₂K₁₀K₇ प्रवर्धनः E 76b धन्यादेव C₅K₈₂K₁₀K₇ धर्मादेव E 76c पुष्टिः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पुष्टिः C₉₄ • स्मृतिर्मेधा C₉₄C₄₅K₁₀K₇E स्मृति मेधा C₀₂K₈₂ 76d मानवे em. मानवः C₅K₈₂K₁₀K₇E 77a स्थान C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ स्थानं C₄₅K₇E (unmetr.) • पञ्चैव C₅K₈₂K₁₀K₇ पञ्चैवं E 77b कीर्तयिष्यामि C₅K₈₂K₇E कीर्तयिष्यामि K₁₀ 78a समुत्कर्षे em. समुत्कर्ष C₉₄K₈₂ समुत्कर्ष C₀₂K₁₀K₇E समुत्कर्ष C₄₅ 78b राज० C₅K₈₂K₁₀K₇ राजी० E 78c निर्बन्धः em. निर्बद्धः C₄₅K₇ निबद्धस् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ निबद्धस् E 78d ब्रह्महत्यया C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ब्रह्महत्याया C₉₄ 79a ब्रह्मोज्झं em. ब्रह्मो ऋग० C₅K₈₂K₁₀K₇ ब्रह्म ऋग० E 79b सुहृद्बधः C₅K₈₂K₁₀K₇ सकृद्बधः E 79c नाद्ययोजग्धिः em. नञश्च यो जग्धिस् C₉₄ नञश्च यो जग्धि C₄₅ नञश्च योद्विग्रः C₀₂ नञं च यो जग्धिः K₈₂ नञं च यो जग्धिः K₁₀ नञश्च यो जवे K₇ नञश्च यो विप्रः E

रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।
 भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥
 चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।
 महापातकपञ्चैतत् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।
 पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥
 [यमेषु माधुर्यम् (९)]
 कायवाङ्मनमाधुर्यश्चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।
 सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥
 प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।
 यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥
 इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।
 सुलभानि न दत्तानि इन्धनाग्न्युदकानि च ।
 क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥
 [यमेष्वार्जवम् (१०)]
 पञ्चार्जवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।

80 ≈ Manu II.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥
 81 = Manu II.58

80a स्वयोन्यासु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सुतोन्त्यासु C₄₅ **80c** सख्युः em. सख्य C_ΣK₈₂E ×× K₁₀
 सख्युः K₇ • पुत्रस्य च स्त्रीषु C_ΣK₈₂K₇ ××××× K₁₀ पुत्रीषु चास्त्रीषु E **80d** °समः C_ΣK₈₂K₇ ××
 K₁₀ °सम E **81a** निक्षेपः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E {निक्षेप}° K₁₀ निखेपः C₄₅ **81b** नराश्वरजतस्य C₉₄C₀₂
 K₈₂K₇E {नराश्वरजतस्य} K₁₀ नराणां स्वजनस्य C₄₅ **81d** रुक्मस्तेयः em. {रुक्म्य}×यः C₉₄ रुक्मस्तेयः
 C₄₅C₀₂K₈₂K₇ ×××× K₁₀ हतस्तेयः E • °समः C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सः C₄₅^{ac} °सम E **82a** एते
 C_ΣK₈₂K₇ {एते} K₁₀ एव E • सम्भूय C₉₄C₄₅K₈₂K₇E संभूयो C₀₂ {संभूयो} K₁₀ **82c** °पञ्चैतत्
 corr. °पञ्चैतन् C_ΣE °पञ्चैतम् K₁₀ °पञ्चैतन् K₇ °पञ्चैते K₈₂ **82e** °मादम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °माद E
82f वर्जनीयं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वर्जनीयो C₀₂ **83ab** मनमाधुर्यश्च em. °मनसा धूर्यश्च C₉₄C₀₂
 K₈₂K₇ °मन{मा}धूर्यश्च C₄₅ °मन×धूर्य×° K₁₀ °मनसा भूयश्च E **83b** °क्षुर्बुद्धिः C₉₄C₄₅K₇E °क्षु
 बुद्धिः C₀₂K₈₂ ××× K₁₀ **83c** °दानं च C_ΣK₈₂K₇ ×× K₁₀ °दानश्च E **83d** °बुद्धिं च C₉₄K₈₂K₇
 बुद्धिश्च C₄₅ °दृष्टिं च C₀₂E ××× K₁₀ **84a** प्रसन्नः C_ΣK₈₂E {प्रसन्न}° K₁₀ प्रसन्नः K₇ **84c** यथा°
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यस्य E • °दानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °दातश्च E **84d** स्वाश्रमाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 स्वासमाः C₀₂ • °गतो C_ΣK₈₂K₁₀E °सतो K₇ **85b** इन्धनोः C_ΣK₈₂K₁₀E इत्वनोः K₇ • जात°
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E जा° C₄₅ **85c** सुलभानि न C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुलभानि च E **85d** °दकानि
 C_ΣK₈₂K₇E °त{कानि} K₁₀ **85e** क्षुते conj. क्षुतं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शतं E **86a** पञ्चार्जवाः C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇ पञ्चार्जवः C₀₂ ×××× K₁₀ पञ्चार्जवा E • प्रशंसन्ति C_ΣK₇ प्रशसन्ति K₈₂E {प्रससन्ति} K₁₀

कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारतोषिकमेव च ।
 स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥
 आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।
 आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथाग्रयः ॥ ४:८७ ॥
 आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नो ऽपि तिष्ठति ।
 आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥
 इति यमप्रविभागः कीर्तितो ऽयं द्विजेन्द्र
 इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।
 दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते
 भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

86c कर्म० C₄₅C₀₂K₈₂K₇E xर्म० C₉₄ {कम्मा}० K₁₀ • ०वृत्त्याभिवृद्धिं च C_८K₈₂K₇ ०वृत्तिभिवृद्धिश्च K₁₀ ०वृत्त्याभिवृद्धिश्च E **86d** पारितोषिक० em. पारतोषिक० C_८K₈₂K₁₀K₇E **86e** स्त्रीधनोत्कोच० C_८K₈₂K₁₀K₇ स्त्रीधनज्ञो च E • ०वित्तं च C_८K₈₂K₇E ०वित्तिश्च K₁₀ **86f** आर्जवो ना० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ आर्जवश्च C₀₂ आर्जवेना० E **87ab** आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः C_८K₁₀K₇ om. K₈₂^{ac} आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तप K₈₂^{pc} आर्जवो न वृथा यज्ञश्चार्जवो न वृथा तपः E **87cd** (आर्जवो... वृथाग्रयः) C_८K₈₂K₁₀K₇ om. E **88ab** (आर्जवो... तिष्ठति) C_८K₈₂K₁₀K₇ om. E **88a** ०ग्रामः C₉₄C₄₅K₇E ०ग्रामात् C₀₂K₁₀ ०ग्रामाः K₈₂ **88d** तस्य चरन्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ तस्य रमन्ति E तx__ न्ति C₉₄ **89a** यमप्रविभागः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ यमविभागः C₀₂ यमप्रविभागः K₈₂ नियमपरिभागः E • द्विजेन्द्र C_८K₈₂K₁₀K₇ नरेन्द्र E **89b** ०येत्तं मनुष्यः corr. ०येत्तन्मनुष्यः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ०येत्त मनुष्यः C₄₅ ०येत्तन्मनुष्यः C₀₂ **89c** दुरित० C_८K₈₂K₁₀K₇ इरित० E • ०पहारी C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०पलपहारी C₀₂ • ०ज्ञयास्ते C_८K₁₀K₇E ०ज्ञयास्ते K₈₂ **89d** ०वर्ता conj. ०वृत्ता C_८K₁₀K₇ ०वृत्ताः K₈₂E **Colophon:** नामाध्यायश्चतुर्थः C_८K₈₂K₁₀K₇ नामश्चतुर्थो ऽध्यायः E

[पञ्चमो ऽध्यायः]

[नियमाः]

विगतराग उवाच ।

कथय नियमतत्त्वं साम्प्रतं त्वं विशेषाद्

अमृतवचनतुल्यं श्रोतुकामो गतो ऽस्मि ।

प्रकृतिदहनदग्धं ज्ञानतोयैर्निषिक्तम्

अपर वदमतज्ज्ञं नास्ति धर्मेषु तृप्तिः ॥ ५:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

श्रवणसुखमतो ऽन्यत्कीर्तयिष्ये द्विजेन्द्र

नियमकलविशेषः पञ्च पञ्च प्रकारः ।

हरिहरमुनिभीष्टं धर्मसारं द्विजेन्द्र

कलिकलुषविनाशं प्रायमोक्षप्रसिद्धम् ॥ ५:२ ॥

शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।

व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥ ५:३ ॥

[नियमेषु शौचम् (१)]

तत्र शौचादिनिर्देशं वक्ष्यामीह द्विजोत्तम ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 201v-202r, C₄₅ ff. 208v-209r, C₀₂ ff. 277r-278r, K₈₂ ff. 9r-9v, K₁₀ exp. 50 (upper) and 51 (lower), K₇ ff. 217r-218r, M ff. 9r-10r, E pp. 597-599; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3 = LinP 1.8.29cd-30ab = VDhU 3.233.202

1 विगतराग उवाच C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME विगतराग उवाच C₉₄ **1a** कथय नि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇M कथयति E • ०तत्त्वं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME तं C₄₅ • साम्प्रतं त्वं विशेषाद् C₉₄K₈₂K₇E त्वां वशेषात् C₄₅ सांप्रतं त्वं विशेषात् C₀₂K₁₀ साम्प्रतं त्वं विशेषा M **1b** वचनतुल्यं श्रो० M वदनतुल्यं श्रो० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वदनतुल्यां श्रो० C₄₅ वदनतुल्यं श्रो० तुल्यं स्रो० K₈₂^{ac} • ०कामो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०कामा ME **1c** ०दहनं C_ΣK₈₂K₁₀K₇M ०वदनं E • ०दग्धं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०दग्ध M • ०निषिक्तम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०विमुक्तम् C₄₅ ०निशित्तः M **1d** अपरं C_ΣK₁₀K₇M^{pc}E अरं M^{ac} अपरं K₈₂ (unmetr.) • ०वद मं C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇M ०वदं C₉₄^{ac} ०वदनं E • मतज्ज्ञं नास्ति conj. मतज्ञा नास्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₇M मतज्ञानास्ति C₀₂ मे० x x x x K₁₀ मतज्ज्ञानास्ति E • धर्मेषु तृप्तिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E मे धर्मतृप्तिः M **2** अनर्थं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E अर्थं M **2a** ०सुखं C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇ME ०मुखं K₈₂^{ac} • ०मतो ऽन्यत् C_ΣK₈₂K₇ ०मतो ऽन्य K₁₀ ०मतो न्यः M ०मनो ऽन्यत् E • कीर्तं C_ΣK₇ME कीर्तिं K₈₂K₁₀ **2b** ०विशेषः C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME विशेषं C₉₄ ०विशेष C₄₅ • प्रकारः C_ΣK₈₂K₁₀ME प्रकारः K₇ **2d** ०विनाशं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M ०विनाशं C₀₂E **3a** इज्या C₉₄C₄₅K₈₂K₇E इज्या C₀₂K₁₀M • दानं C_ΣK₈₂K₇ME दानं K₁₀ **3c** ०पवासं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०प्रवासं M **4a** ०निर्देशं C_ΣK₇ME ०नियमं K₈₂ ०र्देशं K₁₀

शारीरशौचमाहारो मात्रा भावश्च पञ्चमः ॥ ५:४ ॥

[शरीरशौचम्]

ताडयेन्न च बन्धेत न च प्राणैर्वियोजयेत् ।

परस्त्रीपरद्रव्येषु शौचं कायिकमुच्यते ॥ ५:५ ॥

श्रोत्रशौचं द्विजश्रेष्ठ गुदोपस्थमुखादयः ।

मुखस्याचमनं शौचमाहारवचनेषु च ॥ ५:६ ॥

मूत्रविष्टासमुत्सर्गे देवताराधनेषु च ।

मृत्तोयैस्तु गुदोपस्थं शौचयीत विचक्षणः ॥ ५:७ ॥

एकोपस्थे गुदे पञ्च तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिं समीहता ॥ ५:८ ॥

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ ५:९ ॥

[आहारशौचम्]

आहारशौचं वक्ष्यामि शृणुष्ववहितो भव ।

भागद्वयं तु भुञ्जीत भागमेकं जलं पिबेत् ।

8 ≈ Manu 5.136: एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश । उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥

9ab ≈ Manu 5.137: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥

4c शारीर० C₂K₈₂K₇ME शरीर० K₁₀ • शौचमाहारो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E शौचमाहारो C₉₄
 ०स्रोतमाहार M 4d मात्रा भावश्च C₄₅C₀₂K₈₂K₇ME मात्रा भावं च C₉₄ सात्राभावाश्च K₁₀ 5a ताडयेन्न
 C₂K₈₂K₁₀E ताडये न K₇M • बन्धेत C₂K₈₂K₁₀K₇E बन्धेन M 5c ०द्रव्येषु C₂K₈₂K₁₀K₇E
 ०द्रवेषु M 5d शौचं C₂K₈₂K₁₀ME शौच K₇ • कायिकमुच्यते C₂K₈₂K₁₀ME कायिकमुच्यते
 K₇ 6a श्रोत्र० M श्रोत० C₂K₈₂K₁₀K₇E 6b गुदोपस्थ० C₂K₈₂K₁₀M गुदोपस्थ० K₇ गुदापस्थ०
 E 6c मुखस्या० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME मुखस्या० C₄₅ 6cd शौचमा० C₉₄C₀₂K₈₂K₇E शौचमा०
 C₄₅K₁₀ शौच आ० M 6d ०वचनेषु C₂K₈₂K₁₀K₇E ०वचनेषु M 7a ०विष्टा० C₂K₈₂K₇E ०विष्टा०
 K₁₀M 7c मृत्तोयैस्तु C₀₂K₈₂K₁₀E मृत्तोयैस्तु C₄₅M मृत्तोयैस्तु K₇ • ०पस्थं C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇ ०पस्थ C₀₂E ०पस्थः M 7d शौचयीत C₂K₈₂K₁₀K₇E शौचये च M 8a ०पस्थे C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇E ०पस्थ० C₀₂K₁₀M • गुदे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E गुदो C₀₂K₁₀ गुद M 8b तथैकत्र C₉₄C₀₂
 K₈₂K₁₀K₇ तथैकत्र C₄₅ तथैकत्रे M तथैकश्च E • दश C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME दशः C₀₂ 8c उभयोः
 C₂K₈₂K₁₀K₇E उभय M • दातव्या C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ दातव्यो C₀₂E दातव्य M 8d मृदः C₂
 K₇E मृदः K₈₂M मृदा K₁₀ • शुद्धिं समीहता C₉₄C₄₅K₈₂ शुद्धिसमीहया C₀₂ शुद्धिः समीहता K₁₀
 शुद्धिः समीहता K₇ शुद्धिः समीहता M शुद्धिं समाहिता E 9a एतच्छौचं C₉₄C₄₅K₈₂K₇M चेतच्छौच C₀₂
 E एत० K₁₀ 9b ०गुणं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME ०गुण C₀₂ 9c वानप्रस्थस्य C₂K₈₂K₁₀K₇E
 वानप्रस्थे तु M • त्रि० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME द्वि० C₀₂ 10a ०शौचं C₂K₈₂K₁₀K₇E ०शौच M
 10b शृणुष्ववहितो C₄₅C₀₂K₈₂K₇ME शृणुष्ववहितो C₉₄ शृणुष्ववहितो K₁₀ 10d ०कं जलं C₂K₈₂
 K₁₀K₇E ०कोदकं M • पिबेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ME पिबेत् C₄₅

वायुसंचारदानार्थं चतुर्थमवशेषयेत् ॥५:१०॥
 स्निग्धस्वादुरसैः षड्विंशहारषड्रसैर्बुधः ।
 धातुवैषम्यनाशोऽस्ति न च रोगाः सुदारुणाः ॥५:११॥
 अभक्ष्यं च न भक्षेत अपेयं न च पाययेत् ।
 अगम्यं न च गम्येत अवाच्यं न च भाषयेत् ॥५:१२॥
 लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कवकानि च ।
 गौरं च सूकरं मांसं वर्जयेच्च विधानतः ॥५:१३॥
 छत्राकं विड्वराहं च गोमांसं च न भक्षयेत् ।
 चटकं च कपोतं च जालपादांश्च वर्जयेत् ॥५:१४॥
 हंससारसचक्राहकुक्कुटान्शुकश्येनकान् ।
 काकोलूकं बलाकं च मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् ॥५:१५॥
 अमेध्यांश्चापवित्रांश्च सर्वानिव विवर्जयेत् ।

10 ≈ Śaṅkara's commentary ad BhG 6.16: उक्तं हि । अर्थं सव्यञ्जनान्नस्य तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थं तु चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ; cf. AṣṭāṅgHṛ 8.46cd-47ab: अन्नेन कुक्षेर्द्वाविंशौ पानेनैकं प्रपूरयेत् ॥ आश्रयं पवनादीनां चतुर्थमवशेषयेत् ।; cf. SannyāsUp 59: आहारस्य च भागौ द्वौ तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थाय चतुर्थमवशेषयेत् ॥ 13ab ≈ Manu 5.5ab: लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च 14ab cf. Manu 5.19ab: छत्राकं विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम्

10e °चारदानार्थं C₂K₈₂K₁₀K₇ °चरदानार्थं M °चारणार्थाय E 11a °स्वादुरसैः C₂K₈₂K₇ °स्वादुरसैः K₁₀ °स्वादुरसं M °स्वादुरसैः E 11b °हारषड्रसैर्बुधः C₄₅E °हारसद्रवैर्बुधः C₉₄K₈₂K₇ °हारसद्रवैर्बुधः C₀₂ °हारषड्रसैर्बुधः K₁₀ °हारे सद्रवद्बुधः M 11c °वैषम्यनाशोऽस्ति C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ °वैषम्यनाशास्ति C₄₅ °वैषम्यं नस्यास्ति M °वैषम्यं नश्यन्ति E 11d रोगाः C₂K₈₂K₁₀K₇E रोग M • सुदारुणाः C₂K₈₂K₁₀K₇ स्वदारुणाः M सुदारुणः E 12a अभक्ष्यं C₂K₈₂K₇ °°° K₁₀ अभक्षं ME • च न भक्षेत C₂K₈₂K₁₀K₇E न च भक्षेतः M 12b न च C₂K₈₂K₁₀M च न K₇E 12c गम्येत C₂K₈₂K₁₀K₇E गम्येतः M 12d अवाच्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ME अवाचं C₀₂ 13a पलाण्डुं E पलाण्डुं C₂K₁₀K₇M पलाण्डुं K₈₂ 13b कवकानि C₂K₈₂K₁₀K₇M च कचानि E 13c गौरं च em. गोरस्व C₉₄K₁₀गोरश्च C₄₅C₀₂K₈₂K₇M गौरश्च E • मांसं C₂K₈₂K₁₀K₇ मांसः M मांसं E 13d विधानतः C₂K₈₂K₁₀K₇E विधानत् M 14a छत्राकं K₈₂C₉₄C₄₅K₁₀K₇ME छत्राक C₀₂ • विड्वः C₂K₁₀ME विड्वः K₈₂K₇ 14b गोमांसं K₈₂C₉₄C₄₅C₀₂K₁₀K₇ME गोमाञ् C₄₅ 14c चटकं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ME चटकम् C₀₂K₁₀ 14d °पादांश्च C₂K₈₂K₁₀K₇E जालपादश्च M 15a °चक्राहः C₂K₈₂K₁₀K₇E °चक्राहः M 15b °कुक्कुटान्शुः C₂K₇E °कुक्कुटां शुः K₈₂ °कुक्कुटां शुः K₁₀ °कुक्कुटां शुः M • °श्येनकान् C₉₄C₀₂K₇E °शोनकान् C₄₅ °श्येनका K₈₂ °श्येनकां K₁₀ °श्येनकम् M 15c काकोलूकं बलाकं च C₄₅K₇ काकोलूकस्व°°°श्च C₉₄ काकोलूकबलाकं च C₀₂K₈₂ME °काकोलूकं बलाकं च K₁₀ 15d मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् C₂K₈₂K₁₀K₇E मत्स्यादीनि च वर्जये M 16a अमेध्यांश्चापवित्रांश्च C₂K₈₂K₇ °अमेध्याश्चापवित्रांश्च K₁₀ अमेध्याश्च पवित्राश्च M अमेध्याश्चापवित्रांश्च E 16b सर्वानिव विवर्जयेत् C₂K₈₂K₁₀K₇E सर्वान्येतानि वर्जयेत् M

शाकमूलफलानां च अभक्ष्यं परिवर्जयेत् ॥ ५:१६ ॥
मानवेषु पुराणेषु शैवभारतसंहिते ।
कीर्तितानि विशेषेण शौचाचारमशेषतः ।
त्वया जिज्ञासितो ऽस्म्यद्य संक्षिप्तः कथितो मया ॥ ५:१७ ॥
सत्यवादी शुचिर्नित्यं ध्यानयोगरतः शुचिः ।
अहिंसकः शुचिर्दान्तो दयाभूतक्षमा शुचिः ॥ ५:१८ ॥
सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।
यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न मृद्धारिशुचिः शुचिः ।
कायवाङ्मनसां शौचं स शुचिः सर्ववस्तुषु ॥ ५:१९ ॥
शौचाशौचविधिज्ञ मानव यदि कालक्षये निश्चयः
सौभाग्यत्वमवाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृताः ।
प्राप्तं तेन इहैव पुण्यसकलं सद्धर्मशास्त्रेरितं
जीवान्ते च परत्रमीहितगतिं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ५:२० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शौचाचारविधिर्नामाध्यायः पञ्चमः ॥

19cd E adds here, after pādas cd: शौचाशौचविधिर्ज्ञात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषात्

19ab ≈ Manu ५.106: सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । यो ऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्धारिशुचिः शुचिः ॥ 20b ≈ 4.67b above (emended): लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृताः

17c विशेषेण C_ΣK₈₂K₁₀K₇E मशेषेण M 17e जिज्ञासितो C_ΣK₈₂K₁₀M जिज्ञासनो K₇ जिज्ञासतो E 17f ०क्षिप्तः C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ०क्षिप्य C₄₅ ०क्षिप्त K₁₀M • कथितो C_ΣK₈₂K₁₀K₇M कथितं E 18a ०वादी C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०वादि M • ०रतः शुचिर् C₉₄C₄₅E ०रतः शुचि C₀₂K₇ ०रत शुचि M रतः शुचिन् K₈₂K₁₀ 18c अहिंसकः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E अहिंसक C₄₅M • शुचिर्दान्तो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ शुचि दान्तो C₀₂K₇M शुचिर्दान्तौ E 18d ०भूतः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ०भुतः M • शुचिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शुचि M 19b ०शौचं परं स्मृतम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ ०शौचं परं स्मृतम् C₄₅C₀₂ ०शौच पर स्मृतः M ०शौचयनं स्मृतः E 19cd यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न C_ΣK₇ (unmetr.) यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचि न K₈₂K₁₀ यो र्थे शुचि हि स शुद्धि M यो ऽर्थे हि सुशुचिर्विप्र न E 19d ०शुचिः शुचिः C_ΣK₈₂K₇ शुचि शुचिः K₁₀ ०शुचि शुचि M ०शुचिः शुचि E 19e वाङ्मनसां शौचं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वाङ्मनसा शुद्धि M 19f शुचिः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E शुचि C₀₂M • वस्तुषु C_ΣK₈₂K₁₀E वस्तुषुः K₇ वस्तुषु M msNaK₁₀K₇E यदिः M • कालक्षये निश्चयः K₈₂^{ac}K₇ कालक्षयैर्निश्चयः C₉₄C₄₅K₈₂ कालक्षयेर्निश्चयः C₀₂K₁₀ कालक्षयानिश्चयः M कालक्षयेतिश्च यः E 20b कीर्तिर्यशोः C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कीर्तिर्यशोः C₉₄C₀₂(unmetr.) कीर्तिर्यशोः M • ०लङ्कृताः em. ०लङ्कृतः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०लङ्कृतः C₄₅ ०लङ्कृतम् M 20c सद्धर्मः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E य धर्मः M • ०परितम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇M ०ओदितः E 20d परत्रमीहितः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परत्रमीहितः M पवित्रमीहितः E • ०गतिं em. ०गतिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ME • निःसंशयम् C₉₄K₁₀K₇ निःसंशयः C₄₅C₀₂K₈₂ME

प्रथमो ऽध्यायः

Colophon: ऽविधिर्नमा० C₉₄ ऽविधिनामा० C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ M ऽविधिनामा० K₁₀ ऽविधिर्नाम E •
ऽध्ययः पञ्चमः C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ ऽध्यायः पञ्चमः श्लोक २५ M पञ्चमो ऽध्यायः E

[षष्ठो ऽध्यायः]

[नियमेष्विज्या (२)]

अथ पञ्चविधामिज्यां प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ।

धर्ममोक्षप्रसिद्धचर्थं शृणुष्वभावहितो द्विज ॥ ६:१ ॥

अर्थयज्ञः क्रियायज्ञो जपयज्ञस्तथैव च ।

ज्ञानं ध्यानं च पञ्चैतत्प्रवक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६:२ ॥

[अर्थयज्ञः]

अग्न्युपासनकर्मादि अग्निहोत्रक्रतुक्रिया ।

अष्टका पार्वणी श्राद्धं द्रव्ययज्ञः स उच्यते ॥ ६:३ ॥

[क्रियायज्ञः]

आरामोद्यानवापीषु देवतायतनेषु च ।

स्वहस्तकृतसंस्कारः क्रियायज्ञः स उच्यते ॥ ६:४ ॥

[जपयज्ञः]

जपयज्ञं ततो वक्ष्ये स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।

वेदाध्ययन कर्तव्यं शिवसंहितमेव च ।

इतिहासपुराणं च जपयज्ञः स उच्यते ॥ ६:५ ॥

[ज्ञानयज्ञः]

इदं कर्म अकर्मदमूहापोहविशारदः ।

शास्त्रचक्षुः समालोक्य ज्ञानयज्ञः स उच्यते ॥ ६:६ ॥

[ध्यानयज्ञः]

ध्यानयज्ञं समासेन कथयिष्यामि ते शृणु ।

ध्यानं पञ्चविधं चैव कीर्तितं हरिणा पुरा ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 202r-203r, C₄₅ ff. 209r-209v, C₀₂ ff. 278r-279r, K₈₂ ff. 9v-10v, K₁₀ exp. 51 (lower-upper) - 52 (lower), K₇ ff. 218r-218v, E pp. 599-601; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a °मिज्यां C₄₅ °मीज्यां C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E **1b** °त्तम C_Σ K₈₂ E °त्तमः K₁₀ K₇ **1c** °मोक्षप्रसिद्धचर्थं C_Σ K₇ °मोक्षप्रसिद्धचर्थं K₈₂ K₁₀ °मोक्षप्रसिद्धचर्थं E **1d** द्विज C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ भव E **2a** अर्थयज्ञः C₉₄ C₀₂ K₈₂ अनर्थयज्ञः C₄₅ अर्थयज्ञः K₁₀ K₇ अर्थयज्ञः E **2c** ज्ञानं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ E ज्ञान C₀₂ K₇ **3b** अग्निः C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E {अ}_ ° C₉₄ ×× K₁₀ • °क्रिया C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ E °क्रियाः C₄₅ C₀₂ **3c** पार्वणी C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E पार्वणी C₄₅ {पार्वणी}_ K₁₀ **3d** °यज्ञः C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E °यज्ञः C₀₂ ×× K₁₀ **4b** °यतनेषु C₄₅ C₀₂ E °लयनेषु C₉₄ K₈₂ K₇ °यत×× K₁₀ **4c** °हस्तः C_Σ K₈₂ K₇ ×× K₁₀ °हस्तैः E **5a** °यज्ञं ततो C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇ E °यज्ञं तपो C₄₅ °यज्ञस्ततो C₀₂ **5c** वेदाः C_Σ K₈₂ K₇ E अदाः K₁₀ **5e** °पुराणं च C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ °पुराणश्च E **5f** °यज्ञः C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ E °यज्ञः C₀₂ **6a** कर्म C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ क्रमम् E **6c** °चक्षुः C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ E °चक्षुः C₀₂ **6d** °यज्ञः C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E °यज्ञः C₀₂ °यज्ञस्य K₁₀ **7a** °यज्ञं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E °यज्ञः C₀₂ K₁₀ **7c** ध्यानं C_Σ K₁₀ E ध्यान K₈₂ K₇

सूर्यः सोमोऽग्नि स्फटिकः सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् ॥ ६:७ ॥
 सूर्यमण्डलमादौ तु तत्त्वं प्रकृतिरुच्यते ।
 तस्य मध्ये शशिं ध्यायेत्तत्त्वं पुरुष उच्यते ॥ ६:८ ॥
 चन्द्रमण्डलमध्ये तु ज्वालामग्निं विचिन्तयेत् ।
 प्रभुतत्त्वः स विज्ञेयो जन्ममृत्युविनाशनः ॥ ६:९ ॥
 अग्निमण्डलमध्ये तु ध्यायेत्स्फटिक निर्मलम् ।
 विद्यातत्त्वः स विज्ञेयः कारणमजमव्ययम् ॥ ६:१० ॥
 विद्यामण्डलमध्ये तु ध्यायेत्तत्त्वमनुत्तमम् ।
 अकीर्तितमनौपम्यं शिवमक्षयमव्ययम् ।
 पञ्चमं ध्यानयज्ञस्य तत्त्वमुक्तं समासतः ॥ ६:११ ॥
 विगतराग उवाच ।
 एकैकस्य तु तत्त्वस्य फलं कीर्तय कीदृशम् ।
 कानि लोकाः प्रपद्यन्ते कालं वास्य तपोधन ॥ ६:१२ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 ब्रह्मलोकं तु प्रथमं तत्त्वप्रकृतिचिन्तया ।
 कल्पकोटिसहस्राणि शिववन्मोदते सुखी ॥ ६:१३ ॥
 द्वितीयं तत्त्व पुरुषं ध्यायमानो मृतो यदि ।
 विष्णुलोकमितो याति कल्पकोट्ययुतं सुखी ॥ ६:१४ ॥
 प्रभुतत्त्वं तृतीयं तु ध्यायमानो मरिष्यति ।

11cd DharmP 4.14ab: अकीर्तितमनौपम्यं पञ्चमं शिवमण्डलम्

7e सोमो C₉₄C₀₂K₈₂K₇ सोमा० C₄₅K₁₀E 7f सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् C₄₅ सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् C₉₄
 सूक्ष्मतत्त्वं च पञ्चमः C₀₂K₈₂K₁₀ सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K₇ सूक्ष्मां तत्त्वञ्च पञ्चमम् E 8c शशिं C_ΣK₈₂E
 शशि K₁₀ शशिन् K₇ 8cd ध्यायेत्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ध्याये त० C₀₂ 9b ज्वालामग्निं C_ΣK₈₂
 K₁₀E जालामग्नि K₇ 9c तत्त्वः C_ΣK₇ तत्त्व K₈₂ तत्त्वं K₁₀E 9d नाशनः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇ नाशनम् C₀₂E 10b ध्यायेत्स्फटिक C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ध्यायेत्स्फटि C₉₄^{ac} ध्याये स्फटिक C₀₂
 E • मलम् C_ΣK₁₀E मलः K₈₂ मलः K₇ 10c तत्त्वः स C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तत्त्वं C₉₄ तत्त्व
 स C₀₂ तत्त्वं स E 10d जमव्ययम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मव्ययं C₀₂ 11ab ध्यायेत्त० C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E ध्याये त० C₀₂ 11e यज्ञस्य C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ यज्ञञ्च C₀₂E 11f समासतः C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ सनातनः E 12a तु conj. त्रि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ हि E 12c लोकाः C₉₄K₈₂K₇ लोका
 C₄₅C₀₂K₁₀E • प्रपद्यन्ते C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E प्रपद्यन्ते C₉₄ 12d धन C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E धनः
 C₄₅K₇ 13ab प्रथमं तत्त्व० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ om. K₈₂ प्रथमं तत्त्वं E • प्रकृतिचिन्तया C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇ च कृतिचिन्तय E 13d सुखी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुखम् E 14c याति C_ΣK₈₂K₁₀K₇ याति E
 15a तत्त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तत्त्व C₀₂ • तृतीयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तृतीयस् E 15b ध्यायमानो
 मरिष्यति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ध्यायमानो मरिष्यति C₉₄ ध्यायमानो मरिष्यति E

शिवलोके वसेन्नित्यं कल्पकोट्ययुतं शतम् ॥ ६:१५ ॥
 विद्यातत्त्वामृतं ध्यायेत्सदाशिवमनामयम् ।
 अक्षयं लोकमाप्नोति कल्पानान्तपरं तथा ॥ ६:१६ ॥
 पञ्चमं शिवतत्त्वं तु सूक्ष्मं चात्मनि संस्थितम् ।
 न कालसंख्या तत्रास्ति शिवेन सह मोदते ॥ ६:१७ ॥
 पञ्चध्यानाभियुक्तो भवति च न पुनर्जन्मसंस्कारबन्धः
 जिज्ञास्यन्तां द्विजेन्द्र भवदहनकरः प्रार्थनाकल्पवृक्षः ।
 जन्मेनैकेन मुक्तिर्भवति किमु न वा मानवाः साधयन्तु
 प्रत्यक्षाब्जानुमानं सकलमलहरं स्वात्मसंवेदनीयम् ॥ ६:१८ ॥
 [नियमेषु तपः (३)]
 मानसं तप आदौ तु द्वितीयं वाचिकं तपः ।
 कायिकं च तृतीयं तु मनोवाक्कर्म तत्परम् ।
 कायिकं वाचिकं चैव तपो मिश्रक पञ्चमम् ॥ ६:१९ ॥
 मनःसौम्यं प्रसादश्च आत्मनिग्रहमेव च ।
 मौनं भावविशुद्धिश्च पञ्चैतत्तप मानसम् ॥ ६:२० ॥
 अनुद्वेगकरा वाणी प्रियं सत्यं हितं च यत् ।
 स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाचिकं तप उच्यते ॥ ६:२१ ॥

20 ≈ MBh 6.39.16 (BhG 17.16): मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ 21cd ≈ MBh 6.39.15cd (BhG 17.15): अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यसनं चैव बाह्यं तप उच्यते ॥

15c शिवलोके C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ शिवलोक C₄₅ रुद्रलोके E • वसेन्नि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वसे
 नि C₀₂ 15d •युतं C_ΣK₈₂K₇E •युत K₁₀ 16a •तत्त्वामृतं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ •तत्त्वामृतं C₀₂
 •तत्त्वामृतं E 16c अक्षयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अक्षय E 18a •युक्तो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ •यु C₉₄
 (top of akṣaras lost) •युक्तौ E • च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ om. C₄₅E • पुनर्जन्म C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E पुनर्जन्म C₉₄ (top of akṣaras lost) पुनर्जन्म C₀₂ 18b जिज्ञास्यन्तां C₉₄K₁₀K₇E
 जिज्ञास्यतां C₄₅K₈₂ (unmetr.) जिज्ञास्यन्ता C₀₂ 18c जन्मेनैकेन C₄₅K₁₀K₇E जन्मेनैकेन C₉₄C₀₂
 K₈₂ (unmetr.) • मुक्तिर्भ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मुक्ति भ C₀₂ • न वा C_ΣK₁₀K₇E भवा K₈₂ •
 मानवाः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ मानमानवाः C₄₅ मानवा C₀₂ मानव E 18d प्रत्यक्षा C_ΣK₁₀K₇E प्रत्यक्ष
 K₈₂ • •वेदनीयम् C₄₅K₈₂K₁₀ •वेदनीयः C₉₄C₀₂K₇ •वेदनीय E 19a •तप C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •तपम्
 E 19c कायिकं च तृतीयं तु C_ΣK₈₂K₇E मानसं तप आदौ तु K₁₀ (eyeskip) 19d मनोवाक्कर्म C₉₄K₇
 E मनोक्कर्म C₄₅ मनोवाक्कर्म C₀₂ मनोवाक्काय K₈₂K₁₀ • •परम् C₀₂ •परः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
 19e कायिकं C_ΣK₁₀K₇E कायिक K₈₂ 20a •सौम्यं K₇ •सौम्य C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E •सौम्य C₀₂
 (top of akṣaras lost) • प्रसादश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇ प्रसादं च C₄₅E प्रदानश्च K₁₀ 20c मौनं
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मौन E • •शुद्धिश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ •शुद्धिं च C₀₂E 20d पञ्चैतत् C₉₄K₁₀K₇
 पञ्चैते C₄₅K₈₂ पञ्चैतत् C₀₂ पञ्चैतन् E 21c •भ्यसनं चैव C₄₅C₀₂K₈₂K₇E •भ्यसन C₉₄ •भ्यसनं
 चैव K₁₀

आर्जवं च अहिंसा च ब्रह्मचर्यं सुरार्चनम् ।
 शौचं पञ्चममित्येतत्कायिकं तप उच्यते ॥ ६:२२ ॥
 इष्टं कल्याणभावं च धन्यं पथ्यं हितं वदेत् ।
 मनोमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महर्षिभिः ॥ ६:२३ ॥
 स्वस्ति मङ्गलमाशीर्भिरतिथिगुरुपूजनम् ।
 कायमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महात्मभिः ॥ ६:२४ ॥
 मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ।
 अभ्रावकाशो वर्षासु तपः साधनमुच्यते ॥ ६:२५ ॥
 स्वमांसोद्धृत्य दानं च हस्तपादशिरस्तथा ।
 पुष्पमुत्पाद्य दानं च सर्वे ते तपसाधनाः ॥ ६:२६ ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं नक्तं च तप्तकृच्छ्रमयाचितम् ।
 चान्द्रायणं पराकं च तपः सांतपनादयः ॥ ६:२७ ॥
 येनेदं तप तप्यते सुमनसा संसारदुःखच्छिदम्
 आशापाश विमुच्य निर्मलमतिस्त्यक्त्वा जघन्यं फलम् ।

22 cf. MBh 6.39.14 (BhG 17.14): देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ 24ab cf. ŚDhŚ 11.79: नमस्काराभिवादेषु स्वस्तिमङ्गलवाचकैः । शिवं भवतु सर्वत्र प्रब्रूयात्सर्वकर्मसु ॥ 25ab ≈ MBh Appendices 15.80r: मण्डूकशायी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपा भवेत् ≈ UMS 6.26ab: मण्डूकयोगो हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा; cf. ŚDhSaṅgr 9.32ab: अभ्रावकाश्यं शीतोष्णे पञ्चाग्निर्जलशायिता

22a आर्जवं च अहिंसा च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आर्जवत्वमहिंसाश्च E 22b ऽचर्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ऽचर्यं C₀₂E 22c शौचं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शौचं E 23a इष्टं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E इष्टं C₀₂K₁₀ • ऽभावं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ऽभावश्च E 23b पथ्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सत्यं E 23c मनो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मनो E • पञ्चैतत् C_ΣK₈₂K₁₀ पञ्चैतत् K₇ पञ्चैतान् E 23d तप उक्तं महर्षिभिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तपमुक्तं महर्षिभिः E 24a ऽशीर्भिः C₉₄E ऽशीर्भिः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 24b ऽतिथिः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ऽतिथिं E 24c ऽमिश्रक C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • मिश्रक C₉₄ • पञ्चैतत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पञ्चैतन् E 24d तप उक्तं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तपमुक्तं E 25b ग्रीष्मे C_ΣK₈₂K₁₀K₇ गृष्मे E 25c ऽवकाशो em. ऽवकाशे C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 25d तपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तप C₀₂ • साधनमु C₉₄K₈₂K₇E साधन उ C₄₅C₀₂K₁₀ 26a दानं C_ΣK₈₂K₇ {दानं K₁₀ (top of akṣaras lost) दानश्च E 26c दानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दानश्च E 26d तप E तपः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) 27a कृच्छ्रातिकृच्छ्रं C₉₄C₄₅K₈₂E कृच्छ्रातिकृच्छ्रं C₀₂ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं K₁₀ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं K₇ 27b ऽयाचितम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ऽयाचितः E 27c चान्द्रायणं पराकं C₉₄C₀₂K₁₀K₇ चान्द्रायणं पराकं C₄₅ चान्द्रायणं पराकं K₈₂ चान्द्रायणवराकश्च E 27d तपः सांतपनादयः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तपसान्तपनादयः C₀₂E 28a तप तः E तपस्तः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) • ऽमनसा em. ऽमनसः C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 28b निर्मलमतिः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E निर्मलमतिः C₄₅ • जघन्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ जगत्यं E

वृषसारसंग्रहे

स्वर्गाकाङ्क्षनृपत्वभोगविषयं सर्वान्तिकं तत्फलं
जन्तुः शाश्वतजन्ममृत्युभवने तन्निष्ठसाध्यं वहेत् ॥ ६:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे षष्ठोऽध्यायः ॥

28c °काङ्क्ष° C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °कांक्ष° E • सर्वान्तिकं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सर्वार्त्तिकं C₄₅ 28d °भवने
C_ΣK₈₂K₁₀E °भवने K₇ • °साध्यं वहेत् C₀₂K₈₂K₁₀K₇ °साध्यम(×× C₉₄ °साध्य वहेत् C₄₅ °साध्यं
वदेत् E

[सप्तमो ऽध्यायः]

[नियमेषु दानम् (४)]

दानानि च तथेत्याहुः पञ्चधा मुनिभिः पुरा ।
अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च भूमि गोदान पञ्चमम् ॥ ७:१ ॥

[अन्नदानम्]

अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः अन्नात्पुष्टिर्वपुः सुखम् ।
अन्नाच्छ्रीः कान्ति वीर्यं च अन्नात्सत्त्वं च जायते ॥ ७:२ ॥
अन्नाज्जीवन्ति भूतानि अन्नं तुष्टिकरं सदा ।
आन्नात्कामो मदो दर्पः अन्नाच्छौर्यं च जायते ॥ ७:३ ॥
अन्नं क्षुधातृषाव्याधीन्सद्य एव विनाशयेत् ।
अन्नदानाच्च सौभाग्यं ख्यातिः कीर्तिश्च जायते ॥ ७:४ ॥
अन्नदः प्राणदश्चैव प्राणदश्चापि सर्वदः ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ७:५ ॥

[वस्त्रदानम्]

वस्त्राभावान्मनुष्यस्य श्रियादपि परित्यजेत् ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 203r-204r, C₄₅ ff. 209v-210v, C₀₂ ff. 279r-280v, K₈₂ ff. 10v-11v, K₁₀ exp. 52 (lower-upper) – 53 (lower), K₇ ff. 218v-219v, E pp. 601-603; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

5 ≈ ŚDhU 1.27: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत् ॥
≈ MBh suppl 14.4.2285-86: अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् । तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ≈ NāradaP 1.13.71: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । सर्वदानफलं यस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥ 5cd = ŚDhU 7.31cd ≈ MBh 13.62.6ab: अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति

1a तथेत्याहुः C₉₄C₀₂K₁₀K₇E तथेत्याहुः C₄₅K₈₂ **1c** वस्त्रं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वस्त्र C₀₂K₁₀ **2a** अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀ अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राण K₈₂^{ac} अन्नात्तेजः स्मृति प्राणः K₇ अन्नाद्भवन्ति भूतानि E **2c** अन्नाच्छ्रीः C_ΣK₈₂K₇ अन्नाच्छ्री K₁₀E • कान्ति वीर्यं च C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ कान्तिवीर्यश्च C₉₄K₇ (unmetr.) कान्तिवीर्यश्च E **2d** अन्नात्सत्त्वं च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ अन्ना सत्त्वश्च C₀₂ अन्नात्सत्त्वश्च E • जायते C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E जाय× C₉₄ **3a** अन्नाज्जीः C₉₄K₈₂K₁₀E अन्ना जीः C₄₅C₀₂K₇ **3b** अन्नं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E अन्ना C₀₂ अन्ना K₁₀ • ऽकरं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ऽकरः C₀₂E **3c** दर्पः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ दर्प C₄₅K₇ दर्पो E **3d** अन्नाच्छौर्यं च C₉₄C₀₂K₇ अन्नात्सौर्यश्च C₄₅K₈₂K₁₀ अन्नाच्छौर्यश्च E **4a** अन्नं क्षुः C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₇ अन्ना क्षुः C₀₂K₈₂^{ac} अन्नात्क्षुः K₁₀E **4ab** ऽव्याधीन्सः C₄₅K₇ ऽव्याधान्सः C₉₄C₀₂K₁₀ ऽवाधान्सः K₈₂ ऽव्याधा सः E **4b** विनाशयेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ E विशयेत् C₄₅ **5a** अन्नदः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ अन्नद E **5b** प्राणदश्चापि C_ΣK₈₂K₇E प्राणश्चापि K₁₀ • सर्वदः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सर्वदाः C₀₂ **5d** भूतं C₀₂K₈₂K₁₀K₇ — तन् C₉₄ भूते C₄₅ भूतो E **6a** ऽभावान्मः C_ΣK₁₀E ऽभावान्मः K₈₂K₇ **6b** श्रियादपि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E श्रियादपि C₄₅ श्रिया वापि K₇

वस्त्रहीनो न पूज्येत भार्यापुत्रसखादिभिः ॥ ७:६ ॥
 विद्यावान्सुकुलीनो ऽपि ज्ञानवान्गुणवानपि ।
 वस्त्रहीनः पराधीनः परिभूतः पदे पदे ॥ ७:७ ॥
 अपमानमवज्ञां च वस्त्रहीनो ह्यवाप्नुयात् ।
 जुगुप्सति महात्मापि सभास्त्रीजनसंसदि ॥ ७:८ ॥
 तस्माद्वस्त्रप्रदानानि प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
 न जीर्णं स्फुटितं दद्याद्वस्त्रं कुत्सितमेव वा ॥ ७:९ ॥
 नवं पुराणरहितं मृदु सूक्ष्मं सुशोभनम् ।
 सुसंस्कृत्य प्रदातव्यं श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ ७:१० ॥
 श्रद्धासत्त्वविशेषेण देशकालविधेन च ।
 पात्रद्रव्यविशेषेण फलमाहुः पृथक्पृथक् ॥ ७:११ ॥
 यादृशं दीयते वस्त्रं तादृशं प्राप्यते फलम् ।
 जीर्णवस्त्रप्रदानेन जीर्णवस्त्रमवाप्नुयात् ।
 शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् ॥ ७:१२ ॥
 दद्याद्वस्त्र सुशोभनं द्विजवरे काले शुभे सादरम्
 सौभाग्यमतुलं लभेत स नरो रूपं तथा शोभनम् ।
 तस्मिन्याति सुवस्त्रकोटि शतशः प्राप्नोति निःसंशयम्
 तस्मात्त्वं कुरु वस्त्रदानमसकृत्पारत्रिकोत्कर्षणम् ॥ ७:१३ ॥
 [सुवर्णदानम्]
 सुवर्णदानं विप्रेन्द्र संक्षिप्य कथयाम्यहम् ।
 पवित्रं मङ्गलं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ७:१४ ॥

11 cf. Manu 7.86–87 (the latter usually labelled as an additional verse): पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धानतयाइव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य फलमश्नुते ॥ देशकालविधानेन द्रव्यं श्रद्धासमन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तु तद्धर्मस्य प्रसाधनम् ॥

8a °वज्ञां C_९K_{८२}K_{१०}K_७ °वज्ञं E 8b °हीनो C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E °ही C_{४५} 9c जीर्णं स्फुटितं C_९K_{८२}K_७ जीर्णस्फुटितं K_{१०}E 9d कुत्सितमेव वा C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}E कुत्सितमेव च C_{०२} कुत्सितमेव वा K_७ 10b सूक्ष्मं C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ सूक्ष्म C_{०२} शुक्लं E 10c °दातव्यं C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E °दातव्य C_{०२} 10d °समन्वितम् C_९K_{८२}K_{१०}K_७E °तं K_{८२}^{ac} 11a °सत्त्व C_९K_{८२}K_{१०}K_७ °स च ° E 12ef शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् C_९K_{८२}K_७E om. K_{१०} 13a द्विजवरे काले शुभे C_९K_{८२}K_{१०}K_७ द्विजयिने एकाशुभं E 13b नरो C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E दरो C_{४५} 13c तस्मिन्याति C_९K_{१०}K_७E तस्मात्तस्याति K_{८२} • सुवस्त्र C_९K_{८२}K_{१०}K_७ स वस्त्र ° E • °संशयम् C_{९४}C_{४५}K_७ °संशयः C_{०२}K_{८२}K_{१०}E 13d दानमसकृत्पा ° C_९K_{८२}K_७E दानसत्पा ° K_{१०} 14a °दानं C_९K_{८२}K_७ °दान K_{१०}E 14d °पातक ° C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E °पापक ° C_{९४}

धारयेत्सततं विप्र सुवर्णकटकाङ्गुलिम् ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ॥ ७:१५ ॥
 दत्त्वा सुवर्णं विप्रेभ्यो देवेभ्यश्च द्विजर्षभ ।
 तुष्टिमात्रेऽपि यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७:१६ ॥
 रक्तिमाषककर्षं वा पलार्धं पलमेव वा ।
 एवमेव फलवृद्धिर्ज्ञेया दानविशेषतः ॥ ७:१७ ॥

[भूमिदानम्]

सर्वाधारं महीदानं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
 अन्नवस्त्रहिरण्यादि सर्वं वै भूमिसम्भवम् ॥ ७:१८ ॥
 भूमिदानेन विप्रेन्द्र सर्वदानफलं लभेत् ।
 भूमिदानसमं विप्र यद्यस्ति वद तत्त्वतः ॥ ७:१९ ॥
 मातृकुक्षिविमुक्तस्तु धरणीशरणो भवेत् ।
 चराचराणां सर्वेषां भूमिः साधारणा स्मृता ॥ ७:२० ॥
 एकहस्तं द्विहस्तं वा पञ्चाशच्छतमेव वा ।
 सहस्रायुतलक्षं वा भूमिदानं प्रशस्यते ॥ ७:२१ ॥
 एकहस्तां च यो भूमिं दद्याद्विजवराय तु ।
 वर्षकोटिशतं दिव्यं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७:२२ ॥
 एवं बहुषु हस्तेषु गुणागुणि फलं स्मृतम् ।
 श्रद्धाधिकं फलं दानं कथितं ते द्विजोत्तम ॥ ७:२३ ॥

15cd = 22.38 below = a line inserted after MBh 1.56.18 in some manuscripts as indicated in the critical edition

15b कटकाङ्गुलिम् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E क^{xx}गुलिम् C₉₄ कटकाङ्गुलिम् K₁₀ **16a** सुवर्णं C₇K₈₂K₇
 E सुवर्णं K₁₀ **16b** षभ C₉₄C₄₅K₈₂K₇E षभः C₀₂K₁₀ **16c** तुष्टिं C₇K₈₂K₁₀K₇ तुष्टिं E •
 मात्रे C₇K₁₀K₇ मात्रो K₈₂E **16d** सर्वपापैः प्रमुच्यते C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सर्वपापैः स मुच्यते C₉₄
 सर्वपापै प्रमुच्यते E **17a** रक्तिमाषकं K^{ac} रन्तिमाषकं C₉₄ रत्तिमाषकं C₄₅K₈₂K₇^{pc} रन्तिम्मान्सकं
 C₀₂ रत्तिमान्सकं K₁₀ रत्तिमाषकं E **17b** र्थं C₉₄C₄₅K₇E र्द्ध C₀₂K₈₂K₁₀ **17cd** वृद्धिर्ज्ञेया
 C₉₄E वृद्धि ज्ञेया C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ वृद्धि ज्ञेया K₇ **18a** धारं C₄₅ धारं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
18ab दानं प्रशंसन्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दा^xनम्प्रा^l सन्ति C₉₄ **18d** सर्वं वै C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀
 K₇E सर्वं वै C₉₄ (top of akṣaras lost) **19b** फलं लभेत् C₇K₈₂K₁₀E ललं भवेत् K₁₀^{ac} लं
 भवेत् K₇ **20a** मुक्तस्तु C₇K₈₂K₁₀K₇ मुक्तिस्तु E **20b** शरणो C₇K₈₂K₁₀ शरण K₇ शरणां
 E **21a** एकहस्तं C₄₅K₈₂K₁₀K₇ एकहस्तं C₉₄C₀₂E **21d** भूमिदानं प्रशस्यते C₉₄C₀₂K₈₂K₇E
 भूमिदान प्रशस्यते C₄₅ पञ्चाशच्छतमेव वा । सहायुतलक्षम्वा भूमिदं प्रशस्यते K₁₀ (eyeskip) **22a** हस्तां
 च C₉₄C₀₂K₈₂K₇E हस्तश्च C₄₅K₁₀ **22b** दद्याद्विं C₇K₈₂K₁₀K₇ दद्या द्विं E **23b** गुणागुणि
 C₇K₈₂K₁₀K₇ गुणागुणि E **23c** धिकं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ धिकं C₉₄K₇E **23d** उत्तम C₇K₈₂
 K₁₀E उत्तमः K₇

जामदग्न्येन रामेण भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
आयुरक्षयमाप्तं तु इहैव च द्विजोत्तम ॥ ७:२४ ॥

[गोदानम्]

हेमशृङ्गां रौप्यखुरां चैलघण्टां द्विजोत्तम ।
विप्राय वेदविदुषे दत्त्वानन्तफलं स्मृतम् ॥ ७:२५ ॥

[दानप्रशंसा]

दानाभ्यासरतः प्रवर्तनभवां शक्यानुरूपं सदा
अन्नं वस्त्रहिरण्यरौप्यमुदकं गावस्तिलान्मेदिनीम् ।
दद्यात्पादुकछत्रपीठकलशं पात्राद्यमन्यच्च वा
श्रद्धादानमभिन्नरागवदनं कृत्वा मनो निर्मलम् ॥ ७:२६ ॥
दानादेव यशः श्रियः सुखकराः ख्यातिमतुल्यां लभेत्
दानादेव निगर्हणं रिपुगणे आनन्ददं सौख्यदम् ।
दानादूर्जयता प्रसादमतुलं सौभाग्य दानाल्लभेत्
दानादेव अनन्तभोग नियतं स्वर्गं च तस्माद्भवेत् ॥ ७:२७ ॥
दानादेव च शक्रलोकसकलं दानाज्जनानन्दनम्

25ab ≈ VāgMāPr 17.33ab: हेमशृङ्गां रौप्यखुरां चैलघण्टावलम्बिनीम् । 25 cf., e.g., MBh 7.58.18: तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गी रूप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ and BhavP Uttara 12.25: हेमशृङ्गीं रौप्यखुरां सघंटां कांस्यदोहनाम् । महादेवाय गां दद्याद्दीक्षिताय द्विजाय वै ॥

24a जामदग्न्येन C₄₅K₈₂K₇ जामदग्न्ये C₉₄ जामदग्न्ये C₀₂K₁₀E • रामेण C₄₅K₇E रामेन C₀₂K₈₂K₁₀ xxण C₉₄ 24b दत्त्वा द्वि. C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दद्याद्वि. C₄₅ 24d च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ हि E 25ab (हेम... द्विजोत्तम) C_ΣK₈₂K₇E om. K₁₀ 25a शृङ्गां C_ΣK₇E शृङ्गं K₈₂ om. K₁₀ • रौप्य. C_ΣK₈₂K₁₀E रोप्यं K₇ • खुरां C₀₂E श्रुरां C₉₄C₄₅K₈₂K₇ om. K₁₀ 25d दत्त्वानन्त. C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दत्त्वान्त. E 26a रूपं C_ΣK₈₂K₇E रूप K₁₀ 26b रौप्य. C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E रोप्य. C₄₅ रौप्य. K₇ • गावस्तिलान्मे. em. गावस्तिलाम्मे. C₉₄C₀₂K₇ गावस्तिला मे. C₄₅K₈₂ गावन्तिला मे. K₁₀ गावस्तिलं मे. E 26c दद्यात्पा. C_ΣK₈₂K₇E दद्या पा. K₁₀ • पात्राद्यमन्यच्च वा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ पात्राद्यमन्यच्च वा C₄₅ पात्रेषु लब्धेषु वै E 26d श्रद्धादान. C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दत्त्वादान. E 27a यशः C₄₅K₇E यश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ • सुखकराः C_ΣK₈₂K₁₀K₇^{ac}E सुखकर K₇^c • ख्यातिमतुल्यां em. ख्यातिश्च तुल्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • लभेत् C_ΣK₈₂K₁₀ भवेत् K₇E 27b निगर्हणं C₉₄C₀₂K₈₂E निर्हणं C₉₄^{ac} निवर्हणं C₄₅K₇ निगर्हण K₁₀ • गणे आनन्ददं सौख्यदम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ गणै आनन्ददं सौख्यदम् C₀₂ गणैश्चानन्दसौख्यप्रदम् E 27c दानादूर्जयता C_ΣK₁₀K₇ दानादूर्जयतां K₈₂ दानादु. E • प्रसाद. C_ΣK₁₀K₇E प्रसाद. K₈₂ • सौभाग्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ सौगाय C₄₅ सौभाग्यं E (unmetr.) • दानाल्लभेत् C₄₅E दानं लभेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 27d दानादेव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E दानादोव C₀₂ • नियतं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E नियत C₀₂ 28a शक्रलोकसकलं C_ΣK₁₀K₇ शत्रुलोकसकलं K₈₂ शक्रलोकमतुलं E • दानाज्ज. C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दाना ज. C₉₄ दानार्ज. C₄₅

प्रथमो ऽध्यायः

दानादेव महीं समस्त बुभुजे सम्राट्हीमण्डले ।
दानादेव सुरूपयोनि सुभगश्चन्द्राननो वीक्ष्यते
दानादेव अनेकसम्भवसुखं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ७:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे दानप्रशंसाध्यायः सप्तमः ॥

28b दानादेव $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ दानेदेव C_{45} • महीं समस्त conj. महीसमासु $C_{45}C_{02}$ महीं समासु $C_{94}K_{82}K_7$ महीं समस्त K_{10} महीयसां स E • सम्राट्ही $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ सम्राट्ही C_{45} **28c** सुरूप $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ स्वरूप K_{10} • योनि सु $K_{10}E$ योनि सु C_{94} योनि सु $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$ • भगश्च $C_{94}C_{02}K_{10}K_7$ भग च $C_{45}K_{82}E$ • चन्द्राननो $C_{94}C_{45}K_{82}E$ चन्द्रानने $C_{02}K_{10}$ चन्द्राननौ K_7 • वीक्ष्यते $C_{45}C_{02}$ वीक्ष्यते $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$ वीक्ष्यते E **28d** निःसंशयम् $C_{94}C_{45}K_7$ निःसंशयः C_{02} निःसंशयः $K_{82}E$ निःसंशयः K_{10} **Colophon:** प्रशंसाध्यायः सप्तमः $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ प्रशंसाध्यायः समाप्तः C_{45} प्रशंसा सप्तमो ऽध्यायः E

[अष्टमो ऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।
शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥ ८:१ ॥
शैवतत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।
अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥ ८:२ ॥
संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।
पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ८:३ ॥
पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
अधोर्ध्वमध्यतिर्यं च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥ ८:४ ॥
स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।
शिष्टाचारो ऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥ ८:५ ॥
इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥ ८:६ ॥

[नियमेष्वपस्थनिग्रहः (६)]

शृणुष्ववाहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 204r-205v, C₄₅ ff. 210v-211v, C₀₂ ff. 280v-282r, K₈₂ ff. 11v-13r, K₁₀ exp. 53 (lower) - 54 (lower), K₇ ff. 219v-221r, P₅₇ exp. 426-428, E pp. 603-606; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a स्वाध्यायनं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E स्वाध्यायनं K₇ **1b** मुत्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ मूत्र E • र्थिना C_ΣK₈₂K₇P₅₇E र्थिना K₁₀ **1c** शैवं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E शैलं C₀₂ • सांख्यं C₉₄C₄₅K₇P₅₇E शांख्य C₀₂ सांख्यं K₈₂K₁₀ **1d** स्मार्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E स्मार्तं C₀₂K₁₀ • भारतसंहिताम् C_ΣK₁₀P₅₇E भारतसंहिताः K₈₂ भारतसंहितां K₇ **2a** शैवो conj. शैवे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ शैवै C₄₅P₅₇ शैवं E • तत्त्वं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E तत्त्व P₅₇ **2b** शैवो P₅₇ शैवः C₉₄C₄₅K₁₀K₇ शैवाः C₀₂E शैवा K₈₂ • द्वये C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ये C₄₅ **2d** सारसमुच्चयम् C_ΣK₇P₅₇E सारं समुच्चयम् K₈₂ सारं समुच्चयं K₁₀ **3a** संख्यातत्त्वं तु K₈₂K₇P₅₇ संख्यालxxx C₉₄ संख्यातत्त्वं C₄₅ शाङ्ख्यातत्त्वं तु C₀₂ संख्यातत्त्वं तु K₁₀ संख्यातत्त्वं तु E • सांख्येषु C_ΣK₈₂K₇P₅₇E संख्येषु K₁₀ **3c** तत्त्वो C₉₄C₀₂K₈₂K₇P₅₇E तत्त्वा C₄₅ om. K₁₀ **4c** अधोर्ध्वो C_ΣK₈₂K₇P₅₇E अधोर्ध्व K₁₀ • मध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E मध्यो C₀₂ **4d** यत्नतः C_ΣK₈₂K₇P₅₇E यत्नत K₁₀ • सम्प्रवेशयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ सम्प्रबोधयेत् E **5a** स्मार्तं वर्णा C₉₄ तस्मार्तम्वर्णा C₄₅ स्मार्तवर्णा C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्मार्तं वर्णं P₅₇ **5b** धर्मो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E धर्म C₀₂ • वर्तनम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वरनं P₅₇ वर्तन E **5c** चारो C₉₄C₄₅K₁₀K₇ चारो C₀₂E चारा K₈₂ चारो P₅₇ **5d** ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ग्राह्यस्तxxxङ्कितः C₉₄ **6b** ङो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ङो C₀₂ **7b** ग्रहम् C_ΣK₁₀K₇P₅₇E ग्रहः K₈₂

स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥ ८:७ ॥

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्रीं न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥ ८:८ ॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ ८:९ ॥

[स्वयंमुक्तिः]

अयोन्यकषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ८:१० ॥

[स्वप्नघातम्]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥ ८:११ ॥

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।
स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥ ८:१२ ॥

8ab cf. Manu II.175 (Olivelle's edition): मैथुनं तु समासेव्यं पुंसि योषिति वा द्विजः । गोयानेऽप्यु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ and Manu 3.45 (Olivelle's edition): ऋतुकालाभिगामी स्यात्स्वदारनिरतः सदा । पर्ववर्जं व्रजेच्चैनां तद्वतो रतिकाम्यया ॥ **12cd** cf. PadmaP I.13.39scd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

7c गर्हितोत्सर्गः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇ गर्हितोत्सर्गः C₀₂ गर्हितो विप्र K₈₂ गर्हितो स्वर्गः E **7d** स्वयं० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E स्वयं० C₄₅ • कीर्त्यते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E कीर्त्यते C₀₂ **7e** •घातं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ •घात C₀₂E **8a** स्त्री दिवा पर्वे C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ × दिवा पर्वे C₉₄xxx पर्वे P₅₇ स्त्री दिवापूर्वे E **8b** •पत्न्यपि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E •पत्नी पि C₀₂ **8c** विरुद्धस्त्रीं न corr. विरुद्धस्त्री न C_ΣK₁₀K₇ विरुद्धस्त्री नसेवेत K₈₂P₅₇ विरुद्धास्त्रीन E **8d** •धिकासु च C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇ •धिकासु त C₀₂ •दिकाषु च K₁₀ •विकाषु च K₇ •पिकासु च E **9a** •मेष० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E •मेय० C₄₅ **10a** अयोन्य० conj. अन्योन्य० C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇E • •कषणा C₉₄K₈₂ •कर्षणा C₄₅C₀₂K₁₀K₇P₅₇E **10b** •कषणापि C_ΣK₈₂ •कर्षणापि K₁₀K₇P₅₇E **10c** स्वयंमुक्ति० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E स्वयमुक्ति० C₄₅ • ज्ञेया C_ΣK₈₂K₇P₅₇E ज्ञेयां K₁₀ **10d** तस्मात्तां C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ तस्मात्तां C₀₂ तस्मात्तां K₁₀ तस्मात्स्त्री E **11a** स्वप्नघा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇^{pc}E स्वप्नजा० P₅₇^{ac} **11b** पण्डितैः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇E पण्डितैः C₀₂ पण्डितैः K₇ **11d** प्रक्षरते C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ प्रखलतस् E • ततः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E तत C₀₂ **12a** दिवाशयं न C_ΣP₅₇E दिवाशयानं K₁₀ दिवाशयेन K₈₂ दिवाशयं K₇ **12b** नित्यं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E नित्य K₁₀ • •परेण तु C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E •परेण तु C₉₄ •परेण च C₀₂ **12c** ह्येताः K₇ ह्येता C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E **12d** स्त्रियो C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ स्त्रियो E • •कीर्तिताः C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E •कीर्तिता K₇

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।

सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥ ८:१३ ॥

[बकव्रतम्]

बकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।

साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥ ८:१४ ॥

[श्वानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते श्वानदः सदा ।

तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥ ८:१५ ॥

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।

भीमस्तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥ ८:१६ ॥

[महीव्रतम्]

कुद्दालैर्दारयन्तो ऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।

क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥ ८:१७ ॥

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।

स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥ ८:१८ ॥

[नियमेष्वुपवासः (८)]

शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।

13ab मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रतः $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}$ मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रतः K_{10} मार्जारकश्च श्वानाश्च गोमहीवक E **13c** विष्टः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$ विष्टा E • मूत्रं $C_{94}C_{02}K_{82}K_7P_{57}E$ मूत्रः $C_{45}K_{10}$ **13e** मोदन्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$ षादन्ति E **14a** तपोधन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}$ तपोधनः K_7 तपोधनम् E **14c** साधयेच्च $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}E$ साधये च C_{45} • मनस्तुष्टिं $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}E$ मनस्तुष्टिः $C_{45}C_{02}$ **14d** साधनः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}E$ सानः K_7 **15a** मूत्रविष्टे न $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$ मूत्रविष्टे च E **15b** श्वानदः K_{82} धुनदं $C_{\Sigma}K_{10}K_7P_{57}$ छादनं E **15c** शर्वः $C_{94}K_{82}K_7P_{57}E$ सर्वः $C_{45}K_{10}$ सव्वः C_{02} **16a** वर्चो $C_{94}C_{02}K_{10}K_7P_{57}$ वर्चो $C_{45}K_{82}$ वर्चा E **16b** गोव्रतिको $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}E$ व्रतिको C_{94} **16c** भीमस्तुष्टिकरश्चैव $C_{02}K_{10}E$ भीमस्तुष्टिकरश्चैव $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}$ **17a** कुद्दालैर्दारयन्तो $K_{82}P_{57}E$ कुद्दालैर्दारयन्तो C_{94} कुद्दारे दारयन्तो C_{45} कुद्दारे दारयन्ता C_{02} कुद्दालैर् दारयामास K_{10} कुद्दालैर् दारयन्तो K_7 **17b** कीलकोटिशतैश्चितः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$ कीलकोटिशतैरपि $C_{02}E$ **17d** व्रतः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}E$ व्रत K_7 **18b** जितेन्द्रियः $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}E$ द्विजेन्द्रियः K_{10} **19a** शेषान्नमन्तरान्नं च $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}^{pc}$ शेषान्नमन्तरान्नं च K_{82} शेषान्नमन्तरान्नं च P_{57}^{ac} शेषान्नमन्तराणाञ्च $C_{02}E$ **19b** नक्तायाचितः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}E$ नक्तायाचितः K_7 • च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$ वा E

प्रथमो ऽध्यायः

उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ ८:१९ ॥

[शेषान्नम्]

वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।

भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥ ८:२० ॥

[अन्तरान्नम्]

अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।

सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ८:२१ ॥

[नक्तान्नम्]

न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।

नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहता ॥ ८:२२ ॥

[अयाचितान्नम्]

अनारम्भ्य य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।

परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥ ८:२३ ॥

[उपवासः]

भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।

न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥ ८:२४ ॥

[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]

मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।

21cd ≈ MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद् यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥

≈ MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते ऽन्तरा पुनः ॥

19cd पञ्चैतत्क० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E पञ्चैते क० C₀₂ 20a ०शेषं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०शेषां C₄₅ 20d विघसाशनः C₉₄K₈₂K₁₀ विघसासनम् C₄₅ विघसाशिनः C₀₂ विघशासनः K₇ विघसाशनः P₅₇^{pc} घसाशन P₅₇^{ac} विघसासनः E 21a अन्तरा प्रातराशी em. अन्तरा प्रान्तराशी C_ΣK₈₂K₇ अन्तरा क्रन्त॥राशी K₁₀ अन्तरा प्रा॥त्त॥राशी P₅₇ अन्तसम्प्रान्तराशी E 21b सायमाशी C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ सायमाशीन् C₉₄ नियमाशी E 21c ०वासी भवति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०वासी च भवति C₀₂ 21d कदाचन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E कदाचनः C₀₂ 22a भोजनं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E नोजनं K₇ 22b च C₉₄C₀₂K₁₀K₇P₅₇E तु C₄₅ om. K₈₂ • भोजयेत् C_ΣK₈₂K₇P₅₇E कारयेत् K₁₀ 22a ०वेले च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇ ०वेला च C₄₅ ०वेला च K₇ ०वेले व E 22b ०धर्मं समीहता C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ ०धर्मसमीहता C₀₂K₁₀ ०धर्मः समीहितः E 23a अनारम्भ्य य conj. अनारम्भस्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇E 23b कुर्यान्नि० C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E कुर्या नि० K₇ 23c परैर्दत्तं तु C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇ परै दत्तञ्च C₀₂ परै दत्तन्तु K₁₀ परैर्दन्तन्तु K₇E 23d तमयाचि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E नमयाचि० P₅₇^{ac} तमयाचि० P₅₇^{pc} 24a भक्ष्यं C_ΣK₁₀K₇P₅₇E भक्ष्य K₈₂ 24c काङ्क्षेन्नो० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E काङ्क्षे नो० C₀₂ • ०युञ्जीत C₀₂K₈₂K₁₀ ०×त C₉₄ ०यञ्जीत C₄₅ ०भुञ्जीत P₅₇E ०भुञ्जीत K₇ 24d ०वासः स C_ΣK₈₂P₅₇E ०वास स K₁₀ ०वासस्य K₇ 25a ०पारुष्य० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०संभिन्ना C₀₂ ०याभिन्ना E 25b ०तीक्ष्णवाग० conj. ०स्पृष्टवाग० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ पृष्टवाक० C₀₂ पृष्टेवाक० E

मौनपञ्चकमित्येतद्धारयेन्नियतव्रतः ॥ ८:२५ ॥

[मिथ्यावचनम्]

असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।

अनर्थाप्रियवाक्यं यत् तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥ ८:२६ ॥

[पिशुनः]

परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।

अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥ ८:२७ ॥

[पारुष्यम्]

मृता माता पिता चैव हानिस्थानं कथं भवेत् ।

भुङ्क्ष्व कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥ ८:२८ ॥

[तीक्ष्णवाक्]

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।

एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥ ८:२९ ॥

[असत्प्रलापः]

द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।

असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥ ८:३० ॥

मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।

अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥ ८:३१ ॥

25c मौनपञ्चकं C₉₄C₄₅K₁₀ मौनं पञ्चकं C₀₂K₈₂K₇E मौनम्पञ्चं P₅₇ • ०त्येतं C₂K₈₂K₁₀K₇
P₅₇^{pc}E ०त्ये P₅₇^{ac} 25d ०रयेन्नि C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०रयन्नि E 26a ०दृष्टं च C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇P₅₇E दृष्टश्च C₀₂ 26b धर्माच्चापि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ धर्मश्चापि C₀₂ धर्मं चापि E •
बहिष्कृतम् C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇ बहिष्कृतः C₀₂E नहिष्कृतं K₁₀ 26c अनर्था C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
P₅₇ अनर्थं C₀₂E 26cd ०वाक्यं यत्तन्मि C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇ वक्तार तं मि C₀₂ वाक्यं यत्तन्मि K₁₀
वाक्यं यत्तन्मि K₇E 26d स्मृतम् C₉₄C₀₂E K₈₂K₁₀K₇P₅₇ स्मृतः C₄₅ 27a परश्रीं ना C₉₄C₄₅
K₈₂K₇P₅₇ परस्त्री ना C₀₂E परस्त्रीना K₁₀ • ०भिनन्दन्ति C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०भिनन्दन्ति C₀₂
०भिनन्ति C₄₅ 27b परस्यैश्वर्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E परस्यैश्वर्यं C₄₅ 27c ०दर्शना C₉₄C₄₅
K₈₂K₇P₅₇E ०दर्शना C₀₂ ०दर्शना K₁₀ 27d पिशुनः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E पिशुन C₀₂
28a मृता P₅₇^{pc} मृतं C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇^{ac}E 28b ०स्थानं C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०स्थान C₄₅C₀₂
28c भुङ्क्ष्व K₇P₅₇ भुत्स्व C₉₄ भुत्स्वा C₄₅C₀₂ भुङ्क्ष्व K₈₂ भुक्ष K₁₀ भुक्ता E • कामममृष्टानां C₉₄K₈₂K₇
P₅₇E कामसुसमृष्टानां C₀₂ कमममृष्टानां C₄₅ काममुमृष्टाना K₁₀ 29a स्फुटसे C₂K₈₂K₇P₅₇E स्फुटय
K₁₀ 30a ०युद्धं C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०युद्धश्च E 30b ०कथं K₁₀K₇ ०कथं C₂K₈₂P₅₇ ०कर्षं
E 30cd पञ्चैतत्की C₂K₈₂P₅₇E पञ्चैते की K₁₀ पञ्चैतत्की K₇ 30d मे C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ते
E 31a कार्यं C₂K₈₂K₇P₅₇E कार्या K₁₀ 31b वाक्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E वाक्यं C₀₂K₁₀ •
०सौभाग्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ०सौभाग्यं C₄₅ 31c ०भिन्नं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ०भिन्न
C₀₂ ०दिग्धं E

यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।
जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥ ८:३२ ॥
तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं
वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः
शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥ ८:३३ ॥

[नियमेषु स्नानम् (१०)]

स्नानं पञ्चविधं चैव प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ८:३४ ॥

[आग्नेयं स्नानम्]

आग्नेयं भस्मना स्नानं तोयाच्छतगुणं फलम् ।
भस्मपूतं पवित्रं च भस्म पापप्रणाशनम् ॥ ८:३५ ॥
तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत देहिनां तु मलापहम् ।
सर्वशान्तिकरं भस्म भस्म रक्षकमुत्तमम् ॥ ८:३६ ॥
भस्मना त्र्यायुषं कृत्वा ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।
भस्मना ऋषयः सर्वे पवित्रीकृतमात्मनः ॥ ८:३७ ॥
भस्मना विबुधा मुक्ता वीरभद्रभयार्दिताः ।

32b दूषितः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ दूषितः C₀₂ भूषितः E **32c** जन्मे जन्मे C₄₅C₀₂K₈₂E जन्म
जन्म C₉₄K₁₀K₇P₅₇ • दुर्गन्धो C₉₄K₁₀K₇P₅₇ दुर्गन्धो C₄₅ दुर्गन्धा C₀₂ दुर्गन्धो K₈₂ दुर्गन्धो E
33a तस्मान्मौ. C₀₂K₁₀K₇P₅₇E ××त्मौ. C₉₄ तस्मात्मौ. C₄₅K₈₂ • सदैव C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇E सदैव
C₀₂K₇ सुदैत्य K₁₀ • कुर्वीत यो निश्चितम् C₉₄C₄₅K₇P₅₇E कुर्वन्ति येनिश्चितम् C₀₂K₈₂ कुर्वन्ति
योनिश्चित K₁₀ **33b** अलङ्घ्यता च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇ अलङ्घ्यताश्च C₀₂K₇E • सर्वा सभां C₉₄K₈₂
P₅₇E सर्वा सभा C₄₅K₇ सर्वः सभान् C₀₂ सर्वा सुभा K₁₀ **33c** वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य C₉₄C₄₅K₇P₅₇^{ac}
वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य C₀₂ वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K₈₂ वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K₁₀ वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य P₅₇^{pc}
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य E **33d** सहस्रशो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E सहस्रशो C₄₅ • मलम् C₉₄K₈₂
K₁₀K₇P₅₇ मलः C₄₅C₀₂E **34a** पञ्चविधं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E पञ्चवि C₄₅ **34b** यथातथम्
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E ××तथम् C₉₄ **34c** आग्नेयं C_ΣK₈₂K₇P₅₇E आग्नेये K₁₀ • वारुणं C_ΣK₈₂
K₁₀K₇P₅₇ ब्राह्मणं E • ब्राह्म्यं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E ब्रह्म्यं K₇ **35a** स्नानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇E स्नाना
K₈₂^{ac} **35b** गुणं C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E गुणं K₇ **36a** तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत C_ΣK₈₂K₇P₅₇E ×××××त
K₁₀ **37a** त्र्यायुषं कृत्वा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E त्र्यायुषं C₉₄ त्र्यायुष्यं कृत्वा P₅₇ **37b** व्रते C_Σ
K₈₂K₁₀K₇P₅₇ व्रतं E **37c** ऋषयः सर्वे C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇ ऋषिभिर्षर्वैः E **38a** मुक्ता C_ΣK₈₂
K₁₀K₇P₅₇ मुक्ताः E **38b** र्दिताः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E र्दिताः C₄₅

भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव ब्रह्मणानुमतिः कृता ॥ ८:३८ ॥

चतुराश्रमतो ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् ।

तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं भस्मधारणहेतुतः ॥ ८:३९ ॥

[वारुणं स्नानम्]

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।

नदीतोयतडागेषु प्रस्रवेषु ह्रदेषु च ॥ ८:४० ॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।

त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥ ८:४१ ॥

[वायव्यं स्नानम्]

गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।

तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥ ८:४२ ॥

[दिव्यं स्नानम्]

वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।

स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥ ८:४३ ॥

इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र

निगदित तव पृष्टः सर्वलोकानुकम्प्य ।

सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्

न भवति पुनर्जन्म कल्पकोट्यायुते ऽपि ॥ ८:४४ ॥

38c भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव corr. TÖRZSÖK भस्मानुसंसं दृष्ट्वैव C₉₄ भस्मानुशंसां दृष्ट्वैव C₄₅ भस्मानुसंसदृष्ट्वैव C₀₂K₁₀ भस्मानुसंसन्दृष्ट्वैव K₈₂ भस्मानुशंसदृष्ट्वैव K₇ भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव P₅₇ भस्मना शं प्रदृश्यैव E 38d ब्रह्मणानुमतिः em. ब्रह्मणानुमता C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ ब्रह्मणानुमतो E • कृता em. कृता: C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇E कृतिः C₀₂ कृता: K₈₂ 39a चतुराश्रमतो C₄₅C₀₂K₁₀P₅₇E चातुराश्रमतो C₉₄K₇ चतुराश्रतो K₈₂^{ac} चातुराश्रमतो K₈₂^{pc} 39ab ऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् C₂K₈₂K₇P₅₇E (धिक्यव्रतपाशुपत)xxx K₁₀ (top of akṣaras lost) 39c तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं C₂K₈₂K₇P₅₇E om.K₁₀ 39d हेतुतः em. TÖRZSÖK हेतवः C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E हेतुना C₀₂ हेतुनुतः K₁₀ 40a वारुणं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇E वाxx C₉₄ वारुणा K₇^{ac} वारुण K₇^{pc} • सलिलं C₂K₈₂K₁₀P₅₇ सलिलं K₇E 40b विविधं नरैः C₂K₈₂ विविधनरैः K₇P₅₇E विविधैः K₁₀ 40c तडागेषु C₂K₈₂K₇P₅₇E तडागेवा K₁₀ 40d प्रस्रवेषु C₂K₈₂P₅₇E प्रयेवेषु K₁₀ प्रभवेषु K₇ 41a विप्रेन्द्र C₂K₈₂K₁₀E विप्रेन्द्र K₇P₅₇ 41b विदुर्बुधैः C₂K₈₂K₁₀P₅₇E विदुर्बुधैः K₇ 42d क्तं C₂K₈₂K₇P₅₇E क्तं K₁₀ 43b तनुम् C₂K₈₂K₁₀P₅₇E तनं K₇ 43c दिव्यं C₂K₈₂K₇P₅₇E दिव्य K₁₀ 43d जगदादि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E गजदादि C₄₅ 44a भागः C₂K₈₂K₁₀P₅₇E भागं K₇ 44b निगदित तव E निगदितस्तव C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇ (unmetr.) • कम्प्य C₉₄ कम्प C₄₅C₀₂K₈₂K₇P₅₇ कम्पः K₁₀ कम्प्यः E 44c पहारी C₄₅C₀₂K₁₀ पहारि C₉₄K₇(unmetr.) पहारि K₈₂P₅₇ पहारे E • पञ्चाशदेतन् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ पञ्चाशमेतन् C₀₂E पञ्चाशदेतन् K₁₀^{ac} 44d पुनर्जन्म C₀₂K₁₀ पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇P₅₇E पुनर्जन्म C₄₅

प्रथमो ऽध्यायः

॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः ॥

Colophon: इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः P_{57} इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय
अष्टमः $C_{94}K_{82}$ om. C_{45} इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः $C_{02}K_{10}$ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा
नामाध्यायाऽष्टमः K_7 इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नाम अष्टमो ऽध्यायः E

[नवमो ऽध्यायः]

[त्रैगुण्यम्]

त्रिकालगुणभेदेन भिन्नं सर्वचराचरम् ।
तस्मात्त्रिगुणबन्धेन वेष्टितं निखिलं जगत् ॥ ९:१ ॥
विगतराग उवाच ।
त्रैकाल्यमिति किं ज्ञेयं त्रैधातुकशरीरिणः ।
किञ्चिद्विस्तरमेवेह कथयस्व तपोधन ॥ ९:२ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
त्रैकाल्यं त्रिगुणं ज्ञेयं व्यापी प्रकृतिसम्भवः ।
अन्योन्यमुपजीवन्ति अन्योन्यमनुवर्तिनः ॥ ९:३ ॥
सत्त्वं रजस्तमश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
तमः सत्त्वं रजश्चैव अन्योन्यमिथुनाः स्मृताः ॥ ९:४ ॥
सात्त्विको भगवान्विष्णू राजसः कमलोद्भवः ।
तामसो भगवानीशः सकलं विकलेश्वरः ॥ ९:५ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 205v-207r, C₄₅ ff. 211v-212v, C₀₂ ff. 282r-283v, K₈₂ ff. 13r-14v, K₁₀ exp. 54 (lower) - 55 (lower), K₇ ff. 221r-222v, E pp. 606-609; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3cd ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.9-10: एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणाः । एत एव त्रयो वेदा एत एव त्रजो ऽग्रयः ॥ परस्परान्वया ह्येते परस्परमनुव्रताः । परस्परेण वर्तन्ते प्रेरयन्ति परस्परम् ॥ ≈ VāyuP 1.5.16-17ab ≈ LiñP 1.70.78-79 4d ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.11ab: अन्योन्यं मिथुनं ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ≈ VāyuP 1.5.17cd ≈ LiñP 1.70.80ab

1a त्रिकालं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E त्रिष्कालं C₀₂ • भेदेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • भेन K₁₀^{ac} 1b भिन्नं C_ΣK₈₂K₇E भिन्नं K₁₀ 1c तस्मात्त्रि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E तस्मा त्रि C₀₂K₇ 2a काल्यम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E कालम् C₉₄K₇ 2ab किं ज्ञेयं त्रै C₉₄K₇ विज्ञेयं त्रै C₄₅K₈₂K₁₀E किं ज्ञेयम्त्रै C₀₂ 2b धातुकं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ धायुक्तं E 2c किञ्चि C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सात्त्विको भगव् विष्णु राजसः कमलोद्भवः । तामसो भगवानीशः सकलं विक किञ्चि C₄₅^{ac} (eyeskip to 9.5) • वेह C_ΣK₈₂K₁₀K₇ • तद्धि E 2d कथयस्व C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कxxx C₉₄ 3a काल्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E काल्य C₀₂ • गुणं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E गुण C₀₂ 4a सत्त्वं C_ΣK₈₂K₇E सत्त्वं K₁₀ • रजस्तं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ रजस्तं E 4b रजः C₉₄C₄₅K₈₂K₇ रज C₀₂K₁₀E • सत्त्वं तमस्तथा C₉₄K₈₂K₇ सत्त्वं तमन्तथा C₄₅ सत्त्वस्तमस्तथा C₀₂K₁₀ सत्त्वतमस्तथा E 4c तमः सत्त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ तमसत्त्वं C₀₂ तमः सत्त्वं K₁₀E • रजश्चैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E रजश्चैव C₄₅ 4d स्मृताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E om. C₀₂ 5a ष्णू corr. ष्णु C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 5b राजसः कमलोद्भवः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E राज{xxxxxxxx C₉₄ 5cd तामसो भगवानीशः सकलं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E xxxxxxxx{सकलम{ C₉₄

सत्त्वं कुन्देन्दुवर्णाभं पद्मरागनिभं रजः ।
तमश्चाञ्जनशैलाभं कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ९:६ ॥
सत्त्वं जलं रजोऽङ्गारं तमो धूमसमाकुलम् ।
एतद्गुणमयैर्बद्धाः पच्यन्ते सर्वदेहिनः ॥ ९:७ ॥
विगतराग उवाच ।
केन केन प्रकारेण गुणपाशेन बध्यते ।
चिह्नमेषां पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:८ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनेकाकारभावेन बध्यन्ते गुणबन्धनैः ।
मोहिता नाभिजानन्ति जानन्ति शिवयोगिनः ॥ ९:९ ॥
उर्ध्वगो नित्यसत्त्वस्थो मध्यगो रजसावृतः ।
अधोगतिस्तमोऽवस्था भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ ९:१० ॥
स्वर्गेऽपि हि त्रयो वैते भावनीयास्तपोधन ।
मानुषेषु च तिर्येषु गुणभेदास्त्रयस्त्रयः ॥ ९:११ ॥
[सात्त्विकोत्तमाः]
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धर्म इन्द्रः प्रजापतिः ।
सोमोऽग्निर्वरुणः सूर्यो दश सत्त्वोत्तमाः स्मृताः ॥ ९:१२ ॥
[सात्त्विकमध्यमाः]
रुद्रादित्या वसुसाध्या विश्वेशमरुतो ध्रुवः ।
ऋषयः पितरश्चैव दशैते सत्त्वमध्यमाः ॥ ९:१३ ॥

6a सत्त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E सत्व C₀₂K₇ • वर्णाभं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • वर्णाभं C₀₂ • वर्णाभं K₈₂ **6c** • भं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ • भा E **7a** जलं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E रजं C₀₂ ज्वाल K₁₀ • रजोऽङ्गारं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ रजोऽङ्गारं C₀₂ रजोऽङ्गारं E **7d** • देहिना C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • देहिना C₄₅ **8b** गुणं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₉₄ **8c** • पृथक्त्वेन C₉₄K₈₂K₁₀E • पृथक्त्वेन K₇ **9c** • भिजानन्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • भिजानन्ति C₀₂ **9d** जानन्ति C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ **10a** उर्ध्वगो नित्य conj. उर्ध्वगो नित्यं C₉₄K₈₂E उर्ध्वगो नित्यं K₇ उर्ध्वगो नित्यं K₈₂ उर्ध्वगो नित्यं K₁₀ उर्ध्वगो सत्यं K₁₀ उर्ध्वगो सत्यं K₁₀ • सत्त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ • सत्यं C₀₂E • नित्यं K₁₀ **10b** मध्यगो C₉₄K₁₀K₈₂K₇ मध्यगो E • वृतः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ • वृतम् E **10c** • गतिस्तमो C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • गतिस्तमो C₄₅C₀₂ **11c** मानुषेषु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E मानुषेषु C₄₅ मानुषेषु K₇ • तिर्येषु C₉₄K₈₂K₁₀K₇ तिर्येषु E **11d** • स्त्रयः C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • स्त्रयः C₄₅ **12b** धर्म इन्द्रः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ इर्म इन्द्र C₄₅ धर्म इन्द्र E **12c** ग्निर्वरुणः C₉₄K₈₂K₇ ग्निर्वरुण C₄₅C₀₂K₁₀E **12d** दश C₉₄K₈₂K₁₀K₇ दशः E • सत्त्वोत्तमाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E सत्त्वोत्तमाः C₄₅ सत्त्वोत्तमाः K₇ **13ab** • दित्या वसुसाध्या C₄₅K₈₂K₁₀K₇ • दित्या वसुसाध्या C₉₄ • दित्या वसुसाध्या C₀₂ • दित्या वसुसाध्याः वि० E **13b** विश्वेशः C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • विश्वेश C₉₄ विश्वेशः C₀₂ **13d** दशैते C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅

[सात्त्विकाधमाः]

तारा ग्रहाः सुरा यक्षा गन्धर्वाः किंनरोरगाः ।
रक्षोभूतपिशाचाश्च दशैते सात्त्विकाधमाः ॥ ९:१४ ॥

[राजसोत्तमाः]

ऋत्विक्पुरोहिताचार्ययज्वानो ऽतिथि विज्ञानी ।
राजा मन्त्री व्रती वेदी दशैते राजसोत्तमाः ॥ ९:१५ ॥

[राजसमध्यमाः]

सूतो ऽम्बष्ठवणिश्चोग्रः शिल्पिकारुकमागधाः ।
वेणवैदेहकामात्या दशैते रजमध्यमाः ॥ ९:१६ ॥

[राजसाधमाः]

चर्मकृत्कुम्भकृत्कोली लोहकृत्पुनीलिकाः ।
नटमुष्टिकचण्डाला दशैते रजसाधमाः ॥ ९:१७ ॥

[तामसोत्तमाः]

गोगजगवया अश्वमृगचामरकिंनराः ।
सिंहव्याघ्रवराहाश्च दशैते तामसोत्तमाः ॥ ९:१८ ॥

[तामसमध्यमाः]

अजमेषमहिष्याश्च मूषिकानकुलादयः ।
उष्ट्ररङ्गुशशगण्डा दशैते तममध्यमाः ॥ ९:१९ ॥

[तामसाधमाः]

17c = UMS 2.10a, 2.20a = UUMS 2.31c

14a ग्रहाः सुरा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ग्रहास्वराः C₀₂ ग्रहाऽसुरा E **14b** गन्धर्वाः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
गन्धर्वा C₄₅K₈₂ गन्धर्व्याः गन्धर्व्या C₀₂ **14c** पिशाचाश्च C₉₄K₈₂K₁₀E पिशाचाश्च K₇ **14d** दशैते
C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅ • सात्त्विका C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सत्त्विका C₄₅ **15b** विज्ञानी
C₉₄K₈₂K₁₀K₇ विज्ञाकौ E **15c** राजा em. राज C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • मन्त्री व्रती C₉₄K₈₂K₁₀K₇
मन्त्रि व्रतो E **15d** राजसो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E रामसो C₄₅ **16a** सूतो ऽम्बष्ठ corr. सूतो xष्ट
C₉₄ सूतम्बष्ठ C₄₅ सूतोन्वष्ट C₀₂ सूतोत्वष्ट K₈₂ सूतोत्वष्ट K₁₀K₇ सूतो ऽम्बष्ठ E • वणिश्चो
C₉₄K₈₂K₁₀K₇ वणिश्चो E **16b** शिल्पि K₁₀ शिल्प C₉₄K₈₂K₇E • मागधाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇E मागधा C₀₂ **16c** वेणवैदेहकामात्या C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ वेणवैदेहकामात्या C₄₅ वेणवैदेहकामात्या K₇
वेणवैदेहकौ मात्या E **17a** कृत्कोली C₉₄K₁₀K₇ ककोली K₈₂ कृत्काली E **17b** नीलिकाः C₉₄
K₈₂K₁₀K₇ नीलिका E **17c** मुष्टिक C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मौष्टिक C₀₂ • चण्डाला C₉₄
K₈₂K₁₀K₇ चण्डालः E **17d** दशैते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशैते C₄₅ **18a** गवया C₉₄K₈₂K₇
गवय K₁₀ गवयो E **18b** चामर C₉₄C₄₅K₈₂K₇ वानर C₀₂E वाऽनर K₁₀ **18c** वराहा
C₉₄K₈₂K₇ वराह K₁₀E **18d** तामसोत्तमाः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ तामशोत्तमः C₄₅ तमसोत्तमाः E
19a महिष्याश्च C₉₄K₈₂K₇E महिष्या च K₁₀ **19c** उष्ट्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ उष्ट्र C₀₂ दंष्ट्रि E
• शशगण्डा C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शगण्डाश्च E **19d** तममध्यमाः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तममध्यमाः C₉₄

ऋक्षगोधामृगशृङ्गिबकवानरगर्दभाः ।
 सूकरश्चानगोमायुर्दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२० ॥
 [तमसात्त्विकाः]
 क्रौञ्चहंसशुकश्येनभासबारुण्डसारसाः ।
 चक्राहशुकमायूरा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२१ ॥
 [तमराजसाः]
 बलाकाः कुकुटाः काकाश्चिल्ललावकतित्तिराः ।
 गृध्रकङ्कबकश्येन दशैते तमराजसाः ॥ ९:२२ ॥
 [तामसाधमादि]
 कोकिलोलूककञ्जल्यकपोताः पञ्च एव च ।
 शारिकाश्च कुलिङ्गाश्च दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२३ ॥
 मकरगोहनक्राश्च ऋक्षाश्च तमसात्त्विकाः ।
 कच्छपशिशुकुम्भीरमण्डूकास्तमराजसाः ।
 शङ्खशुक्तिकशम्बूकाः कवय्यस्तमतामसाः ॥ ९:२४ ॥

20b °गर्दभाः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °गर्दभाः E **20c** सूकर° C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E सुखर° C₄₅ **20cd** °गोमायुर्द°
 C_ΣK₇E °गोमायु द° K₈₂K₁₀ **20d** °शैते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °शेते C₄₅ **21a** क्रौञ्च° E क्रौञ्च°
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ **21b** °सारसाः C_ΣK₈₂K₁₀E °सारसा K₇ **21c** °हशुकमायूरा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇
 °ऽङ्ग\°××यूरा C₉₄ °ङ्गशुकमायूरा E **21d** दशैते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दशेते C₄₅ • तमसात्त्विकाः C₀₂
 K₇E तमसात्त्विकाः C₉₄K₁₀ (unmetr.) तमःसात्त्विकाः K₈₂ (unmetr.) नमः सात्त्विकाः C₄₅ (un-
 metr.) **22a** बलाकाः corr. वलाका C₉₄K₈₂K₇ वलाक° C₄₅C₀₂K₁₀E **22ab** कुकुटाः काकाश्चि°
 corr. कुकुटकाकाश्चि° C₉₄C₄₅ (unmetr.) कुकुटा काकाश्चि° C₀₂K₇ कुकुटकाकाश्चि° K₈₂K₁₀ कुकुटो
 काका चि° E **22b** °तित्तिराः C_ΣK₈₂K₁₀ °तित्तिराः K₇ °तित्तिरिः E **22c** गृध्र° C_ΣK₈₂K₁₀E गृध°
 K₇ **23a** कोकिलो° C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कौकिलो° C₄₅ • °कञ्जल्य° em. °कञ्जल्य° C₉₄C₀₂
 K₈₂ °किञ्जल्य° C₄₅K₁₀K₇E **23b** च C_ΣK₈₂K₁₀E चः K₇ **23c** शारिकाश्च corr. शारिका च C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ शारिका च E • कुलिङ्गाश्च corr. कुलिङ्गा च C₉₄K₁₀E कुलिङ्गा च C₄₅C₀₂K₇ कुलिङ्गा च
 K₈₂ **24a** °गोहनक्राश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₇E °गोहनक्रा च C₀₂ °गोहनक्राश्च K₁₀ **24b** ऋक्षाश्च conj.
 ऋषा च C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • तमसात्त्विकाः E तम\स्सा\°×× C₉₄ तमःसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ (un-
 metr.) तमसात्त्विकाः K₇ **24c** °शिशु° em. °शुशु° C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • °कुम्भीर° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇ °कम्भीरा C₀₂E **24d** °मण्डूका° C_ΣK₈₂K₇ °मण्डूक° K₁₀ °मण्डुका° E **24e** शम्बूकाः corr.
 °शम्बूका C_ΣK₈₂K₁₀E °स\म्बूकाः K₇ **24f** °कवय्य° conj. °कवय्य° C_ΣK₈₂K₁₀^{pc}K₇E °कवन°
 K₁₀^{ac} • °मतामसाः C₄₅E °मस्तामसाः C₉₄C₀₂K₇ (unmetr.) °मःतामसाः K₈₂K₁₀ (unmetr.)

चन्दनागरुपद्मं च प्लक्षोदुम्बरपिप्पलाः ।
वटदारुशमीबिल्वा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२५ ॥
जाम्बीरलकुचाम्रातदाडिमाकोलवेतसाः ।
निम्बनीपो †ध्रुवावश्च† दशैते तमराजसाः ॥ ९:२६ ॥
वृक्षवल्लीलतावेणुत्वक्सारतृणभूरुहाः ।
मीरजाश्च शिलाशस्या दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२७ ॥
भ्रमरादिपतङ्गाश्च क्रिमिकीटजलौकसः ।
यूकोदंशमशानां च विष्टाजास्तमसात्त्विकाः ॥ ९:२८ ॥
दया सत्यं दमः शौचं ज्ञानं मौनं तपः क्षमा ।
शीलं च नाभिमानं च सात्त्विकाश्चोत्तमा जनाः ॥ ९:२९ ॥
कामतृष्णारतिद्यूतमानो युद्धं मदः स्पृहा ।
निर्घृणाः कलिकर्तारो राजसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३० ॥
हिंसासूयाघृणामूढनिद्रातन्द्रीभयालसाः ।
क्रोधो मत्सरमायी च तामसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३१ ॥

25a गुरु० C_२K_{८२}K_{१०}K_७ गुरु० E **25c** बिल्वा C_{९४}C_{४५}K_{८२}E बिल्व C_{०२}K_{१०}K_७ **25d** दशैते C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E दशै C_{०२} • तमसात्त्विकाः E तमसात्त्विकाः C_{९४} (unmetr.) तमसात्त्विकाः C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७ (unmetr.) **26a** जाम्बीर० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E जम्बीर० C_{०२} **26b** दाडिमा० C_{९४}C_{४५}K_{१०}K_७E दाडिमा० C_{०२} दाडिहा० K_{८२} **26c** नीपौ C_२K_{८२}K_{१०}E नीपौ K_७ • ध्रुवावश्च C_{९४}C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७ ध्रुवावश्च C_{९४}^{pc} ध्रुवावश्च E **26d** दशैते C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E xxx C_{९४} **27a** वृक्षवल्ली० C_२K_{८२}K_७E वृक्षवल्ली० K_{१०} **27b** त्वक्सारतृण० C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०} त्वक्सारतृण० C_{०२}E त्वक्सारतृण० K_७ (unmetr.) **27c** मीरजाश्च corr. मीरजा च C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E मीरजा च C_{४५} **27d** तमसात्त्विकाः K_७E तमसात्त्विकाः C_{९४} तमसात्त्विकाः C_{४५}C_{०२}K_{८२} (unmetr.) तमसात्त्विकाः K_{१०} (unmetr.) **28a** पतङ्गाश्च C_२K_{८२}K_{१०}K_७ पतङ्गानां E **28b** क्रिमिकीटजलौकसः C_२K_{८२} क्रिमिकीटजलौकसः K_{१०} क्रिमिकीटजलौकसाः K_७ क्रिमिकीटजलौकसां E **28c** यूकोदंशमशानां च C_{९४} यूकोदंशमशानाश्च C_{४५}K_{८२} यूकोदंशमसकानाश्च C_{०२} (unmetr.) यूकोदंशमसानान्तु K_{१०} यूकोदंशमसानान्तु K_७ युक्तोदंशमशानाश्च E **28d** विष्टाजास्तमसात्त्विकाः corr. विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C_{९४} (unmetr.) विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C_{४५}C_{०२}K_{८२} (unmetr.) विष्टाजास्तमसात्त्विकाः K_{१०} (unmetr.) xxजास्तमसात्त्विकाः K_७ (unmetr.) विष्टाजा तमसात्त्विकाः E **29b** ज्ञानं C_{९४}C_{०२}K_{१०}E ज्ञान C_{४५}K_७ ज्ञानं K_{८२} • मौनं C_२K_{१०}K_७E मौन K_{८२} • क्षमा C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E क्षमाः C_{४५}K_{१०} **29c** शीलं च C_२K_{८२}K_७ नीलश्च K_{१०} शीलं च E • नाभिमानं C_२K_{८२}K_{१०}K_७ नाभिमानां E **30a** मानो C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E मनो C_{०२} **30b** युद्धं C_२K_{८२}K_{१०}K_७ युद्धं E • स्पृहा C_२K_{८२}K_७E स्मृत K_{१०} **30c** निर्घृणाः C_२ निर्घृणा K_{८२}E निर्घृणाः K_{१०}K_७ **30d** राजसेषूत्तमा C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ राजसेषूत्तमा C_{०२} राजसेषूत्तमो E **31a** सूया० C_२K_{८२}K_७E सयू० K_{१०} • मूढ० C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_७E मूढा० C_{४५}K_{१०} **31b** तन्द्री० C_२K_{८२}K_७K_{१०} तन्वी० E **31c** क्रोधो C_२K_{८२}K_{१०}K_७ क्रोध० E **31d** तामसेषूत्तमा C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७ तामसेषूत्तमा C_{०२} तामसेषूत्तमो E

लघुप्रीतिप्रकाशी च ध्यानयोगे सदोत्सुकः ।
 प्रज्ञाबुद्धिविरागी च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ९:३२ ॥
 बालको निपुणो रागी मानो दर्पश्च लोभकः ।
 स्पृहा ईर्षा प्रलापी च राजसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३३ ॥
 उद्वेग आलसो मोहः क्रूरस्तस्करनिर्दयः ।
 क्रोधः पिशुन निद्रा च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३४ ॥

[आहारस्त्रैगुण्ये]

विगतराग उवाच ।
 केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम् ।
 त्रैगुण्यस्य पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:३५ ॥
 अनर्थयज्ञ उवाच ।
 आयुः कीर्तिः सुखं प्रीतिर्बलारोग्यविवर्धनम् ।
 हृद्यस्वादुरसं स्निग्ध आहारः सात्त्विकप्रियः ॥ ९:३६ ॥
 अत्युष्णमाम्ललवणं रूक्षं तीक्ष्णं विदाहि च ।
 राजसश्रेष्ठ-आहारो दुःखशोकामयप्रदः ॥ ९:३७ ॥
 अभक्ष्यामेध्यपूती च पूति पर्युषितं च यत् ।

32b योगे C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E योगे C₉₄ **32c** विरागी च C_Σ K₁₀ K₇ E विरागी K₈₂ विराङ्गी च K₇ **33a** बालको C_Σ K₈₂ K₁₀ E चालको K₇ • निपुणो E निपुणो C_Σ K₈₂ K₁₀ निपुणे K₇ **33c** ईर्षा C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ ईर्ष्या C₄₅ E • प्रलापी C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ E च लापी C₀₂ **33d** राजसं C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ तामसं E **34a** आलसो C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E अलसो C₄₅ **34b** क्रूरस्तो C₉₄ C₄₅ K₈₂ क्रूरतो C₀₂ K₇ E क्रूरस्तो K₁₀ • निर्दयः C_Σ K₈₂ K₁₀ E निर्दयाः K₇ **34c** क्रोधः C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E क्रोधो C₄₅ • पिशुन E पिशुनो C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ • च C_Σ K₈₂ K₇ E om. K₁₀ **34d** गुणो C₉₄ C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E गुो C₄₅ **35ab** केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम् C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E xxxxxxxxxxxx देहिनाम् C₉₄ केन चिह्नेन विज्ञेय आहार सर्वदेहिनाम् K₁₀ **35c** पृथक्त्वेन C_Σ K₈₂ K₁₀ E पृथक्त्वेन K₇ **35d** धनं C_Σ K₈₂ K₁₀ E धनः K₇ **36a** कीर्तिः C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ कीर्तिः E • सुखं प्रीतिर्बो K₇ सुखं प्रीतिवो C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ सुखप्रीति बो C₀₂ सुखं प्रीतिवो E **36b** रोग्यो C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E रोग्यं C₄₅ **36c** हृद्यो C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ E हृदो E • रसं C₉₄ C₄₅ K₈₂ रस C₀₂ रसो K₁₀ रसां K₇ रसा E • स्निग्ध C_Σ K₇ E स्निग्धं K₈₂ स्निग्धो K₁₀ **36d** आहारः C₉₄ C₄₅ C₀₂ K₈₂ • सात्त्विकप्रियः C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ सात्त्विकप्रिया C₀₂ सात्त्विकप्रिय K₁₀ सात्त्विकः कियाः E **37a** म्लो C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ म्लो E • लवणं C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E लक्षणं C₄₅ **37b** तीक्ष्णं C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ तीक्ष्णो C₉₄ स्तीक्ष्णं E • विदाहि च C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ xदाहि च C₉₄ विदाहिक C₀₂ विदाहिकः C₄₅ E **37cd** राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः C₄₅ K₈₂ K₇ xxxxxxxxxxxx C₉₄ राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयः प्रदः C₀₂ राजसः श्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K₁₀ राजसे श्रेष्ठमाहारो दुःखशोकाभयप्रदः E **38a** अभक्ष्यामेध्यपूती च em. अभक्ष्यमेध्यपूती च C_Σ K₈₂ अभक्ष्यमेध्यपूती च K₁₀ अभक्ष्यामेध्यपूती च K₇ अभक्ष्यमेध्यपूती वै E

आमयारसविस्वाद आहारस्तामसप्रियः ॥ ९:३८ ॥

[गुणातीतम्]

विगतराग उवाच ।

गुणातीतं कथं ज्ञेयं संसारपरपारगम् ।

गुणपाशनिबद्धानां मोक्षं कथय तत्त्वतः ॥ ९:३९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

आत्मवत्सर्वभूतानि सम्यक्पश्येत भो द्विज ।

गुणातीतः स विज्ञेयः संसारपरपारगः ॥ ९:४० ॥

ईर्षाद्वेषसमो यस्तु सुखदुःखसमाश्च ये ।

स्तुतिनिन्दासमा ये च गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४१ ॥

तुल्यप्रियाप्रियो यश्च अरिमित्रसमस्तथा ।

मानापमानयोस्तुल्यो गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४२ ॥

एष ते कथितो विप्र गुणसद्भावनिर्णयः ।

गुणयुक्तस्तु संसारी गुणातीतः पराङ्गतिः ॥ ९:४३ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे त्रैगुण्यविशेषणीयो नामाध्यायो नवमः ॥

40ab ≈ PadmaP I.19.337ab: आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति 40 cf. BhG 6.32: आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ 41ab cf. VSS II.51ab: न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत cf. BhG 14.25: मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ cf. BhG 12.13: अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ 42 cf. BhG 14.24cd-25: तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

38c आमया० conj. आयास० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आयास० E 38d ०मस० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०मसः C₀₂E • ०प्रियः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०प्रियाः C₀₂ 39a ०तीतं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०तीत C₀₂K₁₀ 39b ०गम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०गः C₀₂ 39c ०बद्धानां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०वद्धानां C₄₅ ०बद्धामो E 40a ०भूतानि C_ΣK₁₀K₇E ०भूतां K₈₂ 40b सम्यक्प० C_ΣK₁₀K₇E सम्यत्प० K₈₂ 40c ०तीतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ ०तीत C₀₂K₇ ०तीतं E 41a ईर्षा० C_ΣK₈₂K₁₀ ईर्ष्या० K₇E 41b ०समाश्च ये C_ΣK₈₂K₇E ०समाश्चये K₁₀ 41d ०तीतः C_ΣK₈₂K₇E ०तीत K₁₀ 42a तुल्य० E तुल्यः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ 42b ०सम० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०समा० C₀₂ 43a ते C_ΣK₈₂K₇E तो K₁₀ 43b ०सद्भाव० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०मद्भाव० E 43d गुणातीतः C₉₄C₀₂K₈₂ गुणातीत C₄₅K₁₀K₇E • पराङ्गतिः E पराङ्गतिम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ Colophon: ०विशेषणीयो corr. ०विशेषनीयो C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • नामाध्यायो नवमः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ नाम नवमो ऽध्यायः E

[दशमो ऽध्यायः]

[कायतीर्थोपवर्णनम्]

विगतराग उवाच ।
कतमं सर्वतीर्थानां श्रेष्ठमाहुर्मनीषिनः ।
कथयस्व मुनिश्रेष्ठ यद्यस्ति भुवि कामदम् ॥ १०:१ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
अतिगुह्यमिदं प्रश्नं पृष्टः स्नेहाद्विजोत्तम ।
ब्रवीमि वः पुरावृत्तं नन्दिना कथितो ऽस्म्यहम् ॥ १०:२ ॥
नन्दिकेश्वर उवाच ।
कैलासशिखरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ।
तत्रासीनं शिवं साक्षादेवी वचनमब्रवीत् ॥ १०:३ ॥
देव्युवाच ।
भगवन्देवदेवेश सर्वभूतजगत्पते ।
प्रष्टुमिच्छाम्यहं त्वेकं धर्मगुह्यं सनातनम् ॥ १०:४ ॥
अतितीर्थं परं गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते ।
मनुष्याणां हितार्थाय ब्रूहि तत्त्वं महेश्वर ॥ १०:५ ॥
महेश्वर उवाच ।
को मां पृच्छति तं प्रश्नं मुक्त्वा त्वामेव सुन्दरि ।
शृणु वक्ष्यामि तं प्रश्नं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०:६ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 207r-208v, C₄₅ ff. 212v-214r, C₀₂ ff. 283v-285v, K₈₂ ff. 14v-15v, K₁₀ exp. 55 (lower) - 56 (lower), K₇ ff. 222v-223v, E pp. 610-613; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

3ab cf. MBh 12.327.18cd: मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते

1a कतमं सर्वं C_ΣK₈₂E कतमसर्वं K₁₀ कथमन्सर्वं K₇ **1ab** तीर्थानां श्रेष्ठं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तीर्थांशं C₉₄ **1b** मनीषिनः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मनीषिभिः E **1d** भुवि C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भूरि E • •दम् C_ΣK₁₀K₇E •दः K₈₂ **2b** स्नेहाद्वि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्नेहा द्वि C₀₂ **2d** ऽस्म्यहम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्मृहम् C₀₂ **3** नन्दि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नन्दी C₄₅ **3a** कैलास C_ΣK₈₂K₁₀K₇ कैलाशे E **4a** •देवेश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E •देश C₄₅ **4b** •पते C_ΣK₈₂K₁₀K₇E •पतिम् K₈₂ **4c** धर्म C_ΣK₁₀K₇E धर्म K₈₂ **5a** तीर्थं C_ΣK₈₂K₇ तीर्थ K₁₀E **5ab** गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते C_ΣK₈₂K₇E गल् संसाराद्येन मुच्यते K₁₀ **5d** •श्वर C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •श्वरः C₀₂ **6a** तं प्रश्नं K₈₂K₁₀ तत्प्रश्नं C₉₄C₄₅ तत्प्रश्नं C₀₂E तं प्रश्नं K₇ **6b** मुक्त्वा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ मुक्ता E **6c** तं प्रश्नं K₇ तत्प्रश्नं C_ΣK₈₂K₁₀E

कुरुक्षेत्रं प्रयागं च वाराणसीमतः परम् ।
 गङ्गाग्रिं सोमतीर्थं च सूर्यपुष्करमानसम् ॥ १०:७ ॥
 नैमिषं बिन्दुसारं च सेतुबन्धं सुरद्रहम् ।
 घण्टिकेश्वरवागीशं ज्ञात्वा निश्चयपापहा ॥ १०:८ ॥
 उमोवाच ।
 एवमादि महादेव पूर्ववत्कथितास्म्यहम् ।
 स्वर्गभोगप्रदं तीर्थमेतेषां सुरनायक ॥ १०:९ ॥
 कथं मुच्येत संसाराज्ज्ञानमात्रेण ईश्वर ।
 कौतूहलं महज्जातं छिन्धि संशयकारकम् ॥ १०:१० ॥
 रुद्र उवाच ।
 किं न जानामि तत्तीर्थं सुलभं दुर्लभं च यत् ।
 सुलभं गुरुसेवीनां दुर्लभं तद्विवर्जयेत् ॥ १०:११ ॥
 [कुरुक्षेत्रम्]
 कुरुः पुरुष विज्ञेयः शरीरं क्षेत्र उच्यते ।
 शरीरस्थं कुरुक्षेत्रं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १०:१२ ॥
 सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलानि च ।
 सर्वव्रततपश्चीर्णं तत्फलं सकलं भवेत् ॥ १०:१३ ॥
 एवमेव फलं तेषां तीर्थपञ्चदशेषु च ।

12b cf. BhG 13.1: इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥
 13ab ≈ UMS 2L.48cd: सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलं लभेत्

7c गङ्गाग्रिं C₉₄C₄₅ गङ्गाग्रि C₀₂K₈₂K₁₀K₇ गङ्गाऽग्रि० E 8a नैमिषं C_ΣK₈₂K₁₀E नेमिस K₇
 8b बन्धं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ बन्ध० E • ऋद्रहम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E ऋद्रहं E 8c वागीशं C_Σ
 K₈₂K₇E _ (गीश) K₁₀ 8d निश्चयपापहा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E निश्चय(य)xxx C₉₄ 9b कथिता०
 C₉₄C₀₂K₈₂K₇ कथितो C₄₅K₁₀E 9cd तीर्थमे० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तीर्थमे० C₀₂ 9d सुरनायक
 C₉₄K₈₂K₇ सुरनाक C₉₄ सुरनायकम् C₄₅C₀₂K₁₀E 10a कथं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कथ C₄₅
 10b ज्ञान० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ज्ञात० C₄₅ • ईश्वर C_ΣK₁₀K₇E चेश्वर K₈₂ 10c कौतूहलं
 महज्जातं C_ΣE कौतूहलम्(हो)ज्जातं K₈₂ कौहलम्हज्जातं K₁₀^{ac} कौतूहलम्हज्जातं K₁₀^{pc} कौतूहलं महज्जातं
 K₇ 10d कारकम् E कारक C_ΣK₁₀K₇ कारकः K₈₂ 11a जानामि C_ΣK₁₀ जाना(मि) K₈₂^{ac}
 जाना(मि) K₈₂^{pc} जानासि K₇E 11b दुर्लभं च C₉₄K₈₂K₁₀E दुर्लभश्च C₄₅K₇ दुर्लभश्च C₀₂ 11c सुलभं
 गुरुसेवीनां C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E xxxxxxवीनां C₉₄ 11d वर्जयेत् C_ΣK₁₀K₇ वर्जये K₈₂ वर्जनात्
 E 12a कुरुः C_ΣK₈₂K₇E गुरुः K₁₀ • पुरुष E पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.) पुरुषो K₇ (unmetr.)
 12b शरीरं C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E शरीर(र) C₉₄ • क्षेत्र उच्यते C_ΣK₁₀K₇E क्षेत्रमुच्यते K₈₂ 12c स्थं
 C_ΣK₈₂K₁₀E स्थ K₇ • क्षेत्रं C_ΣK₈₂K₁₀E क्षेत्र K₇ 13d तत्फलं C_ΣK₈₂K₁₀E तत्फल K₇
 14b तीर्थपञ्चदशेषु C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E तीर्थम्पञ्चदशेषु C₄₅

अनघानं महापुण्यं महातीर्थं महासुखम् ॥ १०:१४ ॥

देव्युवाच ।

अतीव रोमहर्षो मे जातो ऽस्ति त्रिदशेश्वर ।

सुलभं सुकरं सूक्ष्मं श्रुत्वा तुष्टिश्च मे गता ॥ १०:१५ ॥

चतुर्दश परो भूयः कथयस्व मनोहरम् ।

प्रयागादि पृथक्त्वेन तत्त्वतस्तु सुरेश्वर ॥ १०:१६ ॥

[प्रयागो वाराणसी च]

रुद्र उवाच ।

सुषुम्ना भगवती गङ्गा इडा च यमुना नदी ।

एताः स्रोतोवहा नद्यः प्रयागः स विधीयते ॥ १०:१७ ॥

दक्षिणा वारुणी नासा वामनासा असि स्मृता ।

वारुणा-असिमध्येन तेन वाराणसी स्मृता ॥ १०:१८ ॥

[गङ्गा]

आकाशगङ्गा विख्याता तस्याः स्रवति चामृतम् ।

अहोरात्रमविच्छिन्नं गङ्गा सा तेन उच्यते ॥ १०:१९ ॥

[सोमतीर्थम्]

सोमतीर्थमिडा नाडी किङ्किणीरवचिह्निता ।

तं तु श्रुत्वा न संदेहः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १०:२० ॥

[सूर्यतीर्थम्]

14c अनघानं महापुण्यं $C_{45}K_7$ xxxxxxपुण्य C_{94} अनप्याम्महापुण्यं C_{02} (hypermetr.) अनघानं महापुण्यं K_{82} अध्वानन्तु महापुण्यं K_{10} स्नानध्यानं महापुण्यं E **15a** अतीव $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ अवीव C_{45}
15b ऽस्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ स्मि K_{10} • त्रिदशेश्वर $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ त्रिदशेश्वरः C_{02} त्रि_शेश्वर K_{10}
15d तुष्टिश्च $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ तुष्टिश्च C_{02} • गता $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ गताः C_{45} **16d** तत्त्वतस्तु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ तत्त्वत K_{82}^{ac} **17a** सुषुम्ना $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सुषुम्णा E • भगवती गङ्गा $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) भगवती ग× C_{94} भवती गङ्गा E **17c** एताः स्रोतोवहा em. एता श्रोतवहा $C_{94}K_7E$ एते श्रोतावहा $C_{45}C_{02}$ एता श्रोत्रवहा $K_{82}K_{10}$ **18a** दक्षिणा $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ दक्षिणं C_{94} दक्षिणं C_{02} • वारुणी $K_{82}^{pc}K_7E$ वरुणी $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ वरुणा C_{45} **18b** नासा $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ नासा $C_{45}K_{10}$ **18c** वारुणा-असिमध्येन E वरुणा असिमध्येन $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ वारुणान्नासमध्येन C_{02} वरुण असिमध्येन K_{10} **19b** तस्याः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ तस्मा C_{02} तस्या K_{10} **19d** तेन $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ ते C_{02} **20a** तीर्थमिडा $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ तीर्थं इडा C_{45} **20b** किङ्किणी $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ चिह्निनी C_{02} • रवः $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ रवि C_{45}^{ac} राव E • चिह्निता $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ चिह्निका C_{02} चिह्निता K_{10} **20c** तं तु corr. तन्तु C_{94} तन्तु $C_{45}C_{02}K_{82}K_7E$ तत्तु K_{10} • न संदेहः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ वरारोहेः C_{02}

सूर्यतीर्थं सुषुम्ना च नीरवारवसंयुता ।
श्रुतिमात्राद्विमुच्येत पापराशिर्महानपि ॥ १०:२१ ॥

[अग्नितीर्थम्]

अग्नितीर्थाजुना नाडी ब्रह्मघोषमनोरमा ।
तत्तदक्षरमाकर्ण्य अमृतत्वाय कल्पते ॥ १०:२२ ॥

[पुष्करम्]

पुष्करं हृदि मध्यस्थमष्टपत्रं सकर्णिकम् ।
चिन्तयेत्सूक्ष्म तन्मध्ये जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ १०:२३ ॥

[मानसम्]

मानससरमध्यस्थं स हंसः कमलोपरि ।
सलीलो लीलयाचारी परतः परपारगः ॥ १०:२४ ॥

[नैमिषम्]

नैमिषं शृणु देवेशि निमिषा प्रत्ययो भवेत् ।
सम्यग्छायां निरीक्षेत आत्मानो वा परस्य वा ॥ १०:२५ ॥

आयतमङ्गुलीमात्रं निमिषाक्षिः स पश्यति ।
दृष्ट्वा प्रत्ययमेवं हि नैमिषज्ञः स उच्यते ॥ १०:२६ ॥

[बिन्दुसरः]

तीर्थं बिन्दुसरं नाम शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ।
देहमध्ये हृदि ज्ञेयं हृदिमध्ये तु पङ्कजम् ॥ १०:२७ ॥
कर्णिका पद्ममध्ये तु बिन्दुः कर्णिकमध्यतः ।

27 cf. NiśvK 5.55: एतेषां नादमध्ये तु शिवं तत्र व्यवस्थितः । हृदयं देहमध्ये तु तत्र पद्मं व्यवस्थितम् ॥

21a ०तीर्थं C_ΣK₈₂K₇E ०तीर्थं K₁₀ • सुषुम्ना C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सुषुम्णा E **21b** नीरवा० E वीरवा०
C₉₄C₀₂ चीरवा० C₄₅K₈₂K₁₀K₇ • ०युता C₉₄K₈₂K₇E ०युतम् C₄₅C₀₂ ०युतां K₁₀ **21c** ०मात्रा०
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०माता० C₀₂ **22a** ०जुना C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०जुना C₀₂ ०जुनं E **22b** ०रमा
C_ΣK₈₂K₁₀ ०रमाः K₇E **22c** ०कर्ण्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०र्ण्य C₄₅ **22d** कल्पते C₄₅K₇E
कx_ C₉₄ कल्पते C₀₂K₈₂K₁₀ **23b** ०पत्रं C₄₅K₈₂K₇E xx C₉₄ ०पत्र C₀₂K₁₀ • ०कर्णिकम्
C₄₅K₈₂C₀₂K₁₀K₇ xxx C₉₄ ०कर्णिकाम् E **23c** सूक्ष्म C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०सूक्ष्म C₉₄ सूक्ष्मं E
24a मानस० C₄₅K₈₂ ०मानस C₉₄ मानसं C₀₂K₁₀K₇E **24b** स हंसः conj. सहंस० C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E सहंसं C₄₅ **24c** सलीलो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सलीला E **24d** परतः C_ΣK₈₂K₇E परत K₁₀
25b निमिषा प्रत्ययो भवेत् C₉₄C₀₂K₈₂K₇E निमि प्रत्ययो भवेत् C₄₅ नि_ ०षो ०प्रत्ययो ०भवेत् K₁₀
25d आत्मानो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०न्मनो C₉₄ स्वात्मानो E • परस्य वा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ परस्य च
E **26a** आयतमङ्गुली० conj. आयतप्यङ्गुली० C_ΣK₈₂K₁₀ आयातप्यङ्गुली० K₇E • ०मात्रं C_ΣK₈₂
K₁₀ ०मात्र K₇ ०मध्ये E **26b** ०क्षिः em. ०क्षि C_ΣK₈₂K₁₀K₇E **26d** नैमिषज्ञः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
नैमिषज्ञः C₄₅ नैमिषज्ञ C₀₂ **27a** तीर्थं बिन्दु० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ तीर्थमिन्दु० E **27c** हृदि ज्ञेयं C₉₄C₀₂
K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ **28a** ०मध्ये C₄₅C₀₂K₁₀K₇E ०ध्ये C₉₄ ०पध्ये K₈₂

बिन्दुमध्ये स्थितो नादः स नादः केन भिद्यते ॥ १०:२८ ॥

उकारं च मकारं च भित्त्वा नादो विनिर्गतः ।

तं विदित्वा विशालाक्षि सोऽमृतत्वं लभेत च ॥ १०:२९ ॥

[सेतुबन्धम्]

वक्ष्ये ते सेतुबन्धं दुरितमलहरं नादतोयप्रवाहं

जिह्वाकण्ठोरकूला स्वरगणपुलिनावर्तघोषा तरङ्गा ।

कुम्भीराघोषमीना दशगणमकरा भीमनक्रा विसर्गा

सानुस्वारे गभीरे मदसुखरसनं सेतुबन्धं ब्रजस्व ॥ १०:३० ॥

[सुरद्रहः]

सप्तद्वीपान्तमध्ये शृणु शशिवदने सर्वदुःखान्तलाभम्

ईशानेनाभिजुष्टं हृदि हृद विमलं नादशीताम्बुपूर्णम् ।

तत्रैकं जातपद्मं प्रकृतिदलयुतं केशरं शक्तिभिन्नं

पञ्चव्योमप्रशस्तं गतिपरमपदं प्राप्नुकामेन सेव्यम् ॥ १०:३१ ॥

[घण्टिकेश्वरम्]

†नाड्यैकासङ्गतानि† निपतितममृतं घण्टिकापारकेण

तृप्यन्ते तेन नित्यं हृदि कमलपुटं स्थाणुभूतान्तरात्मा ।

28 cf. NiśvK 5.56: कर्णिका पद्ममध्ये तु अकारं तस्य मध्यतः । तस्य मध्ये विनिष्क्रान्तं नादं परमदुर्लभम् ॥

29ab = NiśvK 5.57ab

28c बिन्दुमध्ये $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ (बिन्दु) $\times C_{94}$ 28d भिद्यते $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ (विद्यते) C_{94}
विद्यते C_{02} 29a उकारं च मकारं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ उकारश्च मकारश्च E 29d सोऽमृतत्वं $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7$ सोम्यतत्वं C_{02} सोम्यतत्वं E • च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ वा E 30a ते $C_{94}^{pc}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$
 E om. C_{94}^{ac} हं C_{02} • बन्धं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ बन्धूं C_{45} • तोयं $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ तोयं
 K_{10} 30b कण्ठोरं conj. कण्ठोरं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • स्वरं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ सुरं $C_{02}E$
30c मीना $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ माना E • दशं $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E \times C_{94}$ • विसर्गा C_{Σ} विसर्गाः
 $K_{82}K_{10}K_7E$ 30d स्वारे $C_{94}C_{45}K_7E$ सारे C_{02} स्वारो K_{82} स्वारेण K_{10} (unmetr.) • गभीरे
 $C_{94}C_{45}K_7$ गम्भीरे $C_{02}K_{10}E$ गंभीरे K_{82} • रसनं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ रमणं E • बन्धं $C_{94}C_{02}K_{82}$
 $K_{10}K_7E$ बन्ध C_{45} • ब्रजस्व $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ रमस्व E 31a द्वीपा $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ दीपा K_7
31b ईशानेनाभिजुष्टं $C_{02}K_{82}K_7E$ ईशानेनाभिदुष्टं $C_{94}K_{10}$ ईशानेभिदुष्टं C_{45}^{ac} ईशानेभिदुष्टं C_{45}^{pc} • विमलं
नादशीता $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ विमलान्नादशीता K_{10} विमलं नामशिता E 31c केशरं $C_{45}E$ केशरं $C_{94}C_{02}$
 $K_{82}K_7$ (unmetr.) केश्वरं K_{10} (unmetr.) 31d व्योमं $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ व्योमं K_{82} • शस्तं
गं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ शस्वङ्गं C_{02} • परमं $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ परमं K_{82} (unmetr.) • सेव्यम्
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ सर्वम् E 32a निपतितममृतं $C_{\Sigma}K_7E$ निपतितममृतं K_{82} (unmetr.) निपतितममृतं
 K_{10} • पारकेण $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$ याङ्गरेण $C_{02}E$ पारकेन K_{10} 32b पुटं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$
 E पुट C_{45} • स्थाणुं conj. स्थाणुं $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ स्थानं K_{10} स्थानं E

यं पश्यन्तीशभक्ताः कलिकलुषहरं व्यापिनं निष्प्रपञ्चं
देवेशं घण्टिकेशामरभवमभवं तीर्थमाकाशबिन्दुम् ॥ १०:३२ ॥

[वागीश्वरतीर्थम्]

मीमांसारत्नकूला क्रमपदपुलिना शैवशास्त्रार्थतोया
मीनौघा पञ्चरात्रं श्रुतिकुटिलगतिः स्मार्तवेगा तरङ्गा ।
योगावर्तातिशोभा उपनिषदिवहा भारतावर्तफेना
पञ्चाशद्वचोमरूपी रसभवननदी तीर्थं वागीश्वरीयम् ॥ १०:३३ ॥
यस्तं वेत्ति स वेत्ति वेदनिखिलं संसारदुःखच्छिदं
जन्मव्याधिवियोगतापमरणं क्लेशार्णवं दुःसहम् ।
गर्भावासमतीव सद्यविषयं दुस्तीर्यदुःखालयं
प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि ॥ १०:३४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे कायतीर्थोपवर्णनो नामाध्यायो दशमः ॥

32c यं पश्यन्तीशभक्ताः K₈₂ यं पश्यन्तीशभक्ता C₉₄K₁₀ यं पश्यन्तीशभक्ताः C₄₅ यं पश्यन्तीशभक्त्या C₀₂
यत्पश्यन्तीशभक्त्या K₇ यं पश्यन्तीशभक्ता E • प्रपञ्चम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ प्रपञ्च C₄₅C₀₂E 32d देवेशं
C₄₅K₁₀E देवेशं C₉₄C₀₂K₈₂ देवेश K₇ • घण्टिकेशामरः C₀₂ घण्टिकेशामरः C₉₄C₄₅K₁₀K₇
घण्टिकेशं मरः K₈₂ घण्टिकेशामरः E • भवं तीर्थम् em. भवन्तीर्थम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E भवxxxर्थम्
C₉₄ • बिन्दुम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E बिन्दु C₀₂ 33a शैवः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शर्वः E 33b मीनौघाः
K₈₂K₁₀E मीनौघाः C₉₄K₇ • पञ्चरात्रं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ पञ्चरात्रं E • गतिः corr. गति C₉₄K₈₂K₁₀
K₇E • स्मार्तवेगा तरङ्गा C₉₄K₈₂K₇ स्मार्तवेगा तरङ्गा K₁₀ स्मार्तवेगास्तरङ्गा E 33c वहा भारताः
C₉₄K₈₂K₇E महाभारताः K₁₀ 33d शङ्खचोमः C₉₄K₁₀K₇ शङ्खचोमः K₈₂ शङ्खचोमः E 34a यस्तं
C₀₂K₈₂K₁₀K₇E यस्तं C₉₄C₄₅ • स वेत्ति C₉₄K₈₂K₁₀E न वेत्ति K₇ 34b मरणं C₉₄K₈₂K₁₀
E मरण K₇ • ण्वं C₉₄K₁₀K₇ ण्वं K₈₂ ण्वं E 34c गर्भावासम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇ गर्भावासम् E
• विषयं C₉₄C₄₅K₁₀ विषयं C₀₂K₈₂K₇E • लयम् C₉₄K₁₀EK₇ लयः K₈₂ • दुस्तीर्यः C₉₄
K₈₂K₁₀E दुस्तीर्यः K₇ 34d प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₉₄C₄₅K₈₂K₇ प्राप्तं तेन न
संशयं शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₀₂E प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₄₅ प्रा _____ यः
शिवः xxxx य देवैरपि K₁₀ Colophon: कायतीर्थोपवर्णनो C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कायतीxxxवर्णनो
C₉₄ • नामाध्यायो दशमः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ नाम दशमोऽध्यायः E

[एकादशमो ऽध्यायः]

[चतुराश्रमधर्मविधानः]

देव्युवाच ।
 सर्वयज्ञः परश्रेष्ठ अस्ति अन्यः सुरोत्तम ।
 अल्पक्लेशमनायास अर्थप्रायं विनेश्वर ॥ ११:१ ॥
 सर्वयज्ञफलावाप्तिं देवतैश्चापि पूजितम् ।
 कथयस्व सुरश्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै ॥ ११:२ ॥
 महेश्वर उवाच ।
 न तुल्यं तव पश्यामि दया भूतेषु भामिनि ।
 किमन्यत्कथयिष्यामि दया यत्र न विद्यते ॥ ११:३ ॥
 सदाशिवमुखात्पूर्वं श्रुतं मे वरसुन्दरि ।
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११:४ ॥
 [गृहस्थः(?)]
 विनार्थेन तु यो यज्ञः स यज्ञः सार्वकामिकः ।
 अक्षयश्चाव्ययश्चैव सर्वपातकनाशनः ॥ ११:५ ॥
 बहुविघ्नकरो ह्यर्थो ब्रह्मायासकरस्तथा ।
 ब्रह्महत्या इवेन्द्रस्य प्रविभागफला स्मृता ॥ ११:६ ॥

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 208v-210r, C₄₅ ff. 214r-215v, C₀₂ ff. 285v-287v, K₈₂ ff. 15v-17v, K₁₀ ff. 221v-223v (exp. 56 lower - 58 lower), K₇ ff. 223v-225v; E pp. 613-617; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂ **5ab** See a sequence or list of the four āśramas in 4.75 above: गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः; see also 5.9: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥

1b अन्यः C₄₅K₈₂K₇ अन्य C₉₄C₀₂K₁₀ चान्या E • उत्तम C_ΣK₈₂K₁₀E उत्तमः K₇ **1c** नायास C_ΣK₇E नायासं K₈₂ नायासं K₁₀ **1d** र्थप्रायं K₈₂^{pc}K₇ र्थप्रायं C_Σ र्थप्रायं K₈₂^{ac} र्थप्रायं K₁₀ थाम्नाय E • विनेश्वर C_ΣK₈₂K₇ विनेश्वर K₁₀ सुरेश्वर E **2a** देवतैः C₉₄C₄₅K₈₂E देवतैः C₀₂K₇ देवतैः K₁₀ **2cd** श्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै C_ΣK₈₂K₇E श्रेष्ठ K₁₀ **3** मेहे C_ΣK₈₂K₁₀E मेहे K₇ **3a** तुल्यं तव K₈₂C₄₅C₀₂K₁₀K₇E C₉₄ **3b** भामिनि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भामि C₀₂ **3c** किमन्यः C_ΣK₈₂K₇E किमन्यः K₁₀ **4c** देवि प्रवक्ष्यामि C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ ते देवि वक्ष्यामि C₉₄K₇E **4d** सारमनुत्तमम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सारसमुच्चयम् C₀₂ **5b** यज्ञः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यज्ञः E • सार्वकामिकः C₄₅E सर्वकालिकः C₉₄K₇ सर्वकामिक C₀₂ सार्वकालिकः K₈₂ सार्वकामिकाः K₁₀ **5c** अक्षयश्चाव्ययश्च C₄₅K₁₀K₇E अक्षयं चाव्ययं C₉₄C₀₂K₈₂ **5d** नाशनः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ नाशनम् C₄₅E नाशन C₀₂ **6a** करो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ करा C₀₂E • ह्यर्थो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ह्यर्थो E **6b** करस्तथा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ करतस्था E **6d** प्रविभागः C₄₅ प्रविभोगः C₉₄C₀₂(?)K₈₂K₇E प्रतिभोगः K₁₀ • फला स्मृता C₀₂ फलः स्मृतः C₉₄^{pc}C₄₅K₈₂ K₁₀K₇ फल स्मृतः C₉₄^{ac} प्रदः स्मृतः E

पञ्चशोध्येन शोध्येत अर्थयज्ञो वरानने ।
 शोधिते तु फलं शुद्धमशुद्धे निष्फलं भवेत् ॥ ११:७ ॥
 देव्युवाच ।
 पञ्चशोध्ये सुरश्रेष्ठ संशयो ऽत्र भवेन्मम ।
 कथयस्व विभागेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११:८ ॥
 रुद्र उवाच ।
 मनःशुद्धिस्तु प्रथमं द्रव्यशुद्धिरतः परम् ।
 मन्त्रशुद्धिस्तृतीया तु कर्मशुद्धिरतः परम् ।
 पञ्चमी सत्त्वशुद्धिस्तु क्रतुशुद्धिश्च पञ्चधा ॥ ११:९ ॥
 मनःशुद्धिर्नाम अविपरीतभावनया ।
 द्रव्यशुद्धिर्नाम अनन्यायोपार्जितद्रव्येन ॥ ११:१० ॥
 मन्त्रशुद्धिर्नाम स्वरव्यञ्जनयुक्ततया ।
 क्रियाशुद्धिर्नाम यथाक्रमाविपरीततया ।
 सत्त्वशुद्धिर्नाम रजस्तम-अप्रधानतया ॥ ११:११ ॥
 विधिमेवं यदा शुध्येद्यदि यज्ञं करोति हि ।
 तस्य यज्ञफलावाप्तिर्जन्ममृत्युश्च नो भवेत् ॥ ११:१२ ॥
 विनार्थेन तु यो यज्ञं करोति वरसुन्दरि ।

7b ०यज्ञो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०यज्ञ C₀₂ **7cd** शुद्धमशुद्धे C_ΣK₁₀K₇ शुद्धमशुद्धे K₈₂ शुद्धमशुद्धं E
8 देव्युवाच C_ΣK₈₂K₁₀K₇E om. K₁₀^{ac} **8a** ०शोध्ये C_ΣK₈₂ ०शोधय K₁₀K₇ ०शोधयः E • ०श्रेष्ठ
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०सेऽसौ C₀₂ **8b** ऽत्र भवे C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ऽत्रा भव E **9b** ०शुद्धिरतः C_Σ
 K₈₂K₇E ०शुद्धिगतः K₁₀ **9a** मन्त्रशुद्धिस्तृतीया C_ΣK₈₂K₁₀E मन्त्रशुद्धि तृतीया K₇ **9b** कर्मशुद्धि C_Σ
 K₈₂K₁₀E कर्मसिद्धि K₇ **9c** पञ्चमी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पञ्चमं E • ०शुद्धिस्तु C_ΣK₁₀K₇ ०शुद्धिश्च K₈₂
 E **9d** ०शुद्धिश्च पञ्चधा C₉₄C₄₅K₁₀K₇E ०शुद्धिस्तु पञ्चधा C₀₂ ०शुद्धिरतः परम् K₈₂ **10ab** ०शुद्धिर्ना
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०शुद्धि ना C₀₂ • ०भावनया C_ΣK₇E ०भावनवा K₈₂ ०भावनतया K₁₀ **10cd** ०शुद्धिर्ना
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E ०शुद्धि ना C₀₂K₇ • अनन्यायो C₄₅K₈₂K₁₀K₇ अन_ यो C₉₄ अन्यायो C₀₂
 स्वल्पोन्यायो E • ०द्रव्येन C_ΣK₈₂K₇E ०व्येन K₁₀ **11ab** मन्त्रशुद्धिर्ना C₉₄C₄₅K₁₀E मन्त्रशुद्धि
 ना C₀₂K₇ मन्त्रस्तुदिना K₈₂ • ०युक्ततया C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०युक्तया C₄₅ **11cd** ०शुद्धिर्ना
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०शुद्धि ना C₀₂K₁₀ • ०क्रमा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०क्रम C₀₂ • ०रीततया
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E ०रीतया C₄₅ ०_ तया K₇ **11ef** ०शुद्धिर्ना C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०शुद्धि ना
 C₉₄C₀₂ • ०धानतया C_ΣK₈₂K₁₀E ०धानत K₇ **12a** ०धिमेवं यदा C₄₅E ०धिमेव यदा C₉₄C₀₂K₈₂
 ०धिमेव य K₁₀ ०धिमेवं यथा K₇ **12ab** शुध्येद्यदि conj. सूयेद्यदि C₉₄K₈₂ पूर्य यदि C₄₅ सूयेद्यदि C₀₂
 सूयेद्यति K₁₀ सूयेद्यदि K₇ शुद्धय यदि E **12b** यज्ञं C₉₄C₄₅K₈₂E यज्ञ C₀₂K₇ संज्ञ K₁₀ • हि C_ΣK₈₂
 K₇E om. K₁₀ **12cd** ०वाप्तिर्ज C₉₄C₄₅E ०वाप्ति ज C₀₂K₁₀K₇ ०वापि ज K₈₂ **13b** ०सुन्दरि
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०सुन्दरी E

न तस्य तत्फलावाप्तिः सर्वयज्ञेष्वशेषतः ॥ ११:१३ ॥
यज्ञवाट कुरुक्षेत्रं सत्त्वावासकृतालयः ।
प्रत्याहार महावेदि कुशप्रस्तर संयमः ॥ ११:१४ ॥
विधि नियमविस्तारो ध्यानवह्निः प्रदीपितः ।
योगेन्धनसमिज्ज्वालतपोधूमसमाकुलः ॥ ११:१५ ॥
पात्रन्यास शिवज्ञानं स्थालीपाक शिवात्मकः ।
आज्याहुतिमविच्छिन्नं लम्बकसुवपातितः ॥ ११:१६ ॥
धारणाध्वर्युवत्कृत्वा प्राणायामश्च ऋत्विजः ।
तर्कयुक्तः सविस्तारः समाधिर्वयतापनः ॥ ११:१७ ॥
ब्रह्मविद्यामयो यूपः पशुबन्धो मनोन्मनः ।
श्रद्धा पत्नी विशालाक्षि संकल्प पद शाश्वतम् ॥ ११:१८ ॥
पञ्चेन्द्रियजयोत्पन्नः पुरोडाशोऽमृताशनः ।
ब्रह्मनादो महामन्त्रः प्रायश्चित्तानिलो जयः ॥ ११:१९ ॥
सोमपान परिज्ञानमुपाकर्म चतुर्यमः ।
इतिहास जलस्नानं पुराणकृतमम्बरः ॥ ११:२० ॥
इडासुषुम्नासंवेद्ये स्नानमाचमनं सकृत् ।

13d यज्ञेष्वशेषतः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ यज्ञेषु शेषतः E 14a वाट कुरु $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ वाटङ्कुरु C_{45} वाटकृतं E • क्षेत्रं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ क्षेत्र K_7 14b सत्त्वा $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ सत्त्वासत्त्वा C_{45}^{ac} • लयः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ लयम् C_{02} 14c वेदि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ देवि E 15a विधि नि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ विधिर्नि E • विस्तारो $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ विस्तारौ C_{45} 15b ध्यानवह्निः प्रदीपितः K_7 ध्यानवह्निप्रदीपितः $C_{94}K_{82}$ ध्यानं वह्निप्रदीपितः C_{45} ध्यानमग्निप्रदीपितः C_{02} ध्यान अग्निप्रदीपनः K_{10} ध्यानवृद्धिर्प्रदीपिनः E 15cd न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम $K_{10}K_7$ न्धनसमिज्ज्वालतपोधूप C_{94} न्धसत्त्वमिज्ज्वालतपोधूम C_{45} न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम C_{02} न्धनशमिज्ज्वालतपोधूम K_{82} न्धनसमिज्ज्वाला तपोधूम E 16a पात्र $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ पात्रा K_7 16c च्छिन्नं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ च्छिन्न K_7 16d लम्बक $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ लम्बक C_{02} त्र्यम्बक E • पातितः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ पातितम् E 17a ध्वर्युव K_{10} ध्वर्यव C_{Σ} ध्वर्यव K_{82} ध्वर्यव K_7 धर्मव E 17c युक्तः $C_{94}C_{45}K_{10}K_7E$ युक्त C_{02} युक्तिः K_{82} • विस्तारः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ विस्तारो C_{02} 18b न्मनः $C_{94}K_{82}K_{10}E$ त्मनः $C_{45}C_{02}K_7$ 18c पत्नी $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ पत्नी C_{94} • विशालाक्षि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ विशालाक्षी K_7E 18d पद शाश्वतम् $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ पद C_{94} श्वतम् C_{94} 19b डाशो $C_{\Sigma}K_{10}K_7$ भा K_{82}^{ac} भासे K_{82}^{pc} भागे E • मृता $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ मृगा C_{02} 19d त्तानिलो $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ त्तानिलो $C_{02}K_{10}$ • जयः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ जलाः E 20a परि $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ पर C_{02} 20c स्नानं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ स्नान C_{45} 20d पुराण $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ पुराणं E • कृतमम्बरः $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ कृतमम्बरम् C_{45} (unmetr.) 21a सुषुम्ना $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ सुषुम्ना C_{02} • वेद्ये $C_{94}E$ वेद्य $C_{45}K_{10}$ वेद्ये C_{02} वैद्य K_{82} भेदो K_7 21b सकृत् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ विदुः C_{02}

संतोषातिथिमादृत्य दयाभूतद्विजार्चितः ॥ ११:२१ ॥
 ब्रह्मकूर्च गुणातीत हविर्गन्ध निरञ्जनः ।
 ब्रह्मसूत्रं त्रयस्तत्त्वं बोधना मुण्डितं शिरः ॥ ११:२२ ॥
 निवृत्त्यादि चतुर्वेदश्चतुःप्रकरणासनः ।
 दक्षिणामभयं भूते दत्त्वा यज्ञं यजेत्सदा ॥ ११:२३ ॥
 विनार्थं यज्ञसम्प्राप्तिः कथिता ते वरानने ।
 आसहस्रस्य यज्ञानां फलं प्राप्नोति नित्यशः ॥ ११:२४ ॥
 आश्रमः प्रथमस्तुभ्यं कथितो ऽस्ति वरानने ।
 सदाशिवेन सद्धर्मं दैवतैरपि पूजितम् ॥ ११:२५ ॥

[ब्रह्मचारी]

ब्रह्मचर्यं निबोधेदं शृणुष्वनावहिता शुभे ।
 द्वितीयमाश्रमं देवि सर्वपापविनाशनम् ॥ ११:२६ ॥
 व्रतं ब्रह्मपरं ध्यानं सावित्री प्रकृतिर्लयम् ।
 ब्रह्मसूत्राक्षरं सूक्ष्मं त्रिगुणालय मेखलम् ॥ ११:२७ ॥
 दम दण्ड दया पात्रं भिक्षा संसारमोचनम् ।
 त्र्यायुषं द्व्यक्षरातीतं ज्ञानभस्म-अलङ्कृतम् ॥ ११:२८ ॥

23c cf. VSS 22.14ab: दक्षिणाभय भूतेभ्यः पशुबन्धः स्वयंकृतः 26cd cf. MBh 12.184.10A:
 गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति 27ab cf. VSS 16.8cd

21c ०तोषातिथिमादृत्य C_ΣK₈₂K₇E ०तोषातिथिमावृत्य K₁₀ 21d ०द्विजा० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
 ०दया० C₄₅ 22b ०हविर्ग० C₉₄C₀₂K₁₀K₇E ०हविर्ग० C₄₅ ०हविग K₈₂ 22c ०सूत्रं त्रयस् C₄₅
 K₁₀K₇E ०सूत्रत्रयस्तयस् C₉₄ ०सूत्रं त्रय C₀₂ ०सूत्रत्रयं K₈₂ 22d मुण्डितं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E मुण्डित०
 C₄₅K₇(unmetr.) 23a निवृत्त्या० em. निवृत्त्या० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ निवृत्त्या० E 23b ०प्रकरणासनः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ प्रकरणासनः C₀₂ प्रकरणासनः E 23c ०भयं भूते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०भक्षयम्भूतै
 C₄₅ 23d यज्ञं यजेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यज्ञ ददत् E 24a विनार्थं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विनार्थं C₀₂
 24b कथिता ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ कथितो स्मि C₀₂ कथितस्ते E • वरानने C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 E वरानने C₀₂ 24d प्राप्नोति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E प्राप्ति C₉₄ • नित्यशः C_ΣK₈₂K₇E मानवः
 K₁₀ 25a आश्रमः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E आश्रम C₄₅C₀₂ • ०स्तुभ्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ ०स्येष C₀₂
 ०स्यैवं E 25b ऽस्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₇ स्मि C₀₂K₁₀E 25c ०धर्मं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०धर्मं
 C₄₅ ०धर्मं E 25d दैव० C_ΣK₈₂K₇ देव० K₁₀E • पूजितम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पूजितम् C₄₅
 26a ०चर्यं C_ΣK₁₀K₇E ०चर्यं K₈₂ 26b ०वहिता शुभे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E ०वहितो भव C₀₂ ०वहितो
 शुभे K₁₀ 26d ०विनाशनम् C_ΣK₈₂K₇E ०प्रनाशनम् K₁₀ 27a ०परं ध्यानं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०परिज्ञानं
 E 27b ०कृतिर्लयम् C₉₄K₈₂K₇E ०कृतालयम् C₄₅ ०कृतीलयम् C₀₂ ०कृतिलः K₁₀ 27d ०लय
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०ल C₉₄ • मेखलम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ यत्फलम् E 28a दण्ड दया C_ΣK₁₀
 K₇ दण्डादयो E • पात्रं C_ΣK₈₂K₇E पात्र K₁₀ 28c ०युषं C_ΣK₁₀K₇E ०युष K₈₂
 28d भस्म C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भष्मम् E

स्नानव्रतं सदासत्यं शीलशौचसमन्वितम् ।
 अग्निहोत्र त्रयस्तत्त्वं जप ब्रह्मबिलस्वरः ॥ ११:२९ ॥
 द्वितीय आश्रमो देवि यथाह भगवान्शिवः ।
 ममापि कथितं तुभ्यं जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ ११:३० ॥
 [वानप्रस्थः]
 वानप्रस्थविधिं वक्ष्ये शृणुष्वायतलोचने ।
 यथाश्रुतं यथातथ्यमृषिदैवतपूजितम् ॥ ११:३१ ॥
 वैराग्यवनमाश्रित्य नियमाश्रममाहरेत् ।
 शीलशौलदृढद्वारे प्राकारे विजितेन्द्रियः ॥ ११:३२ ॥
 अधिभूतः स्मृतो माता अध्यात्मश्च पिता तथा ।
 अधिदैविकमाचार्यो व्यवसायाश्च भ्रातरः ॥ ११:३३ ॥
 श्रुतिः स्मृतिः स्मृता भार्या प्रज्ञा पुत्रः क्षमानुजः ।
 मैत्री बन्धुर्जटा चापं करुणा सुपवित्रकम् ।
 मुदिता मौन चत्वारः सर्वकार्यमुपेक्षका ॥ ११:३४ ॥
 यमवल्कलसंवीतस्तपःकृष्णाजिनाधरः ।
 उत्तरासङ्गमासीनो योगपट्टद्वरतः ॥ ११:३५ ॥

33ab cf. VSS 22.10ab: अध्यात्मनगरस्फीतः अधिभूतजनाकुलः

29a °व्रतं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ °व्रत C₄₅K₇E 29c °होत्र त्रयस्तत्त्वं K₈₂K₇E °होत्रन्त्रयस्तत्त्वं C₉₄
 °होत्रत्रयस्तत्त्वं C₄₅ °होत्रत्रयं तत्त्वा C₀₂ °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₁₀ 29d °बिलस्वरः corr. °बिलश्चरः C_Σ
 K₈₂K₁₀ °बिलेश्वर K₇E 30a द्वितीय आश्रमो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ द्वितीयमाश्रमो C₀₂ द्वितीयमाश्रमं
 E 30b यथाह C₉₄C₄₅K₈₂K₇ यथाह C₀₂K₁₀ यदाह E 30c ममापि कथितं तु C_ΣK₈₂K₁₀ ममापि
 कथितस्तु K₇ मयापि कथितो तु E 30d °मृत्यु C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °मृ C₉₄ • °नाशनं C_Σ
 K₈₂K₁₀E °नाशनः K₇ 31a °विधिं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °विधि C₄₅ 31d °दैवत C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E °दैवत C₀₂ 32a वैराग्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वैराग्या E 32b नियमा C_ΣK₈₂K₁₀K₇
 E मा K₈₂ • °श्रममा C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °श्रमनो हरेत् C₉₄ 32c °दृढ C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °दृष्ट
 E 32d °कारे C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E °कार C₀₂ 33a स्मृतो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ C₄₅
 स्मृतौ E 33c अधिदैविक em. GOODALL {अ}_ {भौ}_ क C₉₄ अधिभौतिक C₄₅C₀₂K₈₂K₇E
 अधिभौतिक K₁₀ 33d व्यवसायाश्च C_ΣK₈₂K₁₀K₇ व्यवसायश्च E 34a स्मृता C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀
 K₇E स्मृतो C₄₅ 34c बन्धुर्ज C₉₄C₄₅K₈₂K₇E बन्धु ज C₀₂K₁₀ 34e मौन चत्वारः C₉₄K₈₂K₁₀
 K₇E मौनश्चत्वारः C₄₅ मौन चत्वार C₀₂ 34f °कार्यमु C_ΣK₁₀K₇E °कार्यामु K₈₂ • °पेक्षका C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ °पेक्षया E 35a °संवीत C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °सान्वीत E 35b °कृष्णा C₉₄C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E °कृष्णां C₀₂ • °जिनाधरः K₇ °जिनधरः C_ΣK₈₂K₁₀ (unmetr.) °जिनं पुरः E 35d °दृढ
 C_ΣK₈₂K₇E °दृष्ट K₁₀ • °व्रतः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E C₉₄

वेदघोषेण घोषेण प्राणायामो ऽग्निहावनम् ।
जितप्राण मृगाकूलो धृति यज्ञः क्रिया जपः ॥ ११:३६ ॥
अर्थसंग्रह शास्त्रेषु सखा दमदयादयः ।
शिवयज्ञं प्रयुञ्जीत साधनाष्टकपूजनम् ॥ ११:३७ ॥
पञ्चब्रह्मजलैः पूतः सत्यतीर्थशिवहृदे ।
स्नानमाचमनं कृत्वा संध्यात्रयमुपासयेत् ॥ ११:३८ ॥
अक्षमाला पुराणार्थं जप शान्तं दिवानिशम् ।
ज्ञानसलिलसम्पूर्णमितिहासकमण्डलुः ॥ ११:३९ ॥
पञ्चकर्मक्रियोत्क्रान्ति जप पञ्चविधः सुखम् ।
साधनं शिवसंकल्पो योगसिद्धिफलप्रदः ॥ ११:४० ॥
संतोषफलमाहारः कामक्रोधपराजितः ।
आशापाशजयाभ्यासो ध्यानयोगरतिप्रियः ।
अतिथिभ्यो ऽभयं दत्त्वा वानप्रस्थश्चरेद्भूतम् ॥ ११:४१ ॥
वानप्रस्थमयं धर्मं गदित यत्पूर्वमवधारितं
संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञाननिर्मूलनम् ।

37d cf. DharmP 2.1: अष्टभिः साधनैरेभिश्चित्तं कायश्च यत्नतः । शोधयित्वा ततो योगी योगाभ्यासं समाचरेत् ॥ 38d cf. VSS II.59cd: शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत्

36a वेद० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E _द० C₉₄ • ण घोषेण C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ण घोषेण C₀₂
36b हावनम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇E हावन C₀₂ हावनम् C₄₅ 36d जपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
E जपः C₀₂ 37b सखा C₉₄K₈₂K₁₀K₇E सखो K₁₀ • दमद० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E दयद० C₀₂
दम० C₉₄ 37c यज्ञं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E यज्ञ C₀₂K₇ 37d पूजनम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
पूजकं C₀₂ 38a ब्रह्मजलैः पूतः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ब्र _ _ _ _ K₁₀ 38b तीर्थ० C₉₄K₈₂K₁₀K₇
तीर्थ E 38c चमनं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E चनं C₄₅ 38d सयेत् em. श्रयेत् C₉₄K₈₂K₁₀
K₇E 39a अक्षमाला C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E अक्ष_ला C₉₄ • पुराणार्थं C₉₄K₈₂E पुराणाश्च K₁₀
पुराणार्था K₇ 39b शान्तं C₉₄C₄₅C₀₂K₁₀K₇E शान्ति C₉₄K₈₂ 39c सलिल० C₉₄K₈₂K₁₀
K₇ सलिल० E 39d कमण्डलुः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ कमण्डलु E 40ab उत्क्रान्ति ज० C₉₄C₄₅K₁₀
उत्क्रान्तिज० C₀₂ उत्क्रान्तिज० K₈₂ उत्क्रान्तिज० K₇ उत्क्रान्ति ज० E 40d दः C₉₄K₈₂K₁₀K₇ दम्
E 41c भ्यासो C₉₄K₈₂K₁₀K₇ भ्यास E 41d रति० C₀₂K₈₂K₁₀K₇ _ C₉₄ रिति० C₄₅
रति० E 41e अतिथिभ्यो ऽभयं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ आतिथ्यश्चाभयं E • दत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
दारा C₀₂ 41f प्रस्थश्च० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E प्रस्थ च० C₀₂K₁₀ 42a गदित यत् पूर्वम् अवधारितम्
conj. गदितं पूर्वधारितम् C₉₄C₄₅ यत्पूर्वमवधारितं C₀₂E गदितं पूर्वधारितं K₁₀ गदितं यत्पूर्वधारितं K₈₂
गदितं यत्पूर्वमवधारितं K₈₂ गदितं यत्पूर्वमेधारितं K₇ 42b हरणमनित्यहरणमज्ञा० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
K₇ हरणं अनित्यहरणमज्ञा० K₈₂ हरणमनित्यहरणमज्ञा० C₀₂E

प्रज्ञावृद्धिकरममोघकरणं क्लेशार्णवोत्तारणं
जन्मव्याधिहरमकर्मदहनं सेवेत्स धर्मोत्तमम् ॥ ११:४२ ॥

[परिव्राजकः]

परिव्राजकधर्मोऽयं कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
सुखदुःखं समं कृत्वा लोभमोहविवर्जितः ॥ ११:४३ ॥
वर्जयेन्मधु मांसानि परदारांश्च वर्जयेत् ।
वर्जयेच्चिरवासं च परवासं च वर्जयेत् ॥ ११:४४ ॥
वर्जयेत्सृष्टभोज्यानि भिक्षामेकां च वर्जयेत् ।
वर्जयेत्संग्रहं नित्यमभिमानं च वर्जयेत् ॥ ११:४५ ॥
सुसूक्ष्मं मनसा ध्यात्वा दृशौ पादं विनिक्षिपेत् ।
न कुप्येत अनालाभे लाभे वापि न हर्षयेत् ॥ ११:४६ ॥
अर्थतृष्णास्वनुद्विग्नो रोषे वापि सुदारुणे ।
स्तुतिनिन्दा समं कृत्वा प्रियं वाप्रियमेव वा ॥ ११:४७ ॥
नियमास्तु परीधानं संयमावृतमेखलः ।

42d E adds here a Śārdūlavikrīḍita line: श्रद्धापूर्वकमेव यः सनियमं साक्षाच्च जीवन्निवः

43d cf. VSS 4.71: कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः । चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सर्वथा वीतकल्मषः ॥
44ab cf. Manu 2.177: वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान्निव्रयः । शुक्तानि यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥ 45b cf. Manu 2.188ab: भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकाच्चादी भवेद्भूती 46cd ≈ Manu 6.57: अलाभे न विषदी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् = VāsiṣṭhaDhS 10.22

42c (प्रज्ञा... उत्तारणम्) C_ΣK₈₂K₇E om. K₁₀ • °करममोघ° C_ΣK₈₂ (unmetr.) om. K₁₀
°कममोघ° K₇ °करं प्रबोध° E • °क्लेशार्णवो° C_ΣK₇ °क्लेशार्णवो° K₈₂ om. K₁₀ शोकार्णवो° E
42d सेवेत्स C₉₄C₄₅K₈₂K₇E सेवे स C₀₂ सेवेत् K₁₀ 43b कीर्तयिष्यामि C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
कीर्तयि_ मि C₉₄ 43c °दुःखं C₄₅ °दुःख C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E 43d लोभमोह° C₄₅ लाभालोभ°
C₉₄K₈₂K₁₀K₇ लाभलोभ° C₀₂ लाभालाभ° E • °वर्जितः C_ΣK₈₂K₇E °वर्जिताः K₁₀ 44a वर्जयेन्
C₉₄K₁₀ वर्जयेत् C₄₅C₀₂K₈₂K₇E 44c °वासं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ °वासश् E 44d °वासं C_ΣK₈₂
K₁₀K₇ °वासश् E 45ab (वर्जयेत्... च वर्जयेत्) C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ 45a वर्जयेत्सृष्ट°
C₀₂(?)K₈₂K₇ वर्जयेत्सृष्ट° C₉₄ om. C₄₅ वर्जयेत्सृष्ट° K₁₀ वर्जयेत्सृष्ट° E • °भोज्यानि C_ΣK₈₂K₁₀E
°भोजालि(?) K₇ 45b °क्षामेकां C₉₄K₁₀ om. C₄₅ °क्षामेकं C₀₂K₈₂ °क्षमेकञ् K₇ °क्षामेकश् E
46b दृशौ conj. शुचौ C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • पादं C₄₅C₀₂K₈₂K₇ पादं C₉₄ पाद K₁₀E • विनिक्षि°
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E _ निक्षि° C₉₄ विनिक्षि° K₇ 46c कुप्येत C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कुपेत C₀₂ •
अनालाभे K₈₂ मनोलाभे C₉₄C₄₅K₁₀K₇ मनोलाभो C₀₂ मनालाभे E 47a अर्थ° C₄₅C₀₂K₇ अर्था°
C₉₄K₈₂K₁₀ अथ E • °नुद्विग्नो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E °नुद्विग्नो C₀₂ 48a °धानं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
E °धानं K₇ °धाना C₀₂ 48b °वृत° C_ΣK₈₂K₇ °मृत° K₁₀ °नृत° E • °मेखलः C₉₄C₄₅K₈₂K₇
E °मेखलाः C₀₂ °मेखला K₁₀

निरालम्बं मनः कृत्वा बुद्धिं कृत्वा निरञ्जनाम् ॥ ११:४८ ॥
 आत्मानं पृथिवीं कृत्वा खं च कृत्वा मनोन्मनम् ।
 त्रिदण्डं त्रिगुणं कृत्वा पात्रं कृत्वाक्षरो ऽव्ययः ॥ ११:४९ ॥
 न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्यस्थो निर्ममो निरहंकृतः ॥ ११:५० ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे भिक्षां सप्तगृहं चरेत् ।
 न चासीत न तिष्ठेत न च देहीति वा वदेत् ॥ ११:५१ ॥
 यथालाभेन वर्तेत अष्टौ पिण्डान् दिने दिने ।
 वस्त्रभोजनशय्यासु न प्रसज्येत विस्तरम् ॥ ११:५२ ॥
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 इन्द्रियाणि वशंकृत्वा कामं हत्वा यतव्रतः ॥ ११:५३ ॥
 अतीतं च भविष्यं च न भिक्षुश्चिन्तयेत्सदा ।
 क्रोधमानमददर्पान्परिव्राज्जयेत्सदा ॥ ११:५४ ॥
 विरागं तु धनुः कृत्वा प्राणायामगुणैर्युतम् ।
 धारणाशरतीक्ष्णेन मृगं हत्वा मनेन्द्रियम् ॥ ११:५५ ॥

50cd cf. BhG 2.45cd: निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् 51b cf. GautDhS 23.18:
 तस्याजिनमूर्ध्वबालं परिधाय लोहितपत्रः सप्त गृहान्भक्षं चरेत् 53ab = MBh 12.237.15ab, Manu 6.45ab,
 NāradaParivrUp 3.61cd

48c ०बं मनः कृत्वा K₇ ०बमसत्कृत्वा C₉₄K₈₂ ०बमसंकृत्वा C₄₅ ०बमनंकृत्वा C₀₂ ०ब मनस्कृत्वा K₁₀
 ०बमनङ्कृत्वा E 48d बुद्धिं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ बुद्धि C₄₅E • निरञ्जनाम् em. निरञ्जनम् C_ΣK₁₀K₇E
 निरञ्जनः K₈₂ 49ab कृत्वा खं च C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E कृत्वा ॥ अ C₉₄ 49b मनोन्मनम् C_ΣK₈₂
 K₁₀ मनोन्मनः K₇ मनोन्मनैः E 49d ०क्षरो C_ΣK₈₂K₇E ०करो K₁₀ • व्ययः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ व्ययं
 C₀₂ व्यय K₇ द्रयम् E 50a ०धर्मं च C_ΣK₁₀K₇E ०धर्मं वा K₈₂ 50b ईर्ष्यां K₈₂K₇E ईर्ष्यां C_ΣK₁₀
 • ०द्वेषं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०द्वेष C₀₂ 50c निर्द्वन्द्वो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E निर्वन्द्वो C₀₂ • ०सत्यं
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०सत्यं C₀₂ 50d निर्ममो K₇E निर्मासो C_ΣK₈₂ निर्मासो K₁₀ • ०कृतः C_Σ
 K₁₀K₇ ०कृतं K₈₂ ०कृतिः E 51a दिवसस्यां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दिवसत्यां C₄₅ 51b भिक्षां
 C_ΣK₈₂K₇E भिक्षा K₁₀ 52a यथालाभेन C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E यथाला ॥ C₉₄ 52b अष्टौ C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ अष्ट E 52c ०शय्यासु C_ΣK₈₂K₇ ०शय्याश्च K₁₀ ०शय्यासु E 52d ०सज्येत C₉₄C₀₂
 K₈₂K₁₀ ०युज्ये C₄₅ ०सहेत K₇ ०सहेत E • विस्तरम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ विस्तरः E 53c वशंकृं C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E वसंकृं C₀₂ 53d हत्वा यतव्रतः C_ΣK₈₂K₇E कृत्वा यतः व्रतः K₁₀ 54b भिक्षुश्चिं
 C_ΣK₁₀K₇ भिक्षुश्चिं K₈₂ भिक्षु चिं E • सदा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E om. C₄₅ 54cd ०दर्पान्प
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०दर्पात्प C₄₅ 55a धनुः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ धनुष् E 55b प्राणायामगुं C₄₅
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇E प्राणायामङ्गुं C₉₄ • युतम् C_ΣK₁₀K₇ युतः K₈₂ वृतं E 55a ०तीक्ष्णेन K₁₀E
 ०तीक्ष्णेण C_ΣK₇ ०तीक्ष्णेण K₈₂

मैत्रीखङ्गसुतीक्ष्णेन संसारारिं निकृन्तयेत् ।
 करुणावर्तचक्रेण क्रोधमत्तगजं जयेत् ।
 मुदितावर्मबद्धाङ्गस्तूणं पूर्णमुपेक्षया ॥ ११:५६ ॥
 अनक्षरं परं ब्रह्म चिन्तयेत्सततं द्विज ।
 ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ।
 शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् ॥ ११:५७ ॥
 संसारार्णवतारणं शुभगतिः स ब्रह्म संध्याक्षरं
 ध्यायेन्नित्यमतन्द्रितो ह्यनुपमं व्यक्तात्मवेद्यं शिवम् ।
 रूपैर्वर्णगुणादिभिश्च विहितं दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमं
 यत्नोद्धृत्य समाश्रयेत्सुरगुरुं सर्वार्तिहर्ता हरम् ॥ ११:५८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे चतुराश्रमधर्मविधानो नामाध्याय एकादशमः ॥

57 ≈ Saubhāgyabhāskara of Bhāskararāya ad Lalitāsahasranāmastotra 302: ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः । शिवस्य हृदयं सन्ध्या तेनोपास्या द्विजातिभिः ॥ इति कश्यपादिवचनैः कौर्मपाद्मस्कान्दादिनिखिलपुराणेषु च तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्माण्डमार्कण्डेयादिपुराणेषु बहुशः शक्तिरहस्य-देवीभागवत-तृतीयस्कन्धादिषु च इदंपर्येण सर्वत्र ज्ञानार्णवकुलार्णवादितन्त्रेषु त्वपरिमित्या वर्णितम्

56a सुतीक्ष्णेन $K_{10}C_{94}K_7E$ सुतीक्ष्णेन $C_{45}C_{02}K_{82}^{pc}$ ण K_{82}^{ac} **56b** ऽसारारिं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$
 ऽसारारि $C_{02}K_7$ **56f** तूणं पूर्णमु० em. GOODALL तूणापूर्णमु० C_{94} तूणापूर्णमु० C_{45} तूनापूर्णमु०
 C_{02} तूणापूर्णमु० K_{82} तूणापूर्णमु० $K_{10}K_7$ तूणीपूर्णमु० E **57a** अनक्षरं C_{45} अनाक्षरं $C_{94}K_{82}$
 अनाक्षरं $C_{02}K_7E$ अनक्षरं K_{10} • परं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}E$ पर $C_{45}K_7$ **57c** हृदयं $C_{45}C_{02}$
 $K_{82}K_{10}E$ _ दयं C_{94} हृदये K_7 **57cd** विष्णुर्वि० $C_{94}K_{82}E$ विष्णुम्वि० C_{45} विष्णु वि० $C_{02}K_{10}$
 K_7 **57d** शिवः E शिवं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ **57d** ऽसयेत् $C_{94}C_{02}K_{10}$ ऽशयेत् $C_{45}K_{82}$ ऽश्रयेत् K_7
 E **58a** ऽगतिः $C_{02}E$ ऽगति $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$ (unmetr.) ऽगतिं K_7 • ऽक्षरं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$
 ऽक्षर C_{45} **58b** ऽतन्द्रितो $C_{94}K_{82}K_7E$ ऽतन्द्रितो C_{45} ऽतन्द्रिय C_{02} ऽतन्द्रियं K_{10} • ऽवेद्यं $C_{\Sigma}K_{82}$
 K_7E ऽवेद्य K_{10} (unmetr.) **58c** रूपैर्व० $C_{94}K_{82}K_7E$ रूपै व० $C_{45}C_{02}K_{10}$ • विहितं $C_{\Sigma}K_{82}^{ac}$
 (?) $K_{10}K_7$ रहितं K_{82}^{pc} (?) E • दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् $C_{94}K_{10}$ दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् K_{82} दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C_{45}
 $C_{02}K_7E$ **58d** यत्नोद्धृत्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ यत्नाद्धृत्य E • समाश्रये० $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ मणाश्रये० K_{10} •
 सर्वार्तिहर्ता हरम् $C_{\Sigma}K_{10}$ सर्वार्तिहर्ता हरं K_{82} सर्वार्तिहर्ता हरं K_7 सर्वार्तिहर्ता शङ्करम् E **Colophon:**
 नामाध्याय एकादशमः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ नामाध्याय एकादश K_7 नाम एकादशो ऽध्यायः E

[द्वादशमो ऽध्यायः]

[आतिथ्यधर्मः]

देव्युवाच ।

अहिंसा परमो धर्मः सततं परिकीर्त्यते ।

आतिथ्यकानां धर्मं च कथयस्व यदुत्तमम् ॥ १२:१ ॥

महेश्वर उवाच ।

अहिंसातिथ्यकानां च शृणु धर्मं यदुत्तमम् ।

त्रैलोक्यमखिलं देवि रत्नपूर्णं सुलोचने ॥ १२:२ ॥

चतुर्वेदविदे दानं न तत्तुल्यमहिंसकः ।

शृणु धर्ममतिथ्यानां कीर्तयिष्यामि सुन्दरि ॥ १२:३ ॥

[विपुलोपाख्यानम्]

आसीद्वृत्तं पुराख्यानं नगरे कुसुमाह्वये ।

कपिलस्य सुतो विद्वान्विपुलो नाम विश्रुतः ॥ १२:४ ॥

धर्मनित्यो जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च भद्रक्तः कृतनिश्चयः ॥ १२:५ ॥

धनाढ्यो ऽतिथिपूज्यश्च दाता दान्तो दयालुकः ।

न्यायार्जितधनो नित्यमन्यायपरिवर्जितः ॥ १२:६ ॥

भार्या च रूपिणी तस्य चन्द्रबिम्बशुभानना ।

Testimonia for this chapter: C₉₄ ff. 210r-215r, C₄₅ ff. 215v-219v, C₀₂ ff. 287v-283v (f. 291 is missing), K₈₂ ff. 17v-22r, K₁₀ exp. 58 (lower) – 62 (lower), K₇ ff. 225v-230r, E pp. 617-628; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

5b = MBh 12.218.13b

1ab धर्मः स० C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ E धर्मोऽस्स० C₀₂ **1c** आतिथ्य० C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E अतिथ्य० C₄₅ K₁₀ • धर्मं च C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E धर्मश्च C₀₂ धर्मानां K₁₀ **2** महेश्वर C_Σ K₁₀ K₇ E भगवान् K₈₂ **2b** शृणु C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E _ णु C₉₄ • धर्मं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ धर्मं C₀₂ E • ०त्तमम् C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ ०त्तमां E **2d** ०पूर्णं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ पूर्णं C₀₂ ०पूर्णां E • ०लोचने C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E ०लोचनं C₄₅ **3a** दानं C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₁₀ K₇ E नानं C₄₅ **4a** आसीद्वृत्तं C₉₄ K₈₂ E आशीदत्तं C₄₅ आसीद्वृत्तम् C₀₂ आसी वृत्तं K₁₀ आसीद्वृत्त K₇ • ०ख्यानं C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ ०ख्यातं E **4b** नगरे कुसुमाह्वये C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇ E नगरं कुसुमाह्वयम् C₀₂ K₁₀ **5c** ब्रह्मण्य० C₄₅ K₈₂ K₁₀ E ब्राह्मण्य० C₉₄ C₀₂ K₇ • ०ज्ञश्च C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E ०ज्ञ C₄₅ ०ज्ञश्च K₁₀ **5d** ०भक्तः C_Σ K₈₂ K₁₀ K₇ ०भक्त० E **6a** ०पूज्यश्च C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ E ०पूज्य C₄₅ K₈₂ ०पूजश्च K₁₀ **6b** दान्तो C₄₅ K₇ E दान्त C₉₄ C₀₂ K₈₂ दान्तोम(?) C₄₅ ^{pc} दान्त K₁₀ **6c** न्याया० C₀₂ K₈₂ K₇ E न्यायो० C₉₄ C₄₅ K₁₀ **6cd** नित्यम० C_Σ K₈₂ K₇ E नित्यम० K₁₀ **6d** ०वर्जितः C_Σ K₈₂ K₇ E ०वर्जयेत् K₁₀ **7b** ०बिम्ब० C_Σ K₁₀ K₇ E ०बिंबा K₈₂ • ०शुभानना C_Σ K₈₂ K₇ E ०निभानना K₁₀

पीनोत्तुङ्गस्तनी कान्ता सकलानन्दकारिणी ।
 पतिव्रता पतिरता पतिशुश्रूषणे रता ॥ १२:७ ॥
 अथ केनापि कालेन सूर्यरागमभूततः ।
 ग्रस्तभागत्रयस्त्वासीत्कृष्णमाधवमासिके ॥ १२:८ ॥
 स्नातुकामावतीर्यन्ते सर्वे पौरनृपादयः ।
 देवाश्च पितरश्चैव तर्प्यन्ते विधिवत्तथा ॥ १२:९ ॥
 केचिज्जुहति तत्राग्निं केचिद्विप्रांश्च तर्पयेत् ।
 केचिद्दानोपतिष्ठन्ति केचित्स्तुवन्ति देवताम् ॥ १२:१० ॥
 ध्यानयोगरताः केचित्केचित्पञ्चतपे रताः ।
 एवं प्रवर्तमानेषु राजनादिषु सर्वशः ॥ १२:११ ॥
 विपुलोऽपि हि तत्रैव गङ्गागण्डकिसंगमे ।
 भार्यया सह तत्रैव स्नात्वा क्षोमविभूषणः ॥ १२:१२ ॥
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः ।
 तत्रावसरसम्प्राप्तो ब्राह्मणोऽतिथिरागतः ॥ १२:१३ ॥
 भार्या तस्यातिरूपेण मोहिता ब्रह्मणस्तदा ।
 ब्राह्मणोऽपि तथैवेह रूपेणाप्रतिमो भवेत् ॥ १२:१४ ॥
 अन्योन्यदृष्टिसंस्कौ जातौ तौ तु परस्परम् ।

7ef cf. *Brahmavaivartapurāṇa* 4.27.174cd: पतिव्रते पतिरते पतिं देहि नमोऽस्तु ते

7d सकला० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E — — C₉₄ 7e पतिव्रता C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पतिव्रता C₄₅ •
 पतिरता C₉₄C₀₂K₈₂K₇E पतिरता C₄₅K₁₀ 7f पतिशुश्रूषणे C_ΣK₈₂K₇E पतिशुश्रूषणे K₁₀ 8b •भूततः
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •भूततः C₀₂ 9a •वतीर्यन्ते C_ΣK₈₂K₁₀K₇ च तीर्थन्ते E 9c देवाश्च C₉₄C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E देवश्च C₀₂ 9d तर्प्यन्ते C₉₄C₀₂K₈₂K₇E तर्प्यन्ते C₄₅K₁₀ 10a •चिज्जुहति C₉₄K₈₂
 K₁₀K₇E •चिज्जुहति C₄₅ •चिज्जुहति C₀₂ 10b विप्रांश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E विप्राश्च C₄₅ 10c दानो०
 C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ध्यानो० E 10d केचित्स्तुवन्ति C₉₄C₄₅K₇ केचि स्तुवन्ति K₈₂K₁₀ केचिद्वन्ति C₀₂
 केचित्स्तुवन्ति E • देवताम् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E देवता C₄₅K₇ 11a •रताः C_ΣK₈₂K₇E •रता K₁₀
 11d राजना० C_ΣK₈₂K₁₀K₇ राजना० E 12a •पि हि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ पि C₄₅ हि न K₈₂ पि च E
 12c भार्यया C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ भार्यया C₉₄C₀₂E 12d •भूषणः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E •भूषणैः C₀₂
 •भूषितः K₈₂ 13ab देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः C₄₅K₈₂K₁₀K₇ देवतागुरुवि_णामन्येषां तर्पणे रतः
 C₉₄ देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रताः C₀₂ om. K₈₂ देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणा रतः E 14b मोहिता
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E मोहितो C₄₅ • ब्रह्मणस्तदा C₉₄C₄₅K₇ ब्राह्मणास्तथा C₀₂ ब्राह्मणस्तदा K₈₂K₁₀
 ब्राह्मणस्य च E 14c ब्राह्मणो C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ब्राह्मणो C₄₅ • तथैवेह C₄₅K₈₂K₁₀E तथैवेह C₉₄
 तथैवेह C₀₂K₇ 14d रूपेणा० C₉₄K₈₂K₁₀K₇ रूपेणा० C₄₅ रूपेण C₀₂ रूपिणा० E 15a •संस्कौ
 C₀₂E •संस्कौ C₉₄K₈₂K₇ •स्कौ C₄₅ •संस्कौ C₀₂K₁₀ 15b जातौ तौ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E जातौ
 तौ तौ C₀₂ जातौ ता K₇

विपुलेनाञ्जलिं कृत्वा ब्राह्मण संशितव्रत ॥ १२:१५ ॥
 आज्ञापय द्विजश्रेष्ठ अद्य मे ऽनुग्रहं कुरु ।
 भार्याभृत्यपशुग्राम रत्नानि विविधानि च ॥ १२:१६ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु गृहीतो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ।
 यदि सत्यं प्रदातासि सुप्रसन्नं मनस्तव ॥ १२:१७ ॥
 विपुल उवाच ।
 सुप्रसन्नं मनो मे ऽद्य सुप्रसन्नं तपःफलम् ।
 शीघ्रमाज्ञापय विप्र यच्चाभिलषितं तव ।
 अदेयं नास्ति विप्रस्य स्वशिरःप्रभृति द्विज ॥ १२:१८ ॥
 ब्राह्मण उवाच ।
 यद्येवं वदसे भद्र भार्या मे देहि रूपिणीम् ।
 स्वस्ति भवतु भद्रं वः कल्याणं भव शाश्वतम् ॥ १२:१९ ॥
 विपुल उवाच ।
 प्रतीच्छ भार्या सुश्रोणीं रूपयौवनशालिनीम् ।
 अकुत्सितां विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १२:२० ॥
 भार्योवाच ।
 परित्याज्या कथं नाथ अपापां त्यजसे कथम् ।
 अतीव हि प्रियां भार्या निर्दोषां च कथं त्यजेः ॥ १२:२१ ॥

15d = MBh 12.213.18d and 12.347.1d

15d ब्राह्मण C₄₅C₀₂ ब्राह्मणः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E • शित० em. श्रित० C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • व्रत
 conj. व्रत C₉₄ व्रतः C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E 16b ग्रहं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ग्रह C₄₅ 16c भृत्य०
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E भृत्या० C₀₂ 17b ब्राह्मणो ऽब्रवीत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ब्राह्मणस्तथा C₀₂
 17c यदि सत्यं प्रदातासि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E om. C₀₂ 17d सुप्रसन्नं मनस्तव C₉₄C₄₅K₈₂K₇ om.
 C₀₂ सुप्रसन्नमनस्तव K₁₀E 18a प्रसन्नं मनो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E प्रसन्नमनो C₀₂K₁₀ 18b सुप्रसन्नं
 तपः० C_ΣK₈₂K₇E सुप्रसन्नतपः० K₁₀ 18c शीघ्र० C_ΣK₈₂K₇E शीघ्र० K₁₀ 18e अदेयं C_ΣK₈₂K₇E
 अदेय K₁₀ 18f स्वशिरः० C_ΣK₁₀K₇E शरीर० K₈₂ • भृति C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भृतिर् E 19 ब्राह्मण
 C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₇E ब्राह्मणा C₉₄ ब्रह्म K₁₀ 19b भार्या C_ΣK₈₂E भार्या K₁₀K₇ 19c स्वस्ति
 C_ΣK₈₂K₇ स्वस्ति K₁₀ स्वस्तिर् E 19d कल्याणं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कल्याण० C₀₂ • भव C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇ तव E 20 विपुल C_ΣK₈₂K₁₀K₇ विप्र E 20a भार्या C_ΣK₈₂K₇E भार्या K₁₀ •
 श्रोणीं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E श्रोणि C₀₂K₈₂K₁₀ 20b शालिनीम् C_ΣK₈₂E शालिनी K₁₀ शीलिनीं
 K₇ 20a अकुत्सितां विशालाक्षीं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E अकुत्सितां विशालाक्षि C₀₂ अकुत्सिता विशालाक्षी
 K₁₀ 20b निभाननाम् C_ΣK₈₂K₇E निभानना K₁₀ 21a त्याज्या C₉₄K₈₂K₇E त्याज्य C₄₅
 K₁₀ त्याज्य० C₀₂ 21c प्रियां C₉₄C₄₅K₈₂K₇E प्रियं C₀₂K₁₀ 21d निर्दोषां C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇E निर्दोष C₀₂ • त्यजेः C₉₄K₈₂K₇ त्यजेत् C₄₅C₀₂ त्यजेत् K₁₀E • च conj. स C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇E

सखा भार्या मनुष्याणामिह लोके परत्र च ।
दानं वा सुमहदत्त्वा यज्ञो वा सुबहुः कृतः ॥ १२:२२ ॥
अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं तपोभिर्वा सुदुष्करैः ।
श्रुतो मे पितृभिः प्रोक्तो ब्राह्मणैश्च ममान्तिके ॥ १२:२३ ॥
अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं श्रुतं मे बहुशः पुरा ।
मन्दपालो द्विजश्रेष्ठो गतः स्वर्गं तपोबलात् ॥ १२:२४ ॥
दानानि च बहून्दत्त्वा यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।
वेदांश्च जपयज्ञांश्च कृत्वा स द्विजसत्तमः ॥ १२:२५ ॥
प्राप्तद्वारोऽपि यस्यापि देवदूतैर्निवारितः ।
अपुत्रो नाप्नुयात्स्वर्गं यदि यज्ञशतैरपि ॥ १२:२६ ॥
इत्युक्तस्तु च्युतः स्वर्गान्मन्दपालो महानृषिः ।
पुत्रानुत्पादयामास शारङ्गांश्चतुरो द्विजः ॥ १२:२७ ॥
तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप्तो ह्यवारितः ।
कुलत्राणात्कलत्रास्मि भरणाद्भार्य एव च ॥ १२:२८ ॥
दारसंग्रहं पुत्रार्थे क्रियते शास्त्रदर्शनात् ।
यानि सन्ति गृहे द्रव्यं ग्रामघोषगृहाणि च ॥ १२:२९ ॥
दातुमर्हसि विप्राय न मां दातुमिहार्हसि ।

22ab मनुष्याणामिह C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E मनुष्याणामिह C₀₂ **22d** बहुः em. °बहु C_ΣK₈₂K₇
(unmetr.) °बहु K₁₀ °बहून् E • कृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कृतम् C₀₂ **23ab** स्वर्गं तपोभिर्वा
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्वर्गं — — र्वा C₉₄ **23d** °न्तिके C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E °न्तिकैः C₄₅
24a स्वर्गं C₉₄K₈₂K₇E स्वर्गं C₄₅C₀₂K₁₀ **24c** °पालो K₇E °पाल C_ΣK₈₂K₁₀ **25a** बहून् C_Σ
K₈₂K₁₀E बहून् C₇ **25b** यज्ञांश्च विविधांस्तथा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ यज्ञांश्च विविधांस्तथा K₇ यत्वा यज्ञांश्च
विविधां तथा C₄₅ स्यज्ञांश्च विविधांस्तथा E **25c** वेदांश्च जपयज्ञांश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇ वेदांश्च जपयज्ञांश्च
C₄₅ वेदांश्च जपयज्ञांश्च K₁₀ वेदांश्च जपयज्ञांश्च E **25d** स द्वि. conj. तद्वि. C_ΣK₈₂E तद्वि. K₁₀ सद्वि.
K₇ • °सत्तमः C_ΣK₁₀K₇E °सत्तम K₈₂ **26a** °द्वारो C_ΣK₈₂K₇E °द्वारे K₁₀ **26ab** यस्यापि दे.
C_ΣK₈₂K₇ यस्यापि दे. K₁₀ यस्यापि दे. E **26b** °दूतैर्नि. C_ΣK₈₂E °दूतैर्नि. K₁₀ °दूतैर्नि. K₇
26c °यात्स्वर्गं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E °यात्स्वर्गं C₀₂ **26d** °शतैरपि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E करोति
यः C₀₂ **27a** °क्तस्तु च्युतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E °क्तस्तु च्युतः C₀₂ **27c** पुत्रानु. C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀K₇E पुत्रानु. C₀₂ **27d** शारङ्गांश्च K₈₂K₇ शारङ्गांश्च C₉₄ शारङ्गांश्च C₄₅ शारङ्गांश्च C₀₂K₁₀ शारङ्गांश्च
E • द्विजः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E द्विज C₀₂ **28b** स्वर्गं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्वर्गं C₀₂ • °वारितः
C_ΣK₈₂K₇E °वारितः K₁₀ **28c** कुल. C₄₅ कल. C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • °त्राणात्क. K₁₀ °त्राणां
क. C_ΣK₈₂E °त्राणा क. K₇ • °स्मि C_ΣK₈₂K₇E °स्मि K₁₀ **28d** °आद्भार्य एव C₉₄C₀₂K₈₂K₇
E °आद्भार्यमेव C₄₅ °आ भार्य एव C₀₂K₁₀ **29a** °ग्रहं C₀₂K₁₀K₇E °ग्रहः C₉₄C₄₅K₈₂ • पुत्रा.
C_ΣK₈₂K₁₀K₇ पात्रा. E **29b** क्रियते C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E क्रियते C₄₅

भार्याया वचनं श्रुत्वा विपुलः पुनरब्रवीत् ॥ १२:३० ॥
 साधु भामिनि जानामि साधु साधु पतिव्रते ।
 जितो ऽस्म्यनेन वाक्येन अनेनास्मि हि तोषितः ॥ १२:३१ ॥
 अद्य ग्रहणकाले च द्विज आगत्य याचते ।
 ददामीति प्रतिज्ञाय अदत्त्वा नरकं व्रजे ॥ १२:३२ ॥
 नरकं यदि गच्छामि कुलेन सह सुन्दरि ।
 कल्पकोटिसहस्रे ऽपि नरकस्थो यशस्विनि ।
 मुक्तिमेव न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि ॥ १२:३३ ॥
 अदानाच्चाशुभं देवि पश्यामि वरवर्णिनि ।
 दानेन तु शुभं पश्ये स्वर्गलोके यदक्षयम् ॥ १२:३४ ॥
 नोक्तं मयानृतं पूर्वं नित्यं सत्यव्रते स्थितः ।
 सत्यधर्ममतिक्रम्य नान्यधर्मं समाचरे ॥ १२:३५ ॥
 भार्या धर्मसखेत्येवं त्वया पूर्वमुदाहृतम् ।
 यदि धर्मसखायासि सो ऽद्य काल इहागतः ॥ १२:३६ ॥
 द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः ।
 जिज्ञासार्थमहं भद्रे न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥ १२:३७ ॥
 माताव्यक्तः पिता ब्रह्मा बुद्धिर्भार्या दमः सखा ।
 पुत्रो धर्मः क्रियाचार्य इत्येते मम बान्धवाः ॥ १२:३८ ॥
 कालश्रेष्ठो ग्रहः सूर्यो गङ्गा श्रेष्ठा नदीषु च ।

39b ≈ 15.18b: श्रेष्ठा गङ्गा नदीषु च

30c वचनं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ वचन K_7 **30d** अब्रवीत् $C_{94}C_{45}C_{02}^{ac}K_{82}K_{10}K_7$ अब्रवीत् । विपुल उवाच ।
 $C_{02}^{pc}E$ **31a** जानामि $C_{45}C_{02}K_{82}E$ जानासि $C_{94}K_{10}K_7$ **31b** पति० $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ प्रति० K_{10}
31d तोषितः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ तोषिनः K_7 **32d** व्रजे $C_{94}K_{82}K_7$ व्रजेत् $C_{45}C_{02}K_{10}E$ व्रजे \times K_{82}^{ac}
33a यदि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ ययदि K_7 **33c** सहस्रे ऽपि $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ सहस्राणि $C_{02}E$ **33d** स्थो
 य० K_7E स्थाद्य० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$ स्था य० C_{45} **33e** मुक्तिमेव $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ मुक्तिमेवन् E
34a अदानाच्चा० $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ अदाना चा० C_{02} **34d** लोके $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$ om. K_{82}^{ac}
 लोकं E **35a** नोक्तं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7^{pc}E$ नोक्ता K_7^{ac} **35b** व्रते $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ व्रत० E **35d** चरे
 $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ चरेत् $K_{10}E$ **36a** धर्म० $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ धर्म K_{82} **36b** त्वया em. त्वयि $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$
 E **36c** सखाया० $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ सखा० C_{45} **37a** धरो $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ परो
 C_{45} **37c** र्थमहं $C_{\Sigma}K_{82}E$ र्थम्महं K_{10} र्थमह K_7 **38a** व्यक्तः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ व्यक्त C_{02}
 व्यक्तः K_7 **38b** बुद्धिर्भा० $C_{94}C_{45}K_{10}$ बुद्धि भा० $C_{02}K_{82}K_7E$ • दमः $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ दम K_{10}
 (unmetr.) • सखा $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ समा C_{94} **39a** श्रेष्ठो $C_{45}K_{82}K_7^{pc}$ श्रेष्ठ० $C_{94}C_{02}$
 K_{10} श्रेष्ठा K_7^{ac} श्रेष्ठः E **39b** श्रेष्ठा $C_{\Sigma}K_7E$ श्रेष्ठो K_{82} श्रेष्ठ K_{10}

चन्द्रक्षये दिनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ १२:३९ ॥
 शुश्रूषणार्थं विप्रस्य मया दत्तासि सुन्दरि ।
 सर्वस्वं ब्राह्मणे दत्त्वा वनमेवाश्रयाम्यहम् ॥ १२:४० ॥
 शङ्कर उवाच ।
 तूष्णीम्भूता ततो भार्या अश्रुपूर्णाकुलेक्षणा ।
 करे गृह्य विशालाक्षी ब्राह्मणाय निवेदिता ॥ १२:४१ ॥
 यानि सन्ति गृहे द्रव्यं हिरण्यं पशवस्तथा ।
 ददामि ते द्विजश्रेष्ठ ग्रामघोषगृहादिकम् ॥ १२:४२ ॥
 मुक्तावैडूर्यवासांसि दिव्याण्याभरणानि च ।
 सर्वान्गृहाण विप्रेन्द्र श्रद्धया दत्तसत्कृतान् ॥ १२:४३ ॥
 प्रीयतां भगवान्धर्मः प्रीयतां च महेश्वरः ।
 प्रीयन्तां पितरः सर्वे यद्यस्ति सुकृतं फलम् ॥ १२:४४ ॥
 रुद्र उवाच ।
 विपुलस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणेन तपस्विना ।
 आशीः सुविपुलं दत्त्वा विपुलाय महात्मने ॥ १२:४५ ॥
 वसेत्तत्र गृहे रम्ये भार्यामादाय तस्य च ।
 विपुलस्तु नमस्कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १२:४६ ॥
 ब्राह्मणमभिवाच्यैवं गतः शीघ्रं वनान्तरम् ।

39c दिनं C₉₄C₄₅K₈₂K₇ दिन० C₀₂K₁₀E 39d उत्तमः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E उत्तम C₀₂ 40a ०र्थ
 C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ०र्थ C₄₅ 41 शङ्कर C_ΣK₈₂K₁₀K₇ महेश्वर E 41a तूष्णीम्भूता C₉₄ तूष्णीम्भूता
 C₄₅ तूष्णीम्भूत C₀₂ तूष्णीम्भूता K₈₂K₁₀ तूष्णीम्भूती K₇ तूष्णीम्भूतां E • भार्या C_ΣK₈₂K₁₀K₇ भार्या E
 41b ०क्षणा C₉₄C₄₅K₈₂K₇ ०क्षणाः C₀₂ ०क्षणाः K₁₀ ०क्षणाम् E 41c ०क्षी C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०क्षी E
 41d ब्राह्मणाय निवेदिता C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ब्राह्मणाय निवेदिता C₄₅ 42b हिरण्यं C_ΣK₁₀K₇ हिरण्य०
 K₈₂E 42c ददामि C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E ददामि C₄₅ • ते द्विज० C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀E — ज० C₉₄
 त द्विज० K₇ 43a ०वैडूर्य० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ ०वैभार्य० C₀₂ ०वैर्य० K₈₂^{ac} ०वैदूर्य० K₈₂^{pc}E • ०वासांसि C_Σ
 K₈₂K₁₀E ०वासांसि K₇ 43c सर्वान्गृहाण C₉₄C₄₅K₈₂E सर्वान्गृहान् K₁₀ सर्वा गृहाण K₇ सर्वान्तान्गृह
 C₀₂ 43d ०सत्कृतान् em. ०सत्कृतान् C_ΣK₈₂K₇E ०सत्कृतम् K₁₀ 44b प्रीय० C_ΣK₈₂K₁₀K₇^{pc}E
 प्रीन० K₇^{ac} 44c प्रीयन्तां C₉₄ प्रीयतां C₄₅C₀₂K₈₂K₇E प्रीयता K₁₀ • पितरः C_ΣK₁₀K₇E पितर K₈₂
 44d अस्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E असि C₉₄ 45 रुद्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇ महेश्वर E 45a वचः श्रुत्वा
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वचःश्रुत्वा C₉₄ 45b तपस्विना C_ΣK₈₂K₇E तपस्विनाम् K₁₀ 46a वसेत्तत्र
 गृहे C₄₅K₈₂ वस तत्र गृहे C₉₄C₀₂K₁₀ वसःएन्तत्र गृहे K₇ वसते च गृहं E 46c विपुलस्तु C_ΣK₈₂K₇E
 विपुलस्य K₁₀ 46d कृत्वा चापि C_ΣK₈₂K₁₀ xxxx K₇ कृत्वा च वि० E 47a ब्राह्मण० C_ΣK₈₂K₇E
 ब्राह्मणा० K₁₀ • ०धैवं em. ०धैवं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E ०धवं K₇ ०धेवं C₄₅ 47b शीघ्रं C_ΣK₈₂K₇E
 शीघ्रं K₁₀

वने मूलफलाहारो विचरेत महीतले ॥ १२:४७ ॥
 एकाकी विजने शून्ये चिन्तया च परिभुतः ।
 क गच्छामि क भोक्ष्यामि कुत्र वा किं करोम्यहम् ॥ १२:४८ ॥
 न पथं विषयं वेद्मि ग्रामं वा नगराणि वा ।
 खेटखर्वटदेशं वा जानामीह न कंचन ॥ १२:४९ ॥
 अमुं सुशैलं पश्यामि विपुलोदरकन्दरम् ।
 तमारुह्य निरीक्ष्यामि ग्रामं नगरपत्तनम् ॥ १२:५० ॥
 एवमुत्त्वा तु विपुलः शनैः पर्वतमारुहत् ।
 वृक्षच्छायां समालोक्य निषसाद श्रमान्वितः ॥ १२:५१ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु वृक्षशाखावतार्य च ।
 अपूर्वं च सुरूपं च सुगन्धत्वं च शोभनम् ॥ १२:५२ ॥
 फलं गृह्य विचित्रं च हृदयानन्दनं शुभम् ।
 विपुलस्याग्रतः कृत्वा पुनर्वृक्षं समारुहत् ॥ १२:५३ ॥
 विपुलश्चित्रवद्दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 अहो वा स्वप्नभूतो ऽस्मि अहो वा तपसः फलम् ॥ १२:५४ ॥
 न पश्यामि न जिघ्रामि न च स्वादं च वेद्म्यहम् ।
 वार्त्तापि न च मे श्रोता प्रतिजानामि कंचन ॥ १२:५५ ॥
 एवमुत्त्वा ह्यनेकानि फलं गृह्य मनोरमम् ।

47c फलाहारो C_२K_{८२}K_{१०}K_७^{pc}E फाहारो K_७^{ac} 48a एकाकी C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E एका C_{९४}
 48b परि C_२K_{८२}K_{१०}E पलि K_७ 48c क गच्छामि C_२K_{८२}K_{१०}E क्ष गच्छामि K_७ • क भोक्ष्यामि
 C_{९४} क भोज्यामि C_{४५}K_{८२}K_{१०} क भोक्ष्यामि C_{०२} क भोक्ष्यामि K_७ किं भोक्ष्यामि E (unmetr.) 49a विषयं
 वेद्मि C_{९४}K_{८२}K_{१०}E विषयं वेद्मि C_{४५}C_{०२} विषयं वेद्मि K_७ 49b वा C_{९४}C_{०२}K_{१०}K_७E च C_{४५}K_{८२}
 49c खेट C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E क्षेत्र C_{०२} • खर्वट E कर्पट C_२K_{८२}K_{१०}K_७ 49d कंचन em.
 कश्चन C_२K_{८२}K_{१०}K_७E 50a सुशैलं C_२K_{८२}K_{१०}E सुशैलं K_७ 50b विपुलो C_२K_{८२}K_७E विलो
 K_{१०} 50c निरीक्ष्यामि C_२K_{८२}K_{१०}E निरीक्ष्यामि K_७ 51a एवमु C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E एकं उ C_{४५}
 51b रुहेत् E रुहेत् C_२K_{८२}K_{१०}K_७ 51c छायां C_२K_{८२}K_{१०}E छाया K_७ 52a एतस्मिन्नेव
 C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}E एतस्मिन्नेव C_{०२} एतस्मिन्नेव K_७ • काले तु C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०} कालेन C_{०२}E कालेन K_७
 52b वृक्ष C_२K_{१०}K_७^{pc}E वृक्षा K_{८२}K_७^{ac} 52c सुरूपं C_{९४}C_{०२}K_{१०}K_७E स्वरूपं C_{४५}K_{८२} 53d पुनर्वृक्षं
 समारुहत् C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E पुन वृक्ष समारुहम् C_{०२} पुनर्वृक्ष समारुहं K_{१०} 54a त्रवद्दृष्ट्वा C_{९४}C_{४५}K_{८२}
 K_{१०}K_७E त्रव दृष्ट्वा C_{०२} 54cd भूतो ऽस्मि अहो C_२K_{१०}K_७E संभूतो ऽस्म्यहो K_{८२} 55a जिघ्रामि
 C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E च ग्रामि C_{४५} 55c श्रोता C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E श्रोत्रा C_{९४} 55d कंचन em.
 कश्चन C_२K_{८२}K_{१०}K_७E 56a मुत्त्वा C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E मुक्ता C_{०२} 56b गृह्य C_२K_{८२}K_{१०}
 E गृह K_७

सुनिरीक्ष्य पुनर्जिघ्रन् पुनर्जिघ्रन्निरीक्ष्य च ॥ १२:५६ ॥
 फलं चात्र निरूप्यन्तो देशं वाप्यवलोकयन् ।
 पाथेयरहितश्चास्मि देवदत्तं फलं मम ॥ १२:५७ ॥
 तत्फलं प्रतिगृह्यैव नगरं प्रविशाम्यहम् ।
 प्रार्थयित्वा तु यत्किञ्चिज्जीवनार्थं चराम्यहम् ॥ १२:५८ ॥
 ततः शैलमतिक्रम्य नगरं प्रविवेश ह ।
 पथि कश्चिज्जनः पृष्ठः किं नाम नगरं त्विदम् ॥ १२:५९ ॥
 स होवाच पथीकेन किमपूर्वमिहागतः ।
 दक्षिणापथदेशोऽयं नरवीरपुरं त्वदः ॥ १२:६० ॥
 राजा सिंहजटो नाम राज्ञी तस्य च केकयी ।
 अतिवृद्धो जराग्रस्तः केकयी च तथैव च ॥ १२:६१ ॥
 दाता सर्वकलाज्ञश्च युद्धे वीर्यबलान्वितः ।
 ब्रह्मण्यो वत्सलो लोके सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२:६२ ॥
 विपुल उवाच ।
 अत्र श्रेष्ठिमुपास्यामि नाम वा तस्य किं वद ।
 कतमो देश तद्वासः कथयस्व न संशयः ॥ १२:६३ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु पथिकोवाच तं पुनः ।

56c निरीक्ष्य C_२K_{८२}K_{१०}E निरीक्ष K_७ 56cd पुनर्जिघ्रन्पुनर्जिघ्रन् C_{९४}C_{४५}K_{८२}E मुन जिघ्रं पुन जिघ्रं
 C_{०२} पुनर्जिघ्र पुनर्जिघ्र K_{१०} पुनर्जिघ्र पुनर्जिघ्र K_७ 56d निरीक्ष्य C_२K_{८२}K_{१०}E निरीक्ष K_७ 57a चात्र C_{४५}
 C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E चा C_{९४} चात्र C_{९४} • निरूप्यन्तो E निरूप्यान्ति C_{९४} निरूप्यां चा C_{४५} निरूप्यन्ति
 C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७ 57b लोकयन् C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E लोकयत् C_{४५} 57c पाथेयं C_२K_{८२}K_७
 E पथेयं K_{१०} • रहितश्चा C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E रहिते चा C_{०२} 57d दत्तं C_{९४}K_{८२}K_७ दत्तं
 C_{४५}C_{०२}K_{१०}E • फलं C_२K_{८२}K_{१०}E om. K_७ 58a गृह्यैव C_{४५}K_{१०}E गृह्येव C_{९४}K_७ गृहे च C_{०२}
 गृह्यैवं K_{८२} 58c तु C_२K_{८२}K_{१०}K_७ च E 58cd यत्किञ्चिज्जी C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_{१०}K_७E यत्किञ्चि जी
 C_{०२} 59d नगरं त्विदम् C_{९४}K_{८२}K_७E नगर त्विदम् C_{४५}C_{०२} नगरं त्विह K_{१०} 60a स हो C_{९४}C_{०२}
 K_{८२}K_७E अहो C_{४५}K_{१०} • पथीकेन C_२K_{८२}K_{१०}E पथीको न K_७ 60b गतः C_२K_{८२}K_७E तवः
 K_{१०} 60c पथं C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E पथे C_{४५} 60d पुरं त्वदः C_{४५} पुरं त्वयः C_{९४} पुरं त्वयं
 C_{०२}K_{८२}K_{१०} पुरन्दरः K_७ पुरं स्वयम् E 61a राजा C_२K_{८२}K_{१०} राजा हि K_७ राज E • जटो C_२K_{८२}
 K_{१०}K_७ यतो E 61b केकयी C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E कैकयी C_{९४} 61d केकयी C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}
 K_७E कैकयी C_{९४} • तथैव च C_२K_{८२}K_{१०}E तथैव र K_७ 62a दाता C_{४५}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७E ता C_{९४}
 • कला C_२K_{८२}K_{१०}K_७ 62b युद्धे C_२K_{८२}K_७E युद्धो K_{१०} 63a पास्यामि C_{९४}C_{४५}
 K_{८२}K_{१०}K_७E पस्यामि C_{०२} 63b नाम C_{९४}C_{४५}K_७ नाम C_{०२}K_{८२}K_{१०}E • वद C_{९४}C_{०२}K_{८२}K_{१०}K_७
 E वदः C_{४५} 63c देश तं C_{०२}K_{१०} देशस्तं C_{९४}C_{४५}K_{८२}K_७E (unmetr.) 63d कथयस्व C_{९४}C_{०२}
 K_{८२}K_{१०}K_७E कथयस्य C_{४५} 64a विपुलेनैव C_२K_{८२}K_{१०}E विपुलेनैव K_७

मम भीमबलो नाम श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ १२:६४ ॥
 श्रेष्ठिकः पुण्डको नाम ख्यातः श्रेष्ठिक उच्यते ।
 कौतुकं तव यद्यस्ति तदागच्छ मया सह ॥ १२:६५ ॥
 एवमस्त्विति तेनोक्तो विपुलेन महात्मना ।
 तेनैव सह निर्यातः श्रेष्ठिकस्य गृहं प्रति ॥ १२:६६ ॥
 श्रेष्ठिकः स्वगृहासीनो दृष्टः स विपुलेन तु ।
 तस्यान्तिकमुपागम्य तत्फलं स निवेदितः ॥ १२:६७ ॥
 अहो फलमिदं श्रेष्ठमहो फलमिहानितम् ।
 अहो रूपमहो गन्धमहो फलं सुशोभनम् ॥ १२:६८ ॥
 तत्फलं न महीजातं न मेरौ न च मन्दरे ।
 देवलोकिक सुव्यक्तं न मर्त्यमुपजायते ॥ १२:६९ ॥
 अहो ऽस्मि स फलं भोक्ता राजार्हं च न संशयः ।
 दौकयित्वा फलं दिव्यं राजानं तोषयाम्यहम् ॥ १२:७० ॥
 ततस्त्वरित गत्वैव फलं गृह्य मनोहरम् ।
 आदरेणोपसृत्यैव राजानं स फलं ददौ ॥ १२:७१ ॥
 राजा च स फलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।

64c मम भीमबलो नाम $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ मम भी_ बलो नाम C_{94} om. E 64d श्रेष्ठिकस्य गृहागतः
 $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ पथिको ऽहमिदानीम् । को भवान् तस्य विषये किं वा ज्ञातुं चिकीर्षसि ॥
 E 66a ऽस्त्विति $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ ऽस्ति $C_{45}C_{02}$ • तेनोक्तो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ तेनोक्तो K_7 तेनोक्तौ E
 66b ऽत्मना $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ ऽत्मनाः K_7 66c तेनैव $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ तेनैव K_7 66d प्रति $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}K_7$ प्रति: $C_{02}E$ 67a श्रेष्ठिकः $C_{45}C_{02}K_{10}K_7E$ श्रेष्ठितः C_{94} श्रेष्ठिक K_{82} 67b दृष्टः स
 $C_{45}K_{82}K_7E$ दृष्टः C_{94} दृष्ट स C_{02} दृष्टस्य K_{10} 67c ऽगम्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ ऽगत्य K_7 67d स
 निवेदितः $C_{\Sigma}K_{10}E$ सन्निवेदितः K_{82} संनिवेदितः K_7 68ab श्रेष्ठमहो $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ श्रेष्ठ अहो
 C_{02} 68cd गन्धमहो फलं corr. गन्धमहो फल $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}E$ गन्धमहो गन्धमहो फल C_{45} गन्ध
 अहो फल K_{10} गन्धो फलं अहो K_7 69a तत्फ० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ यत्फ० E 69b मेरौ $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_7E$ मेरौ $C_{02}K_7E$ • मन्दरे conj. कन्दरे $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ 69c देवलोकिक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$
 K_7E देवलोकिक K_{10} 69d मर्त्यमुपजायते $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ मर्त्यमुपजायते C_{94} मर्त्य सुपजायते C_{45}
 मह्यमुपजायते E 70a अहो $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ हो C_{94} अहो E • स फलं $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$
 सफलम् C_{94} तत्फलं E • भोक्ता $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ भोक्तं K_7 70b राजार्हं च $C_{02}K_{10}$ राजार्हश्च $C_{94}C_{45}$
 K_7E राजार्हश्च K_{82} 70c दौकयित्वा $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ दौकयित्वा K_{10} 71a त्वरित $K_{82}K_7E$ त्वरितं
 $C_{\Sigma}K_{10}$ (unmetr.) 71b गृह्य $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ गृह्य C_{45} • ऽहम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ ऽहम् $K_{10}E$
 71c ऽसृत्यैव $C_{94}C_{45}E$ ऽसृत्यैव $C_{02}K_{10}K_7$ ऽसंगत्य K_{82} 71d स फलं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ तत्फलं E
 72a स फलं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ तत्फलं E 72b विस्मयं $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ विस्मय K_{10}

कुतः श्रेष्ठि त्वया नीतं फलं पूर्वं मनोहरम् ॥ १२:७२ ॥
 स्वादुमूलं फलं कन्दं दृष्टं पूर्वं न तादृशम् ।
 रूपगन्धगुणोपेतं हृदयानन्दकारकम् ॥ १२:७३ ॥
 सद्य एवोपयुञ्जामि त्वया दत्तमिदं फलम् ।
 कीदृशं स्वाद विज्ञानमिच्छामि कुरु माचिरम् ॥ १२:७४ ॥
 ततः स भक्षयामास फलं चामृतसंनिभम् ।
 अमृतोपमसुस्वादं सर्वं च बुभुजे नृपः ॥ १२:७५ ॥
 सद्यः षोडशवर्षस्य यौवनं समपद्यत ।
 न वलीपलितं सद्यो न जरा न च दुर्बलः ॥ १२:७६ ॥
 केशदन्तनखस्निग्धो दृढदन्तो दृढेन्द्रियः ।
 तेजश्चक्षुर्बलप्राणान्सद्यः सर्वानवाप्तवान् ॥ १२:७७ ॥
 मन्त्री पुरोहितोऽमात्यः सर्वे भृत्यजनास्तथा ।
 पौरस्त्री बालवृद्धाश्च सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ १२:७८ ॥
 राजा सिंहजटो नाम तुष्टिमेव परां गतः ।
 प्रहर्षमतुलं चैव प्राप्तवान्स नरेश्वरः ॥ १२:७९ ॥
 उवाच राजा तं श्रेष्ठिं स्वार्थतत्परनिर्दयः ।
 कुरु भीमबलस्त्वेवं फलमानय अद्य वै ॥ १२:८० ॥
 पुनर्मे यौवनप्राप्तिस्त्वत्प्रसादान्नरोत्तम ।

72c श्रेष्ठि C_ΣK₈₂K₁₀K₇ श्रेष्ठ E 72d फलं पूर्वं मनोहरम् corr. फलं — — — हरम् C₉₄ फलम्यत्वं मनोहरम्
 C₄₅ फलं पूर्वं मनोहरम् C₀₂K₈₂K₁₀K₇ फलं सर्वमनोहरम् E 73a मूलं फलं K₇ मूलफलं C_ΣK₈₂
 K₁₀E 73ab कन्दं दृष्टं पू० em. कन्दं दृष्टा पू० C₉₄K₈₂K₁₀ स्कन्द दृष्टा पू० C₄₅ स्कन्द दृष्ट पू०
 C₀₂ कन्द दृष्टान्त्वं K₇ स्कन्द दृष्टा पू० E 73b तादृशम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तादृशं C₀₂ यादृशम्
 E 73d कारकम् C_ΣK₁₀K₇E कारकः K₈₂ 74a सद्य एवोपयुञ्जामि C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सत्य एव
 प्रभुञ्जामि E 74c स्वाद विज्ञानम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇ स्वादु विज्ञातुम् E 75a ततः C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E
 तत C₄₅ 75cd स्वादं सर्वं च C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E स्वा — — — C₉₄ 76a सद्यः corr. C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇E 76b पद्यत C₉₄C₄₅ पद्यते C₀₂K₈₂K₁₀K₇E पद्यत K₇ 76c वली C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वलि०
 E 77b दन्तो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ देहो E • दृढेन्द्रियः C_ΣK₈₂K₇E दृढेन्द्रिः K₁₀ 77c चक्षुर्बलप्राणा०
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ चक्षुर्बलप्राणा० C₀₂ चक्षुर्बलं प्राणा० K₇ चक्षुर्बलप्राणा० E 77d सद्यः corr.
 सद्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇E 78a पुरोहितोऽमात्यः C₉₄C₀₂K₁₀ पुरोहितो मात्य C₄₅K₈₂K₇ पुरोहितामात्य
 E 78b सर्वे भृत्यजनास्तथा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E जनास्तथास्तथा C₄₅ 78c स्त्री C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇ स्त्रि E 78d सर्वे C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E — C₉₄ • गताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E गतः C₀₂
 79b परां C_ΣK₈₂K₇E परं K₁₀ 80a राजा तं C_ΣK₈₂K₇E राजनं K₁₀ • श्रेष्ठिं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ श्रेष्ठं
 E 80b दयः C_ΣK₈₂K₁₀K₇ दय E 80c कुरु C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शृणु E • भीमबलस्त्वेवं C₄₅C₀₂
 K₈₂ भीमवस्त्वेवं C₉₄E भीमबलस्त्वेव K₁₀ भीमबलस्त्वेवं K₇ 81b उत्तम C_ΣK₈₂K₁₀K₇ उत्तमः E

केकर्यां दुर्बलां वृद्धां पुनः प्रापय यौवनम् ॥ १२:८१ ॥
 स राज्ञा एवमुक्तस्तु श्रेष्ठी भीमबलस्तथा ।
 प्रत्युवाच ह राजानं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ १२:८२ ॥
 न वनेन वने राजन्न वाणिज्यकृषेण वा ।
 केनापि कुलपुत्रेण तव दर्शनकांक्षया ॥ १२:८३ ॥
 दत्तो ऽस्मि तेन राजेन्द्र मया दत्तो ऽसि भूपते ।
 न ते शक्नोम्यहं राजन्वक्तुं वैदेशिनं नरम् ॥ १२:८४ ॥
 श्रुत्वा भीमबलवाक्यं प्रत्युवाच ततः पुनः ।
 अमात्यकुलपुत्रस्त्वं ब्रूहि मद्बचनं पुनः ॥ १२:८५ ॥
 यदि नास्ति किं मे दत्तं मया वा मार्गितो भवान् ।
 यत्र ह्येको बहवो ऽत्र जायन्ते नात्र संशयः ॥ १२:८६ ॥
 आगमोपायमार्गं च तेनैव स तु गम्यताम् ।
 अवश्यं तेन गन्तव्यं तेन मार्गेण मार्गय ॥ १२:८७ ॥
 अदत्त्वा फलमन्यच्च शिरश्छेद्यामि दुर्मते ।
 छेद्यश्चण्डविचण्डाभ्यां रक्ष भीमबलाधमः ॥ १२:८८ ॥
 ततो भीमबलः क्रुद्धः खड्गं गृह्य शशिप्रभम् ।

✧

87d C₀₂ breaks off here missing one folio (f. 291); it resumes at 12.113d in f. 292.

✧

81c केकर्यां दुर्बलां K₈₂ कैकयीन्दुर्बलान् C₉₄ केकर्यां C₄₅ केकयी दुर्बला C₀₂K₁₀E कैकयी दुर्बलां K₇
 81cd वृद्धां पुनः C₄₅K₈₂K₁₀K₇ वृद्धा पुनः C₀₂E 81d प्रापय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 E प्राप C₀₂ 82b श्रेष्ठी C₀₂E श्रेष्ठि C₉₄C₄₅K₈₂K₇ श्रेष्ठि K₁₀ • बलस्तथा C_ΣK₈₂E बलस्तदा
 K₁₀K₇ 82c वाच ह C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वाचाह E • राजानं C_ΣK₁₀K₇E राजान K₈₂ 83a न
 वनेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ न फलेदं E 83ab राजन्न C₉₄C₀₂K₈₂K₇E राजान C₄₅K₁₀ 83c कुलं C_Σ
 K₈₂K₁₀E कुं K₇ 84a ऽस्मि तेन C_ΣK₈₂K₇ स्मिन्तेन K₁₀ ऽस्मि तव E 84b दत्तो ऽसि C₉₄C₄₅
 K₁₀K₇ दत्तासि C₀₂ दत्तो स्मि K₈₂ प्राप्तोषि E 84c ते C_ΣK₈₂K₁₀K₇ च E 84cd राजन्वक्तुं C₄₅
 K₈₂K₁₀K₇E रा कुम् C₉₄ राजान्वक्तुम् C₀₂ 84d वैदेशिनं नरम् C₄₅C₀₂K₈₂K₇ वैदेशिनचरम्
 C₉₄ वैदेशिनं नरः K₁₀ च देहि तन्नरः E 85a बलं C₉₄C₄₅ बलं C₀₂K₈₂K₁₀K₇E 85c अमात्यं
 C_ΣK₈₂K₇E अमात्यं K₁₀ • पुत्रस्त्वं C_ΣK₈₂K₁₀E पुत्रं त्वं K₇ 86a किं मे दत्तं K₇ किमे दत्तं
 C_ΣK₈₂K₁₀ किमेतत्तं E 86b मार्गितो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ प्रार्थितो E • भवान् C_ΣK₈₂K₁₀E भगवन्
 K₇ 86c यत्र ह्येको बहवो ऽत्र C₉₄K₈₂K₁₀K₇ यत्रैको बहवो ऽत्रैव C₄₅ यतश्चैक बहून्तत्र C₀₂ यत्रश्चैको
 बहून्तत्र E 86d जायन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E जायते C₀₂ 87b तेनैव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E तेनैव
 C₀₂ 87c अवश्यं तेन C₄₅K₈₂K₁₀K₇E अवश्यं न C₉₄ • गन्तव्यं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E बुद्धव्यं C₄₅
 87d मार्गय C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मार्गयः E 88a अदत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₇E अदत्ता K₁₀ अदत्त्वाफत्वा
 K₇^{a.c} 88c छेद्यश्च K₈₂ छेद्ये च C₉₄K₁₀ छेदे च C₄₅K₇ छेद्ये च E 88d धमः C₉₄K₈₂K₁₀K₇
 E धम C₄₅ 89a बलः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E बल K₈₂ 89b शशिप्रभम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ शशी
 प्रदम् E

अलङ्घ्य वचनं राज्ञः कुलपुत्रं ब्रज त्वरम् ॥ १२:८९ ॥
 मा रुष कुलपुत्रं त्वं मया वध्यो भविष्यसि ।
 सद्यो ऽस्ति फलमन्यद्वा देहि राजानमद्य वै ॥ १२:९० ॥
 यत्र प्राप्तं फलं दिव्यं तत्र वादेशय त्वरम् ।
 तत्फलेन विना भद्रं दुर्लभं तव जीवितम् ॥ १२:९१ ॥
 विपुल उवाच ।
 जीविताशामहं प्राप्तो वैदेशी भवनं तव ।
 कृतकर्ता कथं वध्यः प्राप्नुयामहमद्य वै ॥ १२:९२ ॥
 फलं वा न पुनस्त्वन्यद्दातुं शक्यं न केनचित् ।
 सह्यपर्वतशैलाग्रे आसीनः श्रान्तमानसः ॥ १२:९३ ॥
 वानरस्तत्फलं गृह्य मम दत्त्वा पुनर्गतः ।
 मया दत्तमिदं तुभ्यं त्वयापि च नराधिपे ॥ १२:९४ ॥
 तत्र गच्छाव भो श्रेष्ठि दृश्यते यदि वानरः ।
 त्वया मया च गत्वैव याचावः प्लवगाधिपम् ॥ १२:९५ ॥
 श्रेष्ठिना च तथेत्याह गच्छामः सहिता वयम् ।
 यत्र प्राप्तं फलं तुभ्यं मोक्षयामो न संशयः ॥ १२:९६ ॥
 रुद्र उवाच ।
 तमारुह्य गिरिं सह्यं मार्गमाणः समन्ततः ।

89c अलङ्घ्य C₉₄C₄₅K₈₂K₇ *लङ्घ्य K₁₀ उवाच E • राज्ञः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E राजा K₁₀ **89d** कुलपुत्रं
 ब्रज त्वरम् em. कुलपुत्रं ब्रजत्वरम् C₉₄C₄₅K₇ कुलपुत्रं ब्रजत्वरं K₈₂ कुलपुत्रं ब्रजत्वरं K₇ कुलपुत्रं ब्रज त्वरम्
 K₁₀E **90a** पुत्रं त्वं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पुत्रस्त्वं E **90b** वध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वध्यौ K₁₀ •
 भविष्यसि C₉₄C₄₅K₈₂K₇E भविष्यति K₁₀ **90c** सद्यो ऽस्ति C₄₅K₈₂K₁₀K₇ _ द्योस्ति C₉₄ यद्यस्ति E
91a प्राप्तं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ प्राप्तं C₄₅ प्राप्ति E **91b** देशय C₉₄C₄₅K₈₂K₇ देशयत् K₁₀ देशयन् E
 • त्वरम् conj. तव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E **92b** वैदेशी em. वैदेशि C₉₄K₈₂K₁₀K₇E **92d** प्राप्नुयाम् •
 C₉₄C₄₅K₁₀K₇ प्राप्नुयाम् • K₈₂ प्राप्तो ऽयम् • E • हमद्य वै C₉₄C₄₅K₈₂E हपद्य वै K₁₀ हमद्य वैः K₇
93a वा न C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वा C₄₅ **93ab** न्यद्दातुं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E न्य द्दातुं K₇ **93b** शक्यं
 न केनचित् C₄₅K₈₂K₁₀E शक्यं _ नचित् C₉₄ शक्यं न तेनचिद् K₇ **93d** आसीनः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
 आशीतः C₄₅ • श्रान्तं C₉₄K₈₂K₇E श्रोतं C₄₅ सान्तं K₁₀ **94b** मम C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मह्यं E
94c तुभ्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तुभ्य K₁₀ **94d** धिपे C₉₄C₄₅K₈₂K₇E धिप K₁₀ **95d** च गत्वैव
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E तगत्वैव K₇ • याचावः प्लवगाधिपम् C₄₅ यो वासः प्लवगाधिपः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E
96a तथेत्याह C₉₄K₁₀E तथेत्याह C₄₅K₈₂K₇ **96b** गच्छामः C₄₅K₈₂K₁₀E ग_ मस् C₉₄ गच्छाम
 K₇ **96c** प्राप्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ प्राप्त E **96d** तुभ्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तुभ्य K₁₀ **97a** गिरिं
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇E गिरि C₄₅ **97b** मानः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ मानाः E

विपुलेन ततो दृष्टो वानरः प्लवगाधिपः ॥ १२:९७ ॥
 अयं स वानरश्रेष्ठो वृक्षच्छायां समाश्रितः ।
 मम पुण्यबलेनैव दृश्यते ऽद्यापि वानरः ॥ १२:९८ ॥
 वानर कुरु मित्रार्थं सद्यो मृत्युर्भवेन्मम ।
 पूर्वदत्तं फलमन्यदेहि वानर जीवय ॥ १२:९९ ॥
 वानर उवाच ।
 गन्धर्वेण तु मे दत्तं फलं दत्तं तु ते मया ।
 पुनरन्यत्कथं दास्ये तत्र गच्छ यदीच्छसि ॥ १२:१०० ॥
 विपुल उवाच ।
 अदत्त्वा तत्फलं तुभ्यं जीवितुं संशयो भवेत् ।
 अथवा तत्र गच्छामो यत्र चित्ररथः स्वयम् ॥ १२:१०१ ॥
 वानरः पुनरेवाह एवं कुर्वामहे वयम् ।
 ततश्चित्ररथावासमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ १२:१०२ ॥
 गन्धर्वराज कार्यार्थी त्वामहं पुनरागतः ।
 पूर्वदत्तफलं त्वन्यदेहि मां यदि शक्यते ॥ १२:१०३ ॥
 गन्धर्वराज उवाच ।
 सूर्यलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
 मया दत्तं फलं तुभ्यमत्यन्तसुहृदो ऽसि मे ॥ १२:१०४ ॥

97d वानरः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E वानर C₄₅ • प्लवगा० C₄₅K₈₂K₁₀K₇E प्लगा० C₉₄ 98a वानरश्रेष्ठो
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ वानरः श्रेष्ठो K₇ वानरः श्रेष्ठो E 98b वृक्षच्छायां K₇ वृक्षच्छायां C₉₄ वृक्षच्छाया०
 C₄₅K₁₀E वृच्छायां K₈₂ 99a वानर C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वानरं K₁₀ • ०र्थ C₉₄K₈₂K₇E ०र्थ C₄₅
 K₁₀ 99b मृत्युर्भ० C₉₄C₄₅K₇E मृत्यु भ० K₈₂K₁₀ 99c ०दत्तं C₉₄K₇E ०दत्त० C₄₅K₈₂K₁₀ •
 फलमन्य० C₉₄C₄₅K₁₀K₇E फलमन्य० K₈₂ 99d ०हि वानर जीवय C₉₄ ०वि वानर जीवयः C₄₅ ०हि
 वानर जीवयः K₈₂K₁₀ ०हि वान जीवय K₇ ०हि वा न च जीवये E 100a तु मे दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 तु मे दत्त० K₁₀ मम दत्तं E 101a अदत्त्वा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E अदत्ता K₇ 101b जीवितुं C₉₄C₄₅
 K₇E जीवितु K₈₂ जीवितं K₁₀ • भवेत् C₉₄C₄₅K₁₀K₇E १भवेत् K₈₂ 101c अथवा तत्र C₄₅K₈₂
 K₁₀K₇E अ___ त्र C₉₄ 101d चित्ररथः C₉₄C₄₅K₁₀K₇E चिरथः C₄₅ चित्ररथ K₈₂ 102b एवं
 C₉₄K₈₂K₁₀K₇E एव C₄₅ 102c ततश्चि० C₉₄C₄₅K₈₂ तत्रश्चि० K₁₀ तत्र चि० K₇E 102d ०ब्रवीत्
 C₉₄C₄₅K₇E ०वीत् K₈₂ ०वीवीत् K₈₂ ०ब्रवी K₁₀ 103b त्वामहं पु० conj. त्वन्हायम्पु० C₉₄K₇ त्वात्
 ह्यहम्पु० C₄₅ त्वत् ह्ययं पु० K₈₂ त्वत् ह्यहं पु० K₁₀E 104 गन्धर्वराज उवाच C₄₅ गन्धर्वराजोवाच C₉₄K₁₀
 E गन्धर्वराजोवाच K₈₂ गन्धराज उवाच K₇ 104a गतश्चास्मि C₄₅K₈₂K₇E गतश्चा C₉₄ गतश्चास्मिं
 K₁₀ 104b तेन दत्तं C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ___ तम् C₉₄ 104c दत्तं corr. दत्त० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 K₇E 104d ०सुहृदो C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ०सुहृदो C₄₅

कुतोऽन्यत्फलमादास्ये मम नास्ति प्लवङ्गम ।
 सूर्यलोकं गमिष्यामस्तत्र याचस्व भास्करम् ॥ १२:१०५ ॥
 गन्धर्वेनैवमुक्तस्तु तथेत्याह प्लवङ्गमः ।
 सूर्यलोकं ततः प्राप्ता गन्धर्वादयः सर्वशः ॥ १२:१०६ ॥
 गन्धर्व उवाच ।
 कार्यार्थेन पुनः प्राप्तस्त्वत्सकाशं खगेश्वर ।
 पूर्वदत्तफलं त्वन्यदेहि जीवमनाशय ॥ १२:१०७ ॥
 सूर्य उवाच ।
 सोमलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
 स फलं दत्तमेवासि सुहृदत्वान्मया तव ॥ १२:१०८ ॥
 अन्यदातुं न शक्नोमि गच्छ सोमपुराद्य वै ।
 तं प्रार्थयाविकल्पेन अत्रिपुत्रं ग्रहेश्वरम् ॥ १२:१०९ ॥
 रुद्र उवाच ।
 गताः सूर्याग्रतः कृत्वा सोमलोकं तथैव हि ।
 उवाच सूर्यः सोमाय कारणापेक्षया शशिम् ॥ १२:११० ॥
 सोम उवाच ।
 किमर्थमागतो भूयः कर्तव्यं तत्र भास्कर ।

105a अन्यत्फलमादास्ये C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ अन्यफल दास्यामि E **105b** मम नास्ति प्लवङ्गम C₉₄C₄₅
 K₁₀K₇ मम नास्ति प्लवङ्गमः K₈₂ मत्तोऽस्ति प्लवङ्गमः E **105cd** गमिष्यामस्तत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
 गमिष्यामस्तत्र K₇ गमिष्यामि तत्र E **106b** तथेत्याह C₉₄K₈₂K₁₀K₇E तथेत्याह C₄₅ **106c** प्राप्ता
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E प्राप्ताः K₇ **106d** दयः सर्वशः conj. दयस्सर्वशः C₉₄ (unmetr.) दयः सर्वशः
 C₄₅K₈₂K₇E (unmetr.) दयः सर्वशः K₁₀ **107** गन्धर्व उवाच C₄₅K₈₂K₁₀K₇ गन्धर्व उवाच C₉₄
 गन्धर्वराजोवाच E **107ab** प्राप्तस्त्वत् C₉₄C₄₅K₁₀K₇E प्राप्त त्वत् K₈₂ **107b** काशं C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇E काशां K₁₀ • श्वरः C₉₄C₄₅K₈₂E श्वरः K₁₀K₇ **107c** फलं त्वन्यत् C₉₄K₈₂K₇ फलं त्वत्
 C₄₅ फलंस्त्वन्यत् K₁₀E **107d** नाशय C₉₄C₄₅K₈₂K₇ अनामयः K₁₀ नाशयः E **108ab** स्मि तेन
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E स्मिन्तेन K₁₀ **108b** दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E दत्तत् K₁₀ **108c** वासि C₉₄C₄₅
 K₈₂K₇ वाभिः K₈₂ एवाति K₁₀ वाभिः E **108d** सुहृदत्वान्मया C₉₄C₄₅K₁₀K₇ सुहृदत्वात्मया
 K₈₂ स च दत्वा मया E **109a** अन्यदातुं K₈₂K₇E अन्य दातुं C₉₄C₄₅ अन्य दातुं K₁₀ **109b** पुराद्य
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ पराद्य E **109c** तं C₉₄C₄₅K₈₂K₇E तत् K₁₀ • विकल्पेन C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 E विकल्पेन C₉₄ **109d** पुत्रं C₄₅K₈₂K₇E पुत्रत् C₉₄K₁₀ **110** रुद्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 महेश्वर E **110a** गताः C₄₅ गत C₉₄K₈₂K₁₀ गतः K₇E **110b** हि C₉₄C₄₅K₈₂K₇E om. K₁₀
110a सूर्यः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E सूर्य K₁₀ **110d** कारणा C₉₄K₈₂K₁₀K₇E करुणा C₄₅ • पेक्षया
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E पेक्षणा K₁₀ • शशिम् C₉₄C₄₅K₈₂ शशिन् K₇ शशि K₁₀E **111a** गतो
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇E गता K₁₀ **111b** तत्र C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ तव E • करः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 करः E

फलं दातुं पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१११ ॥

सूर्य उवाच ।

यदि शक्यं फलं देहि अन्यन्न प्रार्थयाम्यहम् ।

न दत्तासि फलमन्यन्मया वध्यो भविष्यसि ॥ १२:११२ ॥

सोम उवाच ।

आगमं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वभावितो भव ।

इन्द्रेणास्मि फलं दत्तं स फलं दत्त मे भवान् ॥ १२:११३ ॥

गत्वैवेन्द्रसदस्त्वन्यत्प्रार्थयामः सहैव तु ।

एवं कुर्म इति प्राह गत्वेन्द्रसदनं प्रति ॥ १२:११४ ॥

सोम इन्द्रमुवाचेदं फलकामा इहागताः ।

पूर्वदत्तफलमन्यदेहि शक्र ममाद्य वै ॥ १२:११५ ॥

इन्द्र उवाच ।

यदर्थमिह सम्प्राप्तः स च नास्ति निशाकर ।

विष्णुहस्तान्मया प्राप्तमेकमेव फलं शुभम् ॥ १२:११६ ॥

सर्व एव हि गच्छामो विष्णुलोकं ग्रहेश्वर ।

सर्व एवोपजग्मुस्ते फलार्थं मधुसूदनम् ॥ १२:११७ ॥

113d C₀₂ resumes here with दत्त मे भवान् **117cd** This folio side in K₁₀ (verses 12.117–138) is faded and most of it is difficult to read, thus its readings reported are less reliable than usual

111cd पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा त्वन्यत्क० corr. पुनस्त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यङ्क० C₉₄ पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वास्त्वन्यं क० C₄₅ पुनः त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क० K₈₂ पुनस्त्वन्य मुत्त्वा त्वन्यत्क० K₁₀ पुनस्त्वन्यन्मुत्त्वा त्वन्यङ्क० K₇ E **112a** शक्यं फलं देहि C₉₄K₈₂K₇E काफलन्देहि C₄₅^{ac} काफलन्देहि C₄₅^{pc} शक्य फलं देहि K₁₀ **112b** अन्यन्न C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ अन्यत्वं K₇ अन्यान्न E **112cd** फलमन्यन्म० C₉₄C₄₅K₁₀K₇ फलमन्यन्म० K₈₂ फलं मन्ये म० E **112d** वध्यो K₇ वध्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ वध्यो E • भविष्यसि C₉₄K₈₂K₁₀K₇E भविष्यति C₄₅ **113a** वक्ष्यामि C₉₄C₄₅K₁₀K₇E वक्ष्यामि K₈₂ **113d** दत्त मे C_Σ K₁₀K₇E दत्त मे K₈₂ **114a** गत्वैवेन्द्र० C₉₄ गत्वैवेन्द्र० C₄₅K₁₀K₇ ×××× C₀₂ गत्वावेन्द्र० K₈₂ गन्धर्वेन्द्र० E **114b** ०र्थयामः C_ΣK₁₀K₇E ०र्थयामा K₈₂ • सहैव तु C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E सदैव तु C₀₂ सहैव तु K₇ **114c** कुर्म C_ΣK₈₂K₇ कर्म K₁₀ सोम E **115a** सोम इन्द्र० K₇ सोमेनेन्द्र० C_ΣK₈₂E सोमेनेन्द्र० K₁₀ • ०चेदं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०चेन्द्रं C₀₂ **115c** पूर्व० C_ΣK₈₂K₇E पूर्व K₁₀ **115cd** ०न्यदेहि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०न्य देहि C₀₂ **115d** शक्र C_ΣK₈₂K₁₀K₇ शक्र E • वै C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E वै C₄₅ **116b** ०कर C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇ ०करः C₄₅E **116c** विष्णुहस्तान्मया C_ΣK₈₂K₇E विष्णुहस्ता मया K₁₀ **116d** फलं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E फल C₄₅ **117b** ०लोकं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०लोक C₀₂ • ०श्वर C₉₄C₀₂K₈₂K₇E ०श्वरं C₄₅ ०श्वर K₁₀ **117c** सर्व एवोपजग्मुस्ते C₄₅ C₀₂K₈₂K₇E सर्व एवोपजग्मुस्ते C₉₄ (unmetr.) ××××××× K₁₀ **117d** फलार्थं मधुसूदनम् C_ΣK₈₂E ××××××× K₁₀ फलार्थं मधुसूदनम् K₇

एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवराजपुरस्कृताः ।
 मुहूर्तेनैव सम्प्राप्ता विष्णुलोकं यशस्विनि ॥ १२:११८ ॥
 उपसृत्य तत इन्द्रः प्रणिपत्य जनार्दनम् ।
 सर्वेषामुपरोधेन प्रार्थयामि यशोधर ॥ १२:११९ ॥
 विष्णुरुवाच ।
 पूर्वदत्तफलस्यार्थे तच्च सर्वमिहागताः ।
 न शक्नोमि फलं दातुं किं वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१२० ॥
 इन्द्र उवाच ।
 ब्रह्माण्डमपि भेत्तुं त्वं शक्नोषि गरुडध्वज ।
 अशक्यं तव नास्तीति जानामि पुरुषोत्तम ॥ १२:१२१ ॥
 एवमुक्तः पुनर्विष्णुः प्रत्युवाच पुरन्दरम् ।
 फलमेकं परित्यज्य सर्वं शक्नोमि कौशिक ॥ १२:१२२ ॥
 उपायोऽत्र प्रवक्ष्यामि आगमं शृणु गोपते ।
 ब्रह्मणा च मम दत्तं तत्फलैकं पुरन्दर ॥ १२:१२३ ॥
 मया दत्तं फलं त्वेकं किमन्यद्दातुमिच्छसि ।
 प्रार्थयामोऽत्र गत्वैकं परमेष्ठिप्रजापतिम् ॥ १२:१२४ ॥
 तवोपरोधाद्देवेन्द्र प्रार्थयामि पितामहम् ।

118a एवमुक्त्वा गताः सर्वे $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$ एवमुक्त्वा गताः सर्वे K_7 एवमुक्त्वा गताः सर्वे E **118d** विष्णुलोकं
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ विष्णुलोकं $C_{02}K_{10}$ **119d** धर $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ धरम् E **120** विष्णुरुवाच
 $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ विष्णुरुच $C_{94}om.K_{82}$ विष्णु उवाच E **120a** दत्तं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ दत्तं
 E • •र्थे $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ •र्थि E **120c** शक्नोमि $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ शक्नोति C_{45} • फलं दातुं
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ फलं दातुं C_{02} **120d** त्वन्यत्करोम्यहम् K_7 त्वन्यं करोम्यहम् $C_{94}C_{45}C_{02}K_{82}$
 E एवमुक्त्वा K_{10} **121a** ब्रह्माण्डं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ ब्रह्माण्डं K_7 • भेत्तुं त्वं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$
 भेत्तु त्वं C_{45} भर्तुं त्वं E **121b** शक्नोषि $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ शक्नोति C_{45} **121c** अशक्यं $C_{94}C_{02}$
 $K_{82}K_{10}K_7E$ अशक्यं C_{45} **121d** •त्तम $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ •त्तमम् E **122a** एवमुक्तः पुनर्विष्णुः C_{45}
 एवमुक्त्वा पुनर्विष्णुः $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ एवमुक्तः पुनर्विष्णुः K_{10} **122b** पुरन्दरम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ पुरन्दरं K_7
 (unmetr.) **122d** सर्वं शक्नोमि $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ सर्वं शक्नोमि $C_{02}K_{10}$ शक्नोमि K_{10} **123c** मम
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ ममा • E **123d** तत्फलैकं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ तत्फलैकं K_{82} तत्फलैकं K_{82}^{pc} • पुरन्दर C_{94}
 $K_{82}K_{10}E$ पुरन्दरं K_7 **124a** दत्तं $C_{02}K_{10}$ दत्तं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ • त्वेकं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}E$ त्वैकं K_7
124b •च्छसि $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ •च्छति C_{94} **124c** प्रार्थयामोऽत्र गत्वैकं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ प्रार्थयामो
 च गत्वैकं E **124d** •ष्ठिप्रजा • $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ •ष्ठिप्रजा • $C_{45}E$ •ष्ठिप्रजा • C_{02} **125a** तवो • C_{94}
 $K_{82}K_{10}K_7$ ततो • E • •रोधाद्देवे • $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ •रोधाद्देवे • $C_{02}K_{10}$ •रोधाद्देवे • E **125b** •महम्
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ •मह K_{10}

एवमुक्त्वा गताः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १२:१२५ ॥
 इन्द्रः सूर्यः शशी चैव गन्धर्वो वानरस्तथा ।
 विपुलः श्रेष्ठिकश्चैव राजदूतद्वयं तथा ॥ १२:१२६ ॥
 ब्रह्मलोकं मुहूर्तेन प्राप्तवान्सुरसुन्दरि ।
 दृष्ट्वा ब्रह्मसदो रम्यं सर्वकामपरिच्छदम् ॥ १२:१२७ ॥
 अनेकानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।
 मन्दारतल शोभानि वैडूर्यमणिकुट्टिमान् ॥ १२:१२८ ॥
 प्रवालमणिस्तम्भानि वज्रकाञ्चनवेदिकाम् ।
 प्रवालस्फाटिको जाल इन्द्रनीलगवाक्षकः ॥ १२:१२९ ॥
 पश्यते विपुलस्तत्र नानावृक्ष मनोरमाः ।
 पुष्पानामितवृक्षाग्राः फलानामितका भवेत् ॥ १२:१३० ॥
 सर्वरत्नमया वृक्षाः सर्वरत्नमयं जलम् ।
 वृक्षगुल्मलतावल्ली कन्दमूलफलानि च ॥ १२:१३१ ॥
 सर्वे रत्नमया दृष्टा विपुलो विपुलेक्षणः ।
 अनेकभौमं प्रासादं मुक्तादामविभूषितम् ॥ १२:१३२ ॥
 अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् ।

125c गताः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ गता C₀₂E 125d पुरस्कृत्य C_ΣK₈₂K₁₀E पुनस्कृत्य K₇ • जनार्दनम्
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E जनार्दन C₀₂ 126a इन्द्रः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E इन्द्र C₀₂ • सूर्यः शशी
 चैव C₉₄C₄₅K₈₂K₇ सूर्य शशी चैव C₀₂K₁₀ सोमश्च सूर्यश्च E 126c विपुलः C_ΣK₇E विपुल K₈₂
 K₁₀ 126d •द्वयं तथा E •द्वयस्तथा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ 127a •लोकं C_ΣK₈₂K₇E •लोक K₁₀
 127c •सदो C_ΣK₈₂K₁₀K₇ •सदं E • रम्यं C_ΣK₈₂K₇E रम्यां K₁₀ 128c •तल C_ΣK₈₂K₁₀
 K₇ •तरु E 128d वैडूर्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇ वैडूर्य E • •कुट्टिमान् corr. •कुट्टिमां C₉₄ •कुट्टिमां
 C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇ •कुट्टिमम् E 129b वज्रकाञ्चनवेदिकाम् C₉₄C₄₅K₈₂ वज्रकाञ्चनवेदिका C₀₂K₇
 E •••••का K₁₀ 129c प्रवालस्फाटिको जाल C_ΣK₇ प्रवालस्फणिको जाल K₈₂ प्रवालस्फाटिको
 जाल K₁₀ प्रवालस्फटिको जाला E 129d •क्षकः C_ΣK₇E •क्षकं K₈₂K₁₀ 130a पश्यते C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇ दृश्यन्ते E • विपुल C_ΣK₈₂K₁₀K₇ विपुला E 130c पुष्पा C_ΣK₈₂K₁₀ पुष्प K₇E •
 •ग्राः em. •ग्रा C_ΣK₈₂K₇ •ग्रा K₁₀ •या E 130d फलानामितका C_ΣK₈₂K₁₀K₇ फलनामितकां E
 131a सर्व C₄₅K₈₂K₁₀E सर्वे C₉₄C₀₂K₇ • वृक्षाः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E वृक्षा C₀₂ • •मया C_Σ
 K₈₂K₇E •मयो K₁₀ 131b सर्व C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सर्वे E 131c •गुल्म C_ΣK₈₂K₁₀K₇E om.
 K₈₂ • •वल्ली C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •वली C₀₂ 132a सर्वे C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सर्वे C₉₄ सर्व C₀₂
 • दृष्टा C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E दृष्ट्वा C₄₅ दृ K₇E 132b •क्षणः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E •क्षण C₀₂
 132c •भौमं C_ΣK₈₂K₁₀E •भौम K₇ 133ab अप्सरोगणकोटीभिः सर्वाभरणभूषितम् C_ΣK₈₂K₇E
 •••••••••••••••• K₁₀

विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् ॥ १२:१३३ ॥
 ब्रह्मलोकसभा रम्या सूर्यकोटिसमप्रभा ।
 तत्र ब्रह्मा सुखासीनो नानारत्नोपशोभिते ॥ १२:१३४ ॥
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः ।
 चतुर्वेदधरो देवश्चतुराश्रमनायकः ॥ १२:१३५ ॥
 चतुर्वेदावृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते ।
 गायत्री वेदमाता च सावित्री च सूरूपिणी ॥ १२:१३६ ॥
 व्याहृतिः प्रणवश्चैव मूर्तिमान्समुपासते ।
 वौषट्कारो वषट्कारो नमस्कारः स मूर्तिमान् ॥ १२:१३७ ॥
 श्रुतिः स्मृतिश्च नीतिश्च धर्मशास्त्रं समूर्तिमत् ।
 इतिहासः पुराणं च सांख्ययोगः पतञ्जलम् ॥ १२:१३८ ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्वमेव च ।
 अथर्ववेदोऽन्यवेदाश्च मूर्तिमान् समुपासते ॥ १२:१३९ ॥
 ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् ।

133 cf. ŚDhŚ 10.41 (on the results of an observance): सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ।
 रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्महावृषभसंयुतैः ॥

133cd विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् C₄₅C₀₂K₈₂K₇ विमानकोटिकोटीनां सर्वकामसमन्वितम् C₉₄
 K₁₀ om. E 134b कोटिः C₂K₈₂K₁₀E कोटिः K₇ 134d शोभिते
 C₂K₈₂K₇E शोभिता K₁₀ 135a मूर्तिश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₇E मूर्ति च C₀₂ मूर्तिश्च K₁₀
 135ab वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वक्त्राश्चतुर्बाहुश्चतुर्भुजः C₀₂ वक्त्र K₁₀
 135c चतुर्वेदः C₂K₈₂K₁₀E चतुर्वेदः K₇ 135cd देवश्च C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E देव च C₀₂
 136ab वेदा वृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते C₉₄C₄₅K₇E वेदवृतस्तत्र मूर्तिमन्तमुपासते C₀₂ वेदावृतस्तत्र
 मूर्तिमन्तमुपासते K₈₂ वे K₁₀ 136c गायत्री वेदमाता च C₂K₈₂K₇E K₁₀
 137a व्याहृतिः C₉₄K₇E व्याहृतिः C₄₅ व्याहृतिः C₀₂ व्याहृति K₈₂ K₁₀ • प्रणवश्चैव C₄₅K₈₂
 K₇E प्रणवश्चैव C₉₄ प्रकृतिश्चैव C₀₂ K₁₀ 137b मूर्तिमान्समुपासते C₂K₈₂K₇E K₁₀
 137c वौषट्कारो वषट्कारो C₉₄C₀₂K₈₂E om. C₄₅ K₁₀ वौषट्कारो च सत्कारो K₇
 137d कारः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E कार C₀₂ 138b शास्त्रं समूर्तिमत् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇
 शास्त्रसमूर्तिमान् C₀₂E 138c इतिहासः पुराणं च C₉₄C₀₂K₈₂K₇ पुराणश्च C₄₅E K₁₀
 138d सांख्ययोगः C₉₄C₄₅K₈₂K₇E सांख्ययोग C₀₂ K₁₀ • पतञ्जलम् C₂K₈₂K₇ K₁₀
 पतञ्जलि E 139a आयुर्वेदो धनुर्वेदो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E वेद धनुर्वेद C₀₂ K₁₀ 139b वेदो
 गान्धर्वमेव C₉₄K₈₂ वेदो गान्धर्वमेव C₄₅ वेद गान्धर्वमेव C₀₂ K₁₀ वेदो गान्धर्वमेव K₇ वेदो
 गान्धर्वमेव E 139c अथर्ववेदोऽन्यवेदाश्च E अथर्ववेदान्यवेदाश्च C₉₄K₈₂K₇ अथर्ववेदान्यवेदश्च C₄₅ (un-
 metr.) अथर्ववेदान्यवेदाश्च C₀₂ अथर्ववेदान्यवेदां च K₈₂ K₁₀ अथर्ववेदान्यवेदश्च K₇ 139d मूर्तिमान्
 समुपासते C₂K₈₂K₇E K₁₀ 140ab ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् C₂K₈₂K₇E
 K₁₀

गां च अर्घ्यं च दत्तैवमास्यतामिति चाब्रवीत् ॥ १२:१४० ॥

मणिरत्नमये दिव्ये आसने गरुडध्वजः ।

देवराजो रविः सोमो गन्धर्वः प्लवगेश्वरः ॥ १२:१४१ ॥

विपुलश्च महासत्त्व आस्यतां रत्न-आसने ।

साधु भो विपुल श्रेष्ठ साधु भो विपुलं तपः ॥ १२:१४२ ॥

साधु भो विपुलप्राज्ञ साधु भो विपुलश्रिय ।

तोषिताः स्म वयं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १२:१४३ ॥

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्चिनौ मरुत्तथा ।

भुङ्क्ते भोगान्यथोत्साहं मम लोके यथासुखम् ॥ १२:१४४ ॥

इयं विमानकोटीनां तवार्थायोपकल्पिता ।

सहस्राणां सहस्राणि अप्सरा कामरूपिणी ॥ १२:१४५ ॥

तवार्थायोपसर्पन्ति सर्वालंकारभूषिताः ।

यावत्कल्पसहस्राणि परार्धानि तपोधन ।

यत्र यत्र प्रयासित्वं तत्र तत्रोपभुज्यताम् ॥ १२:१४६ ॥

महेश्वर उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य विपुलो विपुलेक्षणः ।

140c अर्घ्यं च $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ अर्घ्यश्च C_{45} अर्घ्यश्च E 141c रविः सोमो $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ रविः सोमो K_{10} शशी सूर्यो E 141d गन्धर्वः $C_{\Sigma}K_7E$ गन्धर्वः $K_{82} \times \times \times K_{10}$ • प्लवगेश्वरः $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}E$ प्लवगेश्वरः $C_{45}^{ac} \times \times \times \times K_{10}$ प्लवगेश्वरः K_7 142a विपुलश्च महासत्त्व $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ विपुलश्च समासत्त्व $C_{45} \times \times \times \times \times \times K_{10}$ 142b आस्यतां $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ आस्यता C_{45} • आसने $C_{\Sigma}K_{82}$ आसनेः K_7 आसने $K_{10}E$ 142c साधु भो $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$ साधु हो $C_{45} \times \times \times K_{10}$ 142d विपुलं तपः $K_{82}K_{10}E$ विपुलं तपः C_{94} विपुलतपः $C_{45}C_{02}K_7$ 143b श्रिय $C_{94}K_{10}K_7$ श्रियः C_{45} श्रियः $C_{02}K_{82}E$ 143c तोषिताः $C_{\Sigma}K_{10}K_7$ तोषिता $K_{82}E$ 144a रुद्राः $C_{\Sigma}K_{82}$ रुद्रा $K_{10}K_7E$ 144b साध्याश्चिनौ K_{10} साध्याश्चिन्यौ $C_{94}C_{45}K_{82}$ साध्याश्चिन्यो $C_{02}K_7$ साध्या यक्षो E • मरुत्तथा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ मरुत्तथा C_{02} 144c भुङ्क्ते $C_{\Sigma}K_{82}K_7$ भुङ्क्ते K_{10} भुङ्क्ते E • भोगान्यथोत्साहं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ भोगा यथोत्साहं K_{10} भोगा यथोत्साहं C_{02} 144d लोके $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ लोक K_{10} 145a कोटीनां $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ कोटीनि C_{02} कोटीना K_{10} 145b तवार्थायोप $C_{94}K_{82}K_7E$ तवार्थायोप C_{45} तवार्था यव C_{02} तवार्थायोप्र K_{10} • कल्पिता $C_{94}C_{45}K_{82}$ कल्पितं C_{02} कल्पितं $K_{10}K_7$ कल्पितान् E 145c सहस्राणां $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ सहस्राणा C_{45} 145d अप्सरा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$ अप्सरो C_{02} • रूपिणी $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ रूपिणि E 146a तवार्थायो C_{94} तवार्थायो $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ तवार्थायो C_{02} तवार्थायो E 146b सर्पन्ति $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ सर्पन्ति K_7 • भूषिताः $C_{\Sigma}K_{10}K_7E$ भूषितः K_{82} 146d परार्धानि $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ पराणि C_{45}^{ac} • धन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ धनाः E 146f प्रभुज्यताम् $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$ प्रभुज्यताम् K_{10} 147b विपुलो $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ om. C_{45} विपुले C_{02}

वेपमानो भयत्रस्त अश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ १२:१४७ ॥
 प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ १२:१४८ ॥
 विपुल उवाच ।
 भगवन्सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।
 स्वप्नभूतमिवाश्चर्यं पश्यामि त्रिदशेश्वर ।
 स्मृतिभ्रंशश्च मे जातो बुद्धिर्जातान्धचेतना ॥ १२:१४९ ॥
 तुभ्यं त्रैलोक्यबन्धो भव मम शरणं त्राहि संसारघोराद्
 भीतोऽहं गर्भवासाज्जरमरणभयात्त्राहि मां मोहबन्धात् ।
 नित्यं रोगाधिवासमनियतवपुषं त्राहि मां कालपाशात्
 तिर्यं चान्योन्यभक्षं बहुयुगशतशस्त्राहि मोहान्धकारात् ॥ १२:१५० ॥

श्रुत्वैवोवाच ब्रह्मा विपुलमति पुनर्मानयित्वा यथावद्
 आहूतसम्प्लवान्ते भविष्यसि तव मे जन्मलोभो न भूयः ।
 गर्भावासं न च त्वन्न च पुनर्मरणं क्लेशमायासपूर्णं

147c भयत्रस्त E भयस्तत्र C_ΣK₈₂K₁₀ भयस्त्रत्र K₇ 147d अश्रु C_ΣK₈₂K₁₀E अश्व K₇ • पूर्णा C_ΣK₈₂K₇E • पूर्ण K₁₀ 148a शिरसा C_ΣK₈₂K₁₀K₇E शिर K₁₀^{ac} 148c मधुरं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E मधुर C₄₅ 148d लोक C_ΣK₈₂K₁₀K₇ लोके E 149c स्वप्नभूतमिवा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E स्वप्नमितमिवा C₀₂ 149f बुद्धिर्जातान्धचेतना C_Σ बुद्धिर्जान्धचेतना K₈₂^{ac} बुद्धिर्जातान्धचेतना K₈₂^{pc} बुद्धि जातान्धचेतना K₁₀ बुद्धि जातान्धचेतना K₇ बुद्धिर्जातोऽन्धचेतनः । मूढोऽहं त्वां कथं स्तौमि ज्ञानातीतं परात्परम् ॥ E 150a तुभ्यं C_ΣK₈₂K₇ तुभ्यं K₁₀ नमस् E • त्रैलोक्य C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E त्रैलोक्य C₄₅ • बन्धो C_ΣK₁₀K₇E • वन्तो K₈₂ • घोराद् corr. • घोरम् C₉₄C₀₂K₁₀E • घोरात् C₄₅ • घोरः K₈₂ • घोरात् K₇ 150b साज्जर C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ सा जर C₀₂ साज्जनु E • मरण C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • ण K₁₀^{ac} • भयात् E भयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ 150c नित्यं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E नित्य C₄₅ (unmetr.) • रोगा C_ΣK₈₂K₁₀K₇ रागा E • वासमनियत C₉₄C₀₂K₁₀K₇E वासमनियत C₄₅ वासमनियत K₈₂ • वपुषं त्राहि मां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • वपुष त्राहि मां C₄₅ • कालपाशात् C_ΣK₈₂K₇E कापाशात् K₈₂^{ac} कालपाशान् K₁₀ 150d तिर्यं चान्योन्यभक्षं C_ΣK₈₂K₇ तिर्यं चान्यान्यभक्षं K₁₀ तिर्यश्चान्योन्यभक्षं E • शतशस्त्राहि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E सतस त्राहि C₀₂ 151a श्रुत्वैवोवाच C_ΣK₈₂K₁₀K₇ श्रुत्वैव वाच E • मति C₀₂E • मतिः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) • मानयित्वा C_ΣK₈₂K₁₀ माणयित्वा K₇ मानयंवा E • यथावद् corr. यथावत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E वत् K₈₂^{ac} 151b आहूत C_ΣK₈₂K₁₀K₇ आभूत् E • सम्प्लवान्ते C₀₂ सम्प्लवन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E संप्लवन्ते K₇ • भविष्यसि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ भविष्य C₀₂ अविपलि E • मे जन्मलोभो न C_ΣK₈₂ मे जन्मलोभो न K₁₀K₇ यजन्मलाभानु E • भूयः C_ΣK₈₂K₁₀E भूय K₇ 151c वासं न च त्वन्न C₉₄K₈₂K₁₀K₇ वासन्न C₄₅ वासा न च त्वन्न C₀₂ वासानुबन्धं न E • पुनर्मरणं C₀₂E पुनर्मरणं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) पुनर्मण C₄₅ • पूर्णम् C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E • पूर्ण C₀₂

छित्त्वा मोहान्धशत्रुं ब्रजसि च परमं ब्रह्मभूयत्वमेषि ॥ १२:१५१ ॥

महेश्वर उवाच ।

ब्रह्मणा एवमुक्तस्तु विष्णुना प्रभविष्णुना ।

एवं भवतु भद्रं वो यथोवाच पितामहः ॥ १२:१५२ ॥

इन्द्रेण रविणा चैव सोमेन च पुनः पुनः ।

साध्यादित्यैर्मरुद्भुजैर्विश्वेभिर्वसवैस्तथा ॥ १२:१५३ ॥

अहो तपःफलं दिव्यं विपुलस्य महात्मनः ।

स्वशरीरो दिवं प्राप्तः श्रद्धयातिथिपूजया ॥ १२:१५४ ॥

एवमादीन्यनेकानि विपुले परिकीर्तितम् ।

ब्रह्माणं पुनरेवाह विष्णुर्विश्वजगत्प्रभुः ॥ १२:१५५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे विपुलोपाख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः ॥

151d cf. Manu 1.98cd: स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते and Manu 12.102cd: इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते

151d ०शत्रुं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ०शत्रु C₄₅C₀₂ • परमं C_ΣK₈₂K₇E परम K₁₀ 152b विष्णुना C₉₄E K₈₂K₁₀K₇ om. C₄₅ विष्णुनात् C₀₂ 152d ०महः C₉₄K₇E ०मह C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀ 153a रविणा C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ रविना C₀₂ शशिना E 153b सोमेन C_ΣK₈₂K₁₀K₇ सूर्येण E • पुनः पुनः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E पुन पुनः C₄₅ (unmetr.) पुन च पुनः पुनः C₀₂ 153c ०दित्यैर्म C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०दित्यै म C₀₂ 153cd ०रुद्रैर्विश्वेभिर् E ०रुद्रैर्विश्वेभिर् C₉₄K₈₂ ०रुद्रै विश्वाश्चि C₄₅ ०रुद्रै विश्वेश्चि C₀₂ ०रुद्रै विश्वे K₁₀ ०रुद्रैर्विश्वेश्चि K₇ 154c स्वशरीरो em. स्वशरीरं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ शशरीरो C₄₅ स्वशरीर C₀₂ सशरीरं E • प्राप्तः C₄₅C₀₂ प्राप्तं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E 154d ०पूजया C_ΣK₈₂K₁₀K₇ ०पूजनात् E 155b ०नेकानि C_ΣK₈₂K₇E ०नेनेकानि K₁₀ 155c ब्रह्माणं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E ब्राह्मणः C₄₅ ब्रह्माणं C₀₂ 155d विष्णुर्वि C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E विष्णु वि C₀₂ • ०जगत्प्रभुः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E ०जगत्प्रभु C₀₂ Colophon: वृषसारं C_ΣK₈₂K₇E वृषं K₁₀ • ०ख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः C_ΣK₈₂K₁₀ ०ख्यान नामाध्यायो द्वादश K₇ ०ख्यानो नाम द्वादशो ऽध्यायः E